

STUDIA LITTERARIA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK KÖZLEMÉNYEI

TOMUS VI.

REDIGUNT:

J. BARTA et I. BÁN

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM, DEBRECEN

1968

Felelős kiadó: Bognár Rezső, a KLTE rektorhelyettese

Felelős szerkesztő: Barta János egyetemi tanár

Készült monószedéssel, ives magasnyomással az MSZ 5601—50 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint

B/5 alakban 9,4 iv terjedelemben, 600 példányban

Megjelent: 1968. szeptember

68.1207.1 Alföldi Nyomda

Szuromi Lajos

BALASSI: BORIVÓKNAK VALÓ
(Elemzés)

A magyar reneszánsz irodalom sajátosságainak egyike, hogy ember és környezet kapcsolatában folyton tükrözi a nyugtalanságot, a vergődő, zaklatott kort. Az itáliai reneszánsz zavartalan életörömének kiteljesedése után nálunk a természet csapongó, vívódó, gondokkal küszködő költői alkotások részévé válik, uralkodó élmények kísérőjévé. Hiányzik a világ új szemléletében is benne-rejlő teljes harmónia kifejezése, azaz: a legnagyobb élmények közül természet és ember maradéktalan összhangjának megfogalmazása.

Janus Pannonius vonzódását a környezeti szépségek, a vegetatív létezés világához több vonatkozás bonyolítja. Egyrészt benne is érvényes erőként jelentkezik a latin nyelvű reneszánsz általános jellegzetessége, az antik mintákon való csiszolás, érlelés, alakítás, az áttételek gyakorisága (Eckhardt Sándor), másrészt eredendően problematikus saját, egyéni kapcsolata a természettel. Többnyire a nosztalgia, a szépség iránti vágy fejeződik ki benne, az egymásra találás korszerű élménye legfeljebb csak részletekben. Formai eszményei és egyéni sorsa kezdettől gátolja természet és ember reneszánsz harmóniájának teljes tükrözésében.

Balassi Bálint a reneszánsz kultúra fénykorában nemzeti nyelvű költészetével minden szépségre, örömré reneszánsz mohósággal válaszol. Szemléletmódja, élete szinte predesztinálja a nagy élmény, természet és ember harmóniájának költői megformálására. S mégis: alig találunk lírájában csupán erre a témára hangolt műveket. Egyetlen verse, amelyben hézagatlanul teljes, tiszta hangú ez a harmónia. *A tavaszi idő dicsérete*.

1.

A reneszánsz költészet a felszabadult emberi érzékek spontán természetélményét fejezi ki, ezzel válik korszerű vallomássá ember és természet kapcsolattól. Minden közelítő elem természet és ember között azt az alapélményt dúsitja, amely a reneszánsz gondolkodású-izlésű íróban a teljes harmónia megfogalmazásának közvetlen előfeltétele.

A kor, amely Balassi lírájában önnön arculatát fedezheti fel, a haza, hol „élni s halni kellett”, az idő és a tér költőnket határoló koordinátái, „a vér és a dal százada” általános emberi magatartássá formálja a küzdelmet, a harcokkal való folytonos számvetést. Balassi ezt az uralkodóvá nőtt létezési parancsot egyetlen elvben oldja fel, a cselekvésben, a fegyveres küzdelemben. Mindez szerves, felbonthatatlan kapcsolatokat teremt költő és környezet, ember és természet között. Eckhardt Sándor véleményét tágabb értelemben fogalmazva: Balassi számára — mint a végvári vitézek mindegyikének — „életkérdés” a természet, a költészetben sem pusztá téma tehát.

A 16. század magyar reneszánsz költőjét szükségszerűen természetközelségre neveli a kor. Kérdés azonban, hogy ez a történelmi helyzet egyúttal nem futó élmények felszínes vagy villanásnyi megörökítésére fogja-e ösztönözni, természet és ember bensőséges kapcsolata helyett nem inkább ember és ember diszharmonikus viszonyának ábrázolását fogja-e követelni? A kor, amely a természet sáncaiba kényszeríti az embert, ahonnan éppen a vegetáció szépségeit lehet ritkán „szemlélni”, megbontja az arányokat, elérhetetlenné teszi a közvetlen közelit is. A szüntelen küzdelmek részesei vajon láthatják-e teljes pompájában, zavartalan békéjében a világot, amely körülveszi őket?

Az „emberi” humánus és démoni változata, eszmények és gyakorlat kettőségében való megjelenése szükségszerűen bomlással fenyegeti azt az eszményi egyensúlyt, amelyre természet, világ, környezet — és ember között a reneszánsz törekedett. Hazánkban a reneszánsz fogalma erősebben ennek tartalmáért vívott küzdelmet, megvalósításáért érzett felelősséget jelent, semmint igazi azonosítást az eszményekkel. A reneszánsz ember önmaga s népe iránti felelősségérzete, hazaszeretete, önálló cselekvést tisztelő szemlélete a tetteket követelő hazai történelmi körülmények között csak tovább fokozódik. Ezek a jelenségek pedig állandósítják a nyugtalanságot, vezető motívummá emelik a diszharmoniót, s az ember bonyolult képességeinek kibontakoztatása szinte csak egyetlen jutalmat ígér, az önállóság és a felelősség nyugtalan szépségét. Az új szemléletű emberi élet szépségeinek másik nagy forrása, a környezet, a természet zavartalan szemlélete, látszólag elapad, csak ritkán üti át a fojtást.

A 16. századi magyar életben a reneszánsz természetélményt a történelmi körülmények annyira felfokozzák, hogy belőle alkalmas pillanatban rendkívüli erővel áradhat szét a harmónia, természet és ember egymásra találásának őszinte vallomása. Ezt a pillanatot azonban folyvást elúzi az egyén s a közösség, tehát az ember egzisztenciális bizonytalansága. A dialektika feju fel a valóságot: az alapélményt dúsító történelmi helyzet önmaga válik a művészi feldolgozás akadályává. Így lesz kivételes a természetes, azaz különös, rendkívüli, ha a természeti szépségek láttán maradéktalan örömét írja meg egy füvek, fák, virágok között élő reneszánsz végvári költő.

Balassi harmóniára vágyakozó belső világát a történelmi körülményekkel bonyolult kapcsolatot tartó nyugtalanság jellemzi. A „csalárd világ, nyughatatlan elme. Forgandó szerelem, változó szerencse” motívumai egyéni életétől külön-külön is teljes fedezetet kapnak. Őt, „a szerelem költőjét” persze epekedései, álmái, sikerei meg csalódásai zaklatják legmélyebben, szinte minden időt felemészítve. Hányszor indul a költői ábránd a természet mindig szép tájai felé, hányszor ígér tiszta, idillikus verset a szerelem természetbe vetítése, számolni is alig tudjuk. Balassi számára azonban vagy „a szerelem kínja”, vagy a közvetlen elmúlás jegyében teljesülő, ezért is felfokozott élmény jelenti a szerelmet, vagy kevesebbet, vagy többet, mint amennyi igazán idilli. Így aztán őbenne — bár nem ellentétesek — természet és szerelem sohasem olvad békébe.

Az *In somnium* égető szerelmi vágyakozása kizárja a képek természetességét, a *csergő patakok*, *gyöngyvirágok*, a ciprusfa „bojtos ágaiba” szóló fülemile mind csak kulíssa, a nosztalgia jelzése. A *Carmen tenui*. . . ahogy köszönti, már búcsúzik is a természettől:

Mikor hallom az fecskéknek reggel éneklését,
Felindítom ottan aval szívemnek szerelmét

A szerelem élménye tehát inkább távolítja Balassit a természettől, mintsem közelíti. A természettől, amely számára egyébként mindenkor a belső nyugtalanság ellentéte, a nosztalgia jelképe (*Az fülemilének szól*). Villanásnyi képei mindig kedvesek (*Ad apes*), s mindig áldozatai a nyugtalan szerelemnek:

Kerített városok, kertek, mezők, szép tók nálad nélkül mind tömlőc
(*Kegyes vidám szemü*)

1583 tavaszán „az Anna-szerelem utolsó akkordjai” idején Balassi életében először és utolszor érkezett el a belső nyugalom állapota. Tudjuk, hogy „A tavasz-vers típusa, a »szabadság« feletti ujjongás hangulata a költő pályája során csak epizód maradt” (Klaniczay Tibor), ennek azonban halhatatlan emléke a *Borívóknak való*.

A vallásos versek mellett a régi kéziratokban és kiadásokban megtalálható három világi vers egyike. Ott találjuk a Balassa Kódexben is. Szövegét Eckhardt Sándor kritikai kiadásából idézzük. (28.)

In laudem temporis: Borívóknak való.
Az Fejemet nincsen már nótájára

Áldott szép Pünkösdek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókot könnyebbitő szele!

- Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
5 Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákot is te öltöztetsz sokszinű ruhákba.

Neked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó vizcek, kutak csak neked tisztulnak,
Az jó hamar lovak is csak benned vígadnak.

- 10 Mert fáradság után füremedt tagokat
Szép harmatos füvel hizlalod azokat,
Új erővel építvén úzéshez inokot.

- Sőt még az végbeli jó vitéz katonák,
Az szép szagú mezőt kik széllal bejárák,
15 Most azok is vígadnak, az időt mulatják.

Ki szép füven lévén bánik jó lovával,
Ki vígan lakozik vitéz barátjával
S ki pengig véres fegyvert tisztítottat csiszárral.

- Újul még az föld is mindenütt te tőled,
20 Tisztul homályából az ég is te veled,
Minden teremtettt állat megindul te benned.

Ily jó időt élvén Isten kegyelméből,
Dicsérjük szent nevét fejenkint jó sziből,
Igyunk, lakjunk egymással vígan szeretetből.

3.

Balassi verse kivételes pillanat egyetlen remeklése. Ahhoz, hogy a folytonos fenyegetettség állapotából, a kínzó egyéni gondok szövevényéből egész tehetőségével, minden szépségre érzékeny fogékonyságával kiléphessen, elsősorban az élmény lenyűgöző erejének kellett hatnia. Ez pedig közelről sem bonyolult: pünkösöd, tavasz s röpke szünet a küzdelmekben. Még nyugszanak az emberek, még tisztításra várnak a véres fegyverek, s már delelőjén a tavasz. Nincs, aki zavarja a tavaszi tájból zuhogó szépséget: körül a vitézek tesznek-vesznek s belül is nyugodt a költő. A máskor oly távoli néhány tényező (természet, közösség, egyén) végre teljes harmóniában egyesül. Ezért e költemény *a jelen idő, az „itt és most”, a pillanat egyik legnagyobb verse költészetünkben.*

A tavasz persze nemcsak azért keríti hatalmába Balassit, mert a fényre, dús színekre, gazdag képekre, érzelmileg leginkább telített jelenségekre különösen fogékony reneszánsz szemlélet hatja át művészetét, nem is a latin nyelvű vágáns költészet hagyománya miatt, hanem azért is, mert a végvári vitézek természet-ideálja ugyanez az évszak. A költő éppen azáltal képes teljes harmóniában ábrázolni őket, hogy hitelesnek tartja az analógiát: indul az élet, készülődik a természet elemi hivatásának betöltésére, s mint mindig, duzzadó, friss, mámoros

erővel. S a végvári katonák is az élet törvényeit követik, elemi kötelességükre készülnek. Tiszta bizakodással, a megújulás, a készülődés, a feszítő erő frissességével, a jelen pillanathoz kötő mámoros érzéssel. Természet és ember egyformán készül a jövőre, anélkül, hogy bármelyik megrontaná ennek a kivételesen szép állapotnak hangulatát az ősz vagy a tél képeinek előrevetítésével.

Természet és ember lényegének azonossága — a hivatás betöltése és a megtisztulásra, megújulásra való képesség — persze csak akkor lehet hiteles, ha közös gyökerű. Balassinak ebben az analógiájában éppúgy megtalálható a végvári vitézek emberségének, természetes és igaz életének dicsérete, mint legszebb versében, a *Katonaénekben*. Rejtettebb formában, de hasonlóan mély művészi igazsággal.

Balassi egyéni vonzódása évszakaink közül a tavaszhoz (Eckhardt Sándor kimutatja ennek a motívumnak gyakoriságát Balassi egész költészetében) lényege szerint tehát a végvári vitézek életét élő reneszánsz költő és katona vonzódása.

A költő s a közösség számára legtöbbit jelentő évszak legszebb, legteljesebb periódusát, pünkösdi idejét, 1583 körüli kivételesen szép pillanatát, Eger Tinóditól is megénekelte változatos szépségének élményét fonja össze a költő a kivételesen nyugodt emberi-lelki állapottal. Ebben a pillanatban képes minden más megrendítő, magával ragadó élményhez hasonlóan kifejezést követelni a költőben a természet, s ennek nyomán *egyén mellett*, egyformán reneszánsz fel fogásban megjelenni természet és ember.

4.

A költemény világos, zárt szerkezetben mutatja be a határtalan szépséget és örömet, rendkívüli tömörsége éppen az egész látható világ lírai élményének maradéktalan kifejezése miatt annyira feltűnő. Ennek a fegyelmezett, zenei foganatású és hatású kompozíciónak három folyvást érvényesülő eszközét kell külön is megnéznünk, mivel mindegyiknek jelentős funkciója van. Ezek: a felsorolás, az ellentétezés és a fokozás.

A vers az alapélmény részletes motivációját vállalja, ezért jelentkezik benne domináns elemként a felsorolás. Ég, föld, isten — növényi és állati vegetáció körében az ember: az empirikus világ minden jelensége részt kap ebben a tavaszénekekben, s a már annyira új világnak megfelelő mértékben — csak utalásként — a transzcendencia. Egységbe fog közel és távolt, részeket és egészet, mindent, ami a ragyogó égbolt alatt vigad. A megújulás, az ébredés, a készülődés egyetemes vegetatív örvendezése teremti meg a felsorolt részek kapcsolatát, s ez indokolja a tekintet mohóságát, a számtalanszor látott világ új számbavételét, szinte felfedezését.

A természetben magukra találó katonák, a béke és küzdelem képeinek rendszerében nagy erejű ellentéteket figyelhetünk meg. Ezek nem mindig azonos

értékek között jelennek meg, s mivel feloldásuk egyszer sem marad el, a magasabb értékek győzelme egyben a harmónia középponti élményének fokozója. Fáradtak könnyebbülnek, néma fülemilék kiáltanak, véres fegyvert tisztítanak a vitézek — minden a jelenségek korábbi fáradt, beteges, enervált, szürke, nehéz állapotának teljes átváltozását mutatja, az állapotkülönbségekben érzékelte a természet legátfogóbb ellentéteit. Ezek, mint a tavaszi szél borzolta gyors mozgású tiszta vizek színén a képek, villannak fel s tűnnek el. Az ellentétek szélső esetei (ég, föld; világ és ember; béke és küzdelem) igazi ellentétek, azonos értékek között. S mégis, mennyire könnyed a vers, mikor harmóniává oldja őket. A reneszánsz korában már csak sajátos körülményeink között kerülhetnek szembe, s ha a pillanat varázsa átszűri őket, kiderül az új szemlélet igazsága: lényegüket tekintve nincs közöttük ellentét.

Balassi benne él ebben a kettősségben. Éli ennek a szegény nemzetnek minden kínlását, de arra is képes, hogy belefeledkezze a pillanat szépségeibe, hogy meglássa és csodálja a világ zavartalan állapotának itt még szokatlan derűjét. S a versben ezáltal válik erőssé, ismétlődővé az ellentétek látszatának felkeltése, ezért könnyeddé feloldásuk. Természet és ember, ég és föld, vitézség és emberség összetartozásának nagy reneszánsz élménye hatja át a verset. A hatalmas méretű ellentétek így szelidülnek meg, a kisebbek így olvadnak eggyé a tisztaság, a szépség győzelmében. A világ birtokbavétele ennek nyomán válik mind teljesebbé, a tárgyi elemek számbavétele mellett felismerve ember és világ harmonikus lényegszerűségét.

Ezt tetőzi be a költő a fokozással. Az ember helyének igazi kijelölése már önmagában igényli ezt, versünkben a két elem egymást támogatja: az eszközt maga a mondandó kívánja, de a mondandó is segíti kiteljesedni azt.

Már az 5. versszak két fontos szócskája (*sőt, most*) érzékelteti, hogy a vitézek békéje mennyire szokatlan, illetve: milyen különös a pillanat. A kivételes természeti szépség kivételes emberi állapottal találkozik. A befejező sorokban beérik az igazi meglepetés: a harcok dicső vitézeit vigadásra, egymásnak való örvendezésre hívja a költő. A természeti látvány dicséretének páratlan fel-fokozása rejlik ebben az áttételben — Balassi a szépséges természeti képek sugallatára szólítja vitéz társait a szeretet ünnepére.

Az ember tehát gondjaitól szabadult, minden szépségre fogékony csodálója a természetnek ebben a versben. Véleményünk szerint nem teljesen konzekvens az a magyarázat, amely szerint a természet képeitől a harcra készülődő ember ábrázolásáig halad a költemény.

A vizuális élmény közvetlen képei az élményt kibontó tavaszi táj természetéhez illően a vegetáció részei. Az ember mint ennek a hangulatnak teljes, áldott részese bukkan elé, anélkül, hogy önnön lényegét tagadnia kellene. A tisztulás és a készülődés öröme a tavaszi táj mindenkorai emberi hatásával egyezik, s kölcsönösen erősítik egymást a fények, színek, hangok esztétikai szépségével. Minden elem egymást erősítő harmónia része, *különösebb kitüntettség nélkül*.

Isten a hála címzettje, s hogy nem érte íródott a vers, azt bizonyítja az utolsó sor: újra s végleg az ember kerül elénk, aki már csak egyre készül — víg lakomára, borivásra, egymásnak való örvendezésre, szeretetre. Ez a szó a költemény váratlan záró fogalma, a természetből áradó esztétikai szépség, az istenhez illő béke s az embernek kivételesen megadatott zavartalanság összefoglaló gondolata. A fegyverét tisztító vitéz a 6. versszak miniatűr életképében nem gondol tovább, a pillanat felszabadító hatására átadja magát az öröm, a szeretet érzésének.

A virágok, füvek, fák, bokrok képein át az ember közvetlen társairól, a „jó hamar lovakról” szólva a mindennapi dolgukat tevő vitézekig fut az első hét szakasz kezdetben enyhe fokozása, az 5. versszak fontos emelkedése után az utolsó, 8. versszak ível váratlanul magasba: isten dicséretével indít s a természet harmóniájával azonosuló emberhez jut el, a szeretet eszményéhez, amely egyszerre nosztalgia s a világ reneszánsz szemléletének természetes következménye. Balassi részletesen látja és festi az összetett, sokszínű világot. A *természet* és az *ember* egymásba kapcsolódó vezérmotívumai a megszokott disszonancia helyett homogén élményt sugároznak, egymástól nyernek különös, újszerű vonásokat: a természet az ember pillanatnyi nyugalmától, a költői hangulattól, az ember pedig a természet ellenállhatatlan szépségétől. Nem program ez a vers, mint az *Ejusdem generis*, hanem művészi alkotássá emelt őszinte élmény. A valóra vált nosztalgia:

Aggasztaló bánat, buszerző szerelem távol legyen mitőlünk,
Jó borokkal töltött aranyos pohárok járjanak miközöttünk...

A Marullus-átdolgozás harmónia-hangulata Balassi saját élményeként jelentkezik itt, a szerelem s a küzdelem forgandó, minden percet nyugtalanossággal töltő emlékeinek, veszélyeinek pillanatnyi kikapcsolása nyomán.

Ha a modern kategóriák egyike, az *élmény genezise* felől közeledünk a két vershez, akkor inkább a Marullus-átdolgozást kell korábbiak tekintenünk, a kritikai kiadás 28. és 29. számú versei tehát helyet cserélnének. Klaniczay Tibor nagy tanulmánya szerint (MTA I. o Közl., 1961) Marullusnak és két társának közös kötete (Párizs, 1582) „hozá igen hamar eljutott”. S az sem közömbös, hogy Balassi tényleg szívesen tanul, hogy költői önállóságát a minták ismerete nem fenyegeti. Ez időben írt versei „félreérthetetlenül jelzik a magyar költő törekvését a korabeli átlagköltészet laposabb retorikájának igényesebbé tételére, a pontos megfogalmazásra, egy gondolat, egy lelemény következetes végigvitelére, egy raffinált ötlet szubtilis kifejezésére”. (uo. 180)

A fordított kronológiának ellene mond a latin cím: *Ejusdem generis* — de ez sem perdöntő. Balassi kéziratosa versei eltűntek, autográf szöveg hiányában pedig sokszor alig lehet kibogozni, mit köszönhetünk a másolóknak. Hiteles bizonyítékok nélkül természetesen itt is csak egy hipotézist körvonalazhattunk.

A *Borivóknak való* elejétől végig reneszánsz ihletésű tavasz-himnusz. Őszinte élmények hatására született. üres rekvizitumok nélkül szólal meg benne a költői mondandó. Minden eszköz erről tanúskodik.

Vegetáció és ember intenzív egymásra találását, a természet jelenségeinek s az ember érzéseinek pompáját határtalan egyszerűséggel, az *elemi jelenségek* sodró sorakoztatásával érzékelteti. A harmónia s az egyszerű, cicomátlan, tiszta képek tökéletessége az eposzokéval vetekszik — a reneszánsz mozgalmasság, az érzelmek szabad áradása, a zenei elemek gazdagsága, a fokozás és a tömörítés társaságában azonban mindez lírává lényegül. A forma elemeinek változatait, esztétikai hatásait az élmény közvetlensége határozza meg.

A természeti szépség, a megújulás emberi élménye friss, színes, üde jelzőket kínál: *könnyebbitő* szél, *harmatos* fű, *sokszínű* ruhák, *szép* violák, *új* erő. — A pillanattal való egygyéforrás indokolja az ellenkező hatású jelzők *hiányát*, holott a természeti jelenségek korábbi és új állapota között a hatalmas ellentétre minduntalan utal a költő. Teszi ezt azonban olyan művészi eszközökkel, melyek nem bontják meg a költemény esztétikai harmóniáját. A gyaloglásban *elfáradt* utast „hosszú úton járónak” nevezi, a virágzó bokrok, illatozó rózsák, színes ruhát öltő fák régi állapotuk megjelenítése, kopár, fonnyadt, dísztelen jelzők nélkül szerepelnek. Csupán a fülemile s a fegyverek emlékező jelzője nem marad el, mikor korábbi állapotukról szól a költő. A *néma* jelző azonban mindegyik más jelenség elképzelhető jelzőjénél költőibb s átfogóbb, szinte a természet egész korábbi állapotát magába foglalja. A *véres* jelző pedig szintén inkább a jelenre mutat, a fegyverek látható állapotára, s a változást az emberi cselekvés folyamatában érzékelteti. Bár itt a változás oka nem a természet, s a jelenség ismétlődésére még a tavasz során megvan a lehetőség, hinnünk kell, hogy ezt a képet is teljesen természetesnek tartotta a tavasznak örvendező Ballassi. Nem önmagától, vitézi életformájától menekül a költő, hanem a béklyózó, igazi küzdelmekről elzáró rideg tél emlékeitől.

Hangulattal, érzelmekkel teli képek sorakoznak egymás után, a természet állapotát ezek festik legtisztábban. Rózsák, madarak, bokrok, fák, folyó vizek, kutak, ég, föld, vitézek, teremtett állatok. A jelenségekhez fűződő emberi érzéseket inkább az igék fejezik ki nyomatékosan, tisztán. Ezek visznek számottevő mozgalmasságot a versbe, a felsorolás statikus hatását ezek oldják fel. Valamennyi ige hangulata a felszabadult, örvendező, újakra készülő ember lelki-állapotával rokon: rózsák *nyílnak*, fák *öltöznek*, bokrok *virágoznak*, kutak *tisztulnak*, hamar lovak *vigadnak*, *újul* a föld, *tisztul* az ég, a vitézek a mezőket *széllel bejárják*, *mulatják* az időt, *bánnak* jó lovukkal (a gondtalanság mennyire tiszta kifejezése itt az egyébként eléggé szürke két utóbbi ige!), fegyvert *tisztítatnak*, *vigadnak*. 24 sorban 18 ige s 13 igéből képzett névszó vagy igenév!

Az első strófa látomásidéző, mindent átfogó képeket ad, *idő*, *ég*, *szél* — e

három határtalan fogalom keretébe állítva mindazt a tárgyi és érzelmi mozgalmasságot, amely a szépség mellett költőnk legnagyobb élménye. A más-más oldalról, de mindig ugyanazt a lényegszerűséget kifejező igék aztán a 2. versszaktól kezdik átvenni a vezető szöveget. érdekes módon szinte vizuálisan is érzékeltetve ezt a fokozással összefüggő folyamatot: míg kezdetben többnyire sorvégeken találjuk őket, a 6. versszak már középre vonja, míg a 7. és a 8. rendkívül tartalmas változataikat éppen a nyomaték kedvéért a sor élére állítja. Az utolsó két szakasz legnyomatékosabb helyei (a sorkezdetek és a költeményt záró szó) egyébként a vers hangulatának legfontosabb fogalmait adják: újulás, vigadás, tisztulás, szeretet.

Az egész ember teljes felszabadultságát, a természet szépségével való tökéletes azonosulását legjobban mégis az érzékszervek mámore mutatja. Fűvek, fák, virágok *színe, illata, fülemile kiáltása*, friss szelek simogatása, víg *evés-ivás* vegetatív öröme, emberi reménye jellemzi ezt a tobzódást.

A plasztikus képek bősége mellett a művészi harmónia élményét fokozzák a zenei hatások. Eleve ilyeneket sugall az alaphangulat: a gondtalanság, bizakodás, készülődés ötvözete, ezt valósítja meg a teljesen zárt, remek kompozíció. Az érzelmi intenzitást kifejező költői képek, a sokféle és tág skálájú ellentéteket hordozó, egység felé sodródó motívumok, a hangulatfestő szavak, a zöngés hangok sokasága s a dalra mintázott ritmus. Leginkább talán mégis a magyar költői hangszimbolika legszebb kezdeményei, az *l. h. f. v. sz* alliterációk. A tavaszi zsongás, susogás auditív élményének spontán költői kifejezői. Ráadásul ott sokasodnak meg, a költemény középső szakaszaiban, ahol az emberi vonatkozások uralkodnak, s ahol tényleg hasznos a zavartalan, könnyed állapot művészi érzékeltetése, mert a tömör életkép tablóján éppen ez a legnehezebb.

Az eszközökben is világosan árulkodó költői szándék, a tökéletes harmónia élményének bemutatása újra elénk állítja a költemény idősíkainak problémáját. Szerintünk a mindent magába olvasztó egyetlen pillanat, homogén hangulati állapot klasszikus remeke a vers. Elemeiben, tárgyi rétegeiben ott van természetesen a múlt is (véres fegyver), a jövő is (Új erővel építvén *űzéshez* inokot), de sem az elmúlt harcok annyi kínlódsága, pusztítása, sem a jövőendő küzdelmek veszélye, ijesztő vagy mámorító reménye nem kap helyet. Az ember csak a készülődéssel azonosul, nem gondol tovább. Így az egyéni élet, a szerelem elmúlt s várható viharai sem kerülnek szóba. A reneszánsz költő természet-élménye ebben a versben csak a jelent juttatja szóhoz (így válik képessé a természettel való teljes azonosulásra), s Balassi tehetsége annyi tapasztalat, történelmi nyűg ellenére is képes eggyé válni a komplex pillanattal. A *Borivóknak való* ennek a belefeledkező nagy költői tehetségnek köszönhető, amely számos szerelmi versének maradandóságát is megalapozta.

A *verselés* 3 soros strófaival, ütem- és szótagszámtartó soraival érdekes átmenet az epikus terjedelmesség és az érzelmileg erősebben színezett litániás

stílus között. Az utóbbihoz természetesen a csodálkozással egybefont áhitat is hívhatta a költőt. (Klaniczay Tibor megállapításához: „A vágáns költészetnek ez a kedvelt verstípusa közvetlen összefüggésben van a pünkösdi ünnepére írt egyházi himnuszokkal” — Szauder József elemzése nyújt számos bizonyítékot. I. m. 183.)

A versben minden periódus (két 4 ütemű 12-es után egy 4 ütemű 13-as) önálló versszak, egyben mindegyik egyetlen egész körmondat. Az ütemek szótag-száma csak a főmetszeteket tekintve pontos (felező 12-esek és 7/6 osztású 13-asok), egyébként változó. A 12-esek első fele általában következetes 4/2-es tagolású, a második fél változóan 4/2-es vagy 3/3-as. Elvértve belső rímek bukkannak fel, de aligha szándékosan. Az uralkodó ragrímek köréből kiemelkedik az 5. versszak főnévi-igei ríme s a 7. versszak játékos határozói értelmű névmásvariációja, első két sorában a rímig hatoló motívumellentétre is példát adva. A rímek mélysége 2—3 szótagig terjed, változóan. A bokorrím (aaa) csak egy szótagig biztos, asszonánc, néha csak a magánhangzóra szorítkozó.

A ritmus tehát elég feszes — bár dallamot követ —, legfőbb forrásának mégis a gondolatritmust tekintjük. Az ismétlés (néha soron belül is, pl. 15. sor), a felsorolás, a sorok és strófák azonos grammatikai szerkezete, a fokozás nagy állomásai (5. és 8. versszak), az ellentétek hullámlása (1. pl. a 10. soron belül is!) s a változó szöveg mögött is egyformán jelentkező élmény-érzés-gondolat igazolja ezeket. Az alapélmény időtlen, elemi jelenségéhez az eszközök archaikus hatását tekintve tehát leginkább a ritmus igazodik.

6.

A *Borivóknak való* a zavartalan harmónia verse, de a reneszánsz magyar költő talán meg sem írhatta volna, ha benne nem lenne a természetes nyugtalanság, a mozgalmasság. Szerves része ez ennek a versnek is (eszközeiből: megszólítás, felkiáltás, megszemélyesítés, a költő közvetlen részvétele, beszélgetése a szép tavaszi idővel s vitéz társaival, az 5., 6. versszak életképe stb.), de mivel természet és ember közös pillanatának belső változásai egyaránt az öröm felé haladnak, a harmónia beteljesülhet. Pillanatnyi, változásnak kitett, érzelmileg felfokozott, egyetemessé varázsolt nyugalom jellemzi, állapot, amely a változásnak örvend.

Balassi immár hagyományos koreszménynek a sajátos történelmi helyzet által szétzilált rendjét állítja helyre. A tavaszi idő dicsérete az egyetemes reneszánsz-költészet hagyományaihoz kapcsolódik, csupán a hazai körülmények között kivételes, rendhagyó.

БАЛАШИ: ЛЮБИТЕЛЯМ ВИНА

Величайший венгерский поэт ренессанса написал это стихотворение в начале 1583 г. в городе Эгер. Оно — на основе выхваченных мотивов — долгое время воспринималось религиозным, потом «богатырским» стихотворением. В последнее время основная идея этого прославления весны ведется от изображения красоты природы к показу жизни солдат, готовящихся к новым сражениям.

Данный анализ приближается к стихотворению с ренессанского переживания природы, с постоянно тревожной венгерской исторической обстановки, с богатырской жизни Балаши и с имманентных эстетических ценностей художественного произведения, значит: исследование является комплексным.

Основные выводы его: стихотворение „In landen temporis“ является первым и единственным произведением венгерского ренессанса, выражающим полноценную гармонию между природой и человеком. Чрезвычайно красивая весенняя погода, случайный перерыв между боями и исключительное поэтическое настроение, освободившееся от путов «тревожной скорби, печальной любви» сливаются в нем в единое целое. Художественный результат высшего качества поднимает в всеобщее эту славную минуту.

Стихотворение полно тревоги, поэт примиряет огромные контрасты и в конечном счете побеждает ренессанское переживание: храбрые солдаты заграничных крепостей под влиянием красоты природы готовятся к празднику радости и любви.

Lajos Szuromi

BALASSI: AUFFORDERUNG ZUM WEINTRINKEN (ANALYSE DES GEDICHTES)

Das Gedicht des ungarischen Renaissance-Dichters Bálint Balassi ist im Jahre 1583 in der ungarischen Burg Eger entstanden, und wurde früher bald als religiöses, bald als Soldatenlied gedeutet. Verfasser geht in seiner Analyse vom Naturerleben der Renaissance, von der aktuellen historischen Lage und von den persönlichen Lebensbedingungen des Dichters aus; die Bestimmung des Erlebnisgehaltes wird durch Darlegung der immanenten ästhetischen Werte des Werkes ergänzt.

Das Gedicht, welches auch den lateinischen Titel In laudem temporis trägt, ist nach Deutung des Verfassers die einzige Schöpfung der ungarischen Renaissance-Lyrik, in welcher die volle Harmonie zwischen Mensch und Natur zum Ausdruck kommt. Die ungarische Renaissance besitzt zwar auch einen erhöhten Sinn für die Schönheiten der Natur und neigt zur diesseitigen Daseinsfreude, die politischen Kämpfe und die kriegerische Atmosphäre des 16. Jahrhunderts machen aber das Naturerleben zwiespältig, lassen die Harmonie fast nie aufkommen. Eine einzigartige Verwirklichung dieser ist der Frühling des Jahres 1583 im Leben des Dichters Balassi. Im weiteren weist der Verfasser darauf hin, wie Sprache, Bilder, Rhythmus des Gedichtes durch das Harmonie-Erlebnis im einzelnen geformt werden.

Némedi Lajos

AZ 1780-AS ÉVEK VÉGE IRODALMUNKBAN

A nyolcvanas évek vége a XVIII. században különösen érdekes korszaka újabb irodalmunknak. Bessenyeiék előkészítő munkássága, a felvilágosodás tanainak szétáradása, a magyar időmértékes verselés újdonsága, az első magyar újságok úttörése, II. József uralma, a tolerancia tényleges érvényesülése, a viszonylag enyhe cenzúra: mint a mennyiségi felhalmozódás megannyi tényezői hatnak közre abban, hogy e ponton valóságos minőségi változás következék be, létrejőjön az irodalmi élet nálunk is. — Irodalmi folyóiratok, egymással érintkező, levelező, vitatkozó írók, törekvés irodalmi társulásra, jelentős olvasóközönség: mind olyan jelenségek, melyek ilyen mértékben nálunk még sohasem voltak jelen.

Tóth Dezső egy igen figyelemreméltó elvi tanulmányában¹ ugyan a XVIII. század közepétől a XIX. század harmincas éveiiig terjedő hosszú időszakot az irodalmi élet kialakulása átmeneti szakaszának fogja fel, s csak ennek eltelté után tartja lehetségesnek azt, hogy irodalmi életről beszéljünk Magyarországon: „... amikor az irodalmi életet kitevő, eladdig csak részlegesen jelentkező elemek valóban kezdtek irodalmi létté összegeződni, mikor kikristályosodott, önállóságot, autonómiát: saját törvényeket, jogokat nyert az irodalmi élet, mikor a társadalmi köztudat is elfogadta... egy, a napi élet berendezkedésétől sok mindenben eltérő írói republika létét”. — Tóth Dezső érvelése alapvetően helytálló. Mi azonban mégis indokoltnak tartjuk azt az eljárást, mely az általában átmenetinek tekinthető nagy korszakot kisebb egységekre bontja s egyes gyorsabb ütemű, megsűrűsödő atmoszférájú szakaszaitól nem tagadja meg az irodalmi élet jellegét, s érdemesnek tartja egyes problémák, irodalmi jelenségek vizsgálatánál azt a „szorosabb történetiséget”, melyet Tóth Dezső pl. az irodalmi kritika fejlődésénél nem tart szükségesnek. Különböztetést sem hisszük, hogy akárcsak az irodalmi kritika problémái is e hosszú és változatos korszakon át „változatlan lényegűek” lettek volna. Tóth Dezső a reformkorból visszatekintve néz végig a magyar felvilágosodás korszakain. Így azok meg rövidülve, perspektivikusan összezsugorodva jelentkeznek. Ez a látásmód érdekes eredményeket ígérhet és adhat is, de féltő, hogy túlságosan summásan

ítélkezik éppen a mennyiségi felhalmozódás el mégsem hanyagolható tényei fölött.

E tanulmány egy rövid, de jelentős irodalmi korszak néhány lényegesnek gondolt jelenségét teszi aprólékos filológiai vizsgálat tárgyává, hogy regisztrálhassa a mennyiségi felhalmozódás sokszor nem nagy figyelemre méltatott tényeit is. Igyekszik természetesen szem elől nem téveszteni az általánosabb összefüggéseket sem. — Nem hiszem, hogy haszon nélkül való lenne egyszer-egyszer következetesen alkalmazni a szinkron-szemléletet s megnézni, mi történik irodalmunkban több területen egyidőben s nemcsak mindig azt kutatni, hogy mi történik egyes területeken egymásutáni időrendben.

A nyolcvanas évek végének megsűrűsödő irodalmi atmoszférájára van különben néhány koronatanunk. Elsőnek Rájnis Józsefet idézzük *Magyar Virgilius*-ához függesztett *Tóldalék*jából. „Csudálkozásra méltó dolog ez, — kezdi el álmélkodását a felélénkülő magyar irodalmi életen a köszegi poéta — melyhez hasonlót egyéb nemzeteknél nehezen találni. Nincs Éneásunk, aki feltett ajándékokkal izgatná hazánk fiait; vannak mindazonáltal Teukrusok és Szikánusok, vannak Nizusok, Eurialusok. . . akik egyedül a magyar nemzethez való buzgó szeretettől indíttatván, dicsőséges pályafutásban foglalatoskodnak és csuda gyorsasággal ama tárgyhoz közelítenek, melynek elérését (csak egynéhány esztendővel ezelőtt) vagy későre, vagy talán soha napjára leendő dolognak tartotta egy nemes hazafi, aki ezeket írta: „Kezdünk mi mozogni, anyanyelvünkön írunk, fáradunk; de mikor fogunk odamenni, hogy benne a tudománynak minden szükséges erein evezhessünk? — Remélhetjük-e mi, hogy nyelvünket valaha oda vihetjük, hol francia, anglus vannak? ha pedig anyanyelvünk porba marad, higyjük-e, hogy idegen nyelvek által nemzetünket közönségesen a szép tudományokra felemelhetjük?” — De már jobb reménységgel biztatjuk magunkat, midőn látjuk, hogy mindenfelől, vetekedve indulnak, akik a feltett tárgyra sietvén, a magyarokat magyar írásokkal gyönyörködtetik, oktatják, boldogítják.”²

Rájnis megnyilatkozása azért is jelentős, mert a nyolcvanas évek végének megélénkülő szellemi pezsgését a hosszú Bessenyei-idézettel a nagy úttörővel és nemzedékével hozza mintegy okozati kapcsolatba. Bessenyeit idézi, mint aki nemcsak remélte és megálmodta ezt a most beköszöntő új kort, hanem a legtöbbet tett is ennek eljöveteleért.

A pályájára visszatekintő Kazinczy is az irodalmi élet megsűrűsödésének jeleit emeli ki az 1787—88—89-es éveknél. „Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék” — „Most közelíte igazán a várva várt reggel”. Az egyes írókról szólván leginkább műveik tömeghatását, közönségsikerét emeli ki. Péczeli mázolásairól ugyancsak megvan az öreg széphalmi mesternek a véleménye, de jól tudja, hogy „ez a mázolás olvasásra csalogatá az oly olvasókat, akiknél a jó dolgozás lett volna mázolás.” Szerinte Dugonics volt a másodika azoknak, „akik nagy szerencsével hatának a masszára”. Horváth Ádámról is azt jegyzi

meg, hogy „jól hata a közre”. Saját *Bácsmegyeyét* is „szép társaságoknak adott” munkának nevezi.³ — Így látja a nyolcvanas évek végét a védőiratát megszerkesztő Batsányi is, önérzetesen emelvén ki a saját és a kassai társak szerepét.⁴

Erdemes lesz még egész röviden és vázlatosan áttekintenünk e néhány év fontosabb irodalmi tényeit. A pozsonyi *Magyar Hirmondó* éppen 1787 óta irodalmi mellékletet is ad ki *Magyar Musa* címmel, úgyszintén a bécsi *Magyar Mercurius* is. Nem egy írónknak, mint Szentjóni Szabó Lászlónak és Verseggy Ferencnek itt jelennek meg első költeményei. 1788-ban az olvasók kezébe kerül nálunk is az első igazi, színvonalas irodalmi folyóirat, a kassai *Magyar Museum*, 1790-ben pedig az *Orpheus* füzetei is. A komáromi *Mindenes Gyűjtemény* elsősorban kulturális hireivel, beszámolóival hat.

E néhány esztendőben a régi magyar irodalom több jelentős alkotása válik ismertté. Anonymust Lethenyi János fordítja le, Heltai Gáspár *Magyar Krónikája* Streibig betűivel jelenik meg újból 1789-ben. Zrínyi *Szigeti Veszedeleme* Ráday fáradozásai révén legalább a köztudatban újra megjelenik. Faludi verseit és *Téli éjtszakáit* kiadja a fáradhatatlan Révai 1787-ben. Neki köszönhető, hogy Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám versei is szélesebb nyilvánosságot nyernek 1787-ben, illetve 1789-ben. Az eddig íróasztalának dolgozó Ráday néhány verse folyóiratokban megjelenik. Bessenyei és Ányos működésére, kéziratot munkáira Batsányi cikkei terelik újra rá a figyelmet. — Révai kiadja *Elegyes verseit* (1787), Rájnis és Baróti Szabó vitairataival jelentkezik. Dugonics *Etelkája* 1788-ban a kor legnagyobb, szinte egyedülálló közönségsikere. Voltaire *Henriását* ketten is lefordítják. A termékeny Horváth Ádám *Humniását* adja ki Hunyadi Jánosról (1787), verseinek első gyűjteménye pedig *Holmi* címen gyönyörködteti a magyaros versformák híveit (1788). A derék Péczeli tolla csak úgy önti ez években a fordításokat: Voltaire tragédiái, Hervey és Young írásai kapnak magyar köntöst a *Henriáson* kívül. A fiatal irodalmi vezérek közül Batsányi főleg jelentős prózai dolgozatokat publikál, Kazinczy sokáig csi-szolt idilljeit adja ki 1788-ban, majd egy gyenge *Werther*-utánzat magyarításával, *Bácsmegyeyével* arat megérdemelt sikert.

A természettudományok „béhúzása” a magyar nyelvbe ugyancsak tovább folyik s jelentékeny műveket regisztrálhatunk a rendkívül rossz gazdasági helyzet ellenére, mely éppen a terjedelmes és szélesebb olvasóközönségre aligha számító alapvető tudományos művek megjelenését különösen megnehezítette. A nyolcvanas évek közepén (1784) tesz kísérletet Dugonics az elemi matematika megmagyarítására *Tudákosság* címen. Benkő Ferenc *Magyar mineralógiát* ad 1786-ban Erdélyben. Jelentős művek születnek a mezőgazdaság, állattenyésztés tárgyköréből, de különösen az orvostudományok dicsekedhetnek előrehaladással. Mátyus István újra megjelenteti átdolgozva *Ő és új diaeteticáját* (1787), a magyar publikációival már eddig is kitűnt tüzes magyar Rácز Sámuel most *A physiologiának rövid summáját* adja (1789). A megjelent könyvek a

tudományos irodalomban nem adnak hű képet a tényleges munkáról. Sok mű csak 1790-ben vagy éppen a kilencvenes évek elején jut el a nyilvánosság elé, mert a nagy pénzsűke miatt tárgyalt korszakunkban nem kerülhetett nyomdába.

Nyelv és nemzet

A nyolcvanas évek végére kezd egyre általánosabb meggyőződéssé válni nálunk is, hogy minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, s hogy mi sem lehetünk kivételek. Ha a nemzet tudománnyal fel akarja magát emelni, a maga született nyelvébe kell a mély tudományokat általtennie. A nemzeti művelődés tehát a haladottabb Európa recepcióját jelenti fordítások útján, hogy kulturális készsűnket mielőbb behozhassuk. Ezért áll a korszak érdeklődésének középpontjában a nemzeti nyelv. Ez az az eszköz, mellyel a többi nemzeteket utólérhetjük, de úgy, hogy nemzeti egyéniségűnket is éppen ezáltal biztosíthatjuk a legjobban. Ezért van az, hogy nálunk a felvilágosodás kora „... egy-két évtized alatt olyan nyelvi mozgalmat bontakoztatott ki, amelyről azelőtt álmodni sem lehetett, s amely a maga hirtelen kiszélesedésében szinte *páratlan jelenség a magyar szellemi élet történetében.*”⁵ Benkő Loránd, a kor nyelvi törekvéseinek monográfusa, éppen az 1790 körüli néhány évre teszi e mozgalom kulminációját, amikor is „egész művelődési-irodalmi életünk levegője” telítve van vele.

II. József évtizede, a német nyelv erőszakolása csak elősegítette az emberek tudatában a nemzet és a nyelv fogalmának szinte teljes egybeolvadását. Soruk közösnek tűnik, a nyelv virágzása és a nemzeté szoros kapcsolatban van egymással, de olyan idealista fejűk tetejére állításával a dolgoknak, mintha a nyelv felvirágoztatásával, művelésével a nemzet létét és virágzását is biztosítani lehetne. Természetes ezekután, hogy az írók nem fukarkodnak a nemzeti nyelv dicséretével, hiszen ez a nemzeti önbizalom erősítése is.

Baróti Szabó Dávid 1779. július 3-án levélben köszönti a fiatal Kazinczyt. Révai József verseire célozva így ír neki: „Veled együtt magam is úgy vélem, hogy *nyelvűnknek s hazánk* nagy ékességére váland, ha a feltett tárgyat ezután is üzni fogja.”⁶ (A kiemelés tőlem: N. L.) Ugyanígy egymás mellett használja a két fogalmat Horváth Ádám Kazinczynak írván egy évtizeddel később: „... társaságtokból Szabótól választ, Tőled pedig levelet nyert az a gyenge poéta, aki bizony csak *hazája s nyelve szeretéséért is* erősödést érdemel és tőletek kölcsönös barátságot.”⁷ (A kiemelés tőlem: N. L.) A *Mindenes Gyűjtemény* 1789 II. negyedében magára a folyóíratra vonatkoztatva olvashatjuk: „Ezen *hazánk hasznára s nyelvűnk gyarapodására* célzó munka...” (A kiemelés tőlem: N. L.) A Gyűjtemény azévi első negyedében Rabener szatíráinak magyar fordításáról írják, „hogy ezen könyv fordítója *hazájának s született nyelvének* nagy szeretője légyen...” (A kiemelés tőlem: N. L.)

A *Mindenes Gyűjtemény* 1789 második negyedében azt panaszolja, hogy a magyar urak sajnálnak pénzt adni magyar könyvekért, ugyanakkor viszont kopókért s agarakért aranyakat adnak, „nem gondolván meg, hogy *nemzetünk dicsősége* áll főképpen *nyelvünk virágzásában*, nyelvünk pedig nem virágozhat, hanem ha jó könyvek irattatnak rajta.”⁸ (A kiemelés tőlem: N. L.) De nemcsak a nemzet dicsősége, hanem egyáltalán egész fizikai léte is nyelve fennmaradásától függ. Ez a kor idealista társadalomszemléletéből így következett, a felfogás más népek válságos, nagy döntésektől terhes korszakaiban szintén fellelhető. Nálunk csak erősíti ezt az a körülmény, hogy a nemzet létének politikai és gazdasági biztosítékai nincsenek a nemzet birtokában, hanem többé-kevésbé Bécs önkényétől függenek.

Szélsőségesen fejezi ki a hazafiak érzését Édes Gergely *Nemzeti nyelvünkről* írt *Keservé*-ben. „Hát mi nem éreznénk s nem akarnánk tudni, hogy a *nyelv Tartja fel a népnek nemzeti bélyegeit?* Tartja fel országát s mind azt, ami kezénél Megmaradott oly sok visszavonási között. Amennyin átment ezer esztendőök lefolyásán. . . .” A nemzeti nyelv a legerősebb kapocs, mely a nemzet tagjait összetartja: erősebb a törvényeknél, erősebb a híres régi alkotmánynál. Bár megtanulnák egyszer már a haza fiai, sóhajt fel Édes Gergely. „Melyik az állandóbb a haza kincse között! Nemde nem, amit szép anyanyelvünk adhat előnkbe? Mellyel egész testünk tagjait öszveköti? Nemde nem a törvény e nélkül gyenge kötölék Mint a pókháló, mely legyen ellen erős? Melyet az új hatalom leseperhet s porba tapodhat? A nyelv annak erős őrizetére lehet. Megmarad a nyelvünk? a *törvények szakadását A nép szívében újólag öszveszővi. . .*”⁹ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A nyelvcentrális gondolkodás magyarázza meg, hogy Földi János Kazinczy-nak azt írja: „Engemet ami illet: nekem *haza nyelvem bálványom*.”¹⁰ (A kiemelés tőlem: N. L.) Néhány évtizeddel később nem kevesebb hazafisággal azt fogják mondani: nekem a haza a bálványom. A 80-as évek vége felé fellobbanó s egyre általánosabbá váló hazafiúi tűz már válasz és visszahatás volt II. József germanizáló rendeleteire. A racionalista elfogultságában e mélyebb összefüggést tekintetbe nem vévő császár éppen e bálvány ellen intézett súlyos csapást. „Az utolsó fejsze pediglen Az vala, mely nyelvére csapott. Ez ütessel esett el Annyi sereg nemzet. . . ha nemes nyelvünknek sérelmire nézünk Népünknek megszűnte ki van végezve! Nevünk is Már temetőre siet! . . .”¹¹ Így panaszolja a megsértett nemzetiség sebeit Baróti Szabó Ráday Gedeonnak 1788-ban. Egyben azonban elmondja, hogy a veszedelem láttára a magyar írók „sereggel, öszvevetett vállal, szívvél” felkeltek a nemzeti nyelv védelmére.

Ez évek visszhangzanak a nemzeti nyelv és a nemzet sorsa iránti aggodás hangjaitól.

Minden költő viszont, aki a nemzeti nyelvet műveli, nemzetét menti meg a végtromlástól. „Áldom én az Urban — köszönti Prónay László a Gessner *Idilliumait* magyarul kiadó Kazinczyt — nemzetünk gondviselését, aki éppen ne-

vünk, nyelvünk hanyatlásával, azt végső celenyészetitül, ily gyökeres hazafi felébresztésével, hatalmasan fent tartja. . . .”¹² Néhány hónappal később a *Magyar Museum* első füzetét köszöni meg Prónay Kazinczynak: „. . . annyival emlékezetesebb lészen az Úr kihatósága: porrá ítélt s már sírba tett nyelvünket életre visszahozza.”¹³ Benkő Ferencnek is az a buzgó kívánsága: „Az Egek tartsák meg azokat, akik nyelvünknek sírja szélén állanak és öszve vetett vállakkal a sírásókat tartóztatják, nyelvünk életéért buzogván!”¹⁴

A nemzeti nyelv ügye tehát a legnagyobb mértékben nemzeti ügyé vált éppen József uralkodásának utolsó éveiben. Ezért lángol fel ekkor újult erővel a nagy nemzeti vitatkozás a *magyar nyelv értékei, művelése és újítása* körül. A költők hazafiúi tettet visznek végbe, ha magyarul írnak a nemzetnek. De korántsem mindegy az, hogy valaki hogyan nyúl a nemzet legféltebb kincséhez, fennmaradásának zálogához. A nyelvet el is lehet rontani, s ez ellen szavát a hazafinak felemelni szintén első kötelesség. Révai Miklós egy alagyt szentel annak, hogy Baróti Szabó Dávidot leckéztesse, amiért a szavakat oly önkényesen dobálja szét verseiben. Attól fél, hogy az ellentábor ebből ismét érveket kovácsol nyelvünk alkalmatlanságára. „És te Szabó! — fordul a költőtárshoz — ha reám ezekért haragudni találnál: Tudd, hogy ezért szóltam: szép haza ügye nyomott. Többeket is keserít, kiket ott láss dőlni el indult Nyelvünknek jelesebb támogatói között. Fel jegyüzük nyilván az utánn nyomdoknak ez okból: Hogy *nyelv rontásid* senki se hagyta helyén. A később század te miatad meg nem gyalázzon Minket is: engednünk nem lehet itt ez okért. . . .”¹⁵ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Gvadányi József falusi nótáriusa is azért fakad ki a nyelvújítók ellen, mert „édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják.” Mikor pedig Batsányi János a fordításról szóló szigorú tételeit fejt ki és kortársait is keményen megbírálja, így békítgeti az esetleg megsértődötteket: „Ha kiket talám, az igazságot kimondván, megsértettem volna, gondolják meg, hogy *a haza nyelvnek kára vagy haszna egyenesen a közjót* illeti; ennek sérelmét pedig az igaz hazafi, minden egyéb tekintetek félrevetésével, *köteles* elhárítani.”¹⁶ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A magyar kulturális helyzet a 18. század vége felé sok szempontból éppen nem adhatott tápot a nemzeti büszkeségnek. Ez a nemzeti büszkeség kárpótlást keres és talál is magának *a nemzeti nyelv dicséretésében*. Már Bessenyei megírja, hogy költészetre igen alkalmas a magyar. A büszkélkedés új forrása támad, amikor elkezdik nagyobb erővel az időmértékes verselést a mi nyelvünkön is, és kimondják, hogy a görögön és a latinon kívül egy nyelv sem olyan alkalmas erre, mint a magyar. Molnár János kanonok az első felfedezők között van és Rájnásra írt dicsőítő versében részletesen is kifejti a lassan általánossá váló nézetet. „Megbizonyítád, hogy nincs nyelv, mely szinte kifogjon A magyarén, méltóságos, szép, díszes erővel, Kellemetességgel, kerek, lapos, horgas, ezernyi Módra kelő, valamint akarod, valamerre parancsolsz Véle: siet,

ballag, nyargal, pereg és forog önként. Mindenféle görög rend-számú s római módú Versre való. Kétség abban már nem lehet...''¹⁷

A klasszikus triász egyik tagja, Révai Miklós alagyái egyikében ugyancsak azt fejtegeti, hogy a többi nyelvek, ha verset akarnak, csak a rímhez kell folyamodjanak. A mi nyelvünk különb ezeknél: „Boldog költőink így kettős kényvel eléglük Szívünket s nyújtanak kettős öröme okot. Irigyelje tehát, hogy birunk ilyen erővel A szükült anglus, francia, német, olasz.”¹⁸ — A maguk idejében ezeknek a dicsekvéseknek megvolt a szerepük a nemzeti művelődés egészében. Szüksége volt a magyarnak az önbizalomra. Sokan, nem is kevesek, persze túlzásba mentek, és még sokáig tart az ábrándos nyelvészkedés. Pázmány Sámuel könyvének¹⁹ bevezetésében azt bizonygatja, hogy az összülők nevének a magyar nyelvben, magyarul van a legteljesebb értelme. Egy más irányban túloznak, akik a magyar nyelvet a többi európai nyelvhez hasonlítják s azoknál természetesen szebbnek találják. A 80 éves volt tihanyi apátúr, Horváth Ádám *Holmiját* elolvasván ezt írja dicsérő levele végére versben: „Magyar! tehát eszeden jársz, Nyelvet franctól és némettől ne várj, Nékik sincs szebb szájok, Dühödjön hurkájok.”²⁰ Horváth azután boldog büszkeséggel írja le a tréfás és nem nagyon fennkölt versikét Kazinczynak, s egészen komolyan veszi a kapott dicséretet.

Az írók, költők önmaguk biztatására is kapaszkodnak a nyelv értékeibe, melyen írniok kell, hiszen nagy irodalmi múltra, igen sok elődre nem tekinthetnek vissza, különösen, mert a régi magyar irodalmat igen hiányosan ismerik ekkor még a legműveltebbek is. Ezért jól csik azt mondani, hogy egy ilyen szép nyelven lehet nagy irodalmat kifejleszteni, csak tehetségek kellene. Kazinczy Ferenc első remek fordításának, a Gessner idilljeinek előszavában biztatja így magát: „Elégedjünk meg inkább azzal a dicsőséggel, igazak lévén mind magunk, mind más iránt, hogy *nyelvünk anyanyelv, pompás, méltóságos, velős, hajló* és a modulatióra nézve maga az az élők között, amely *az olással vetekedhetik*. — Ennyi tökéletesség mellett *menyire lehetne vinni nyelvünket*, ha az istenek köztünk is teremtenének egy Voltairet? egy Marmontelt?”²¹ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A kialakulni kezdő irodalmi élet önmagában véve is segítette az egységes irodalmi nyelv kialakulását. De tudatosan törekednek az írók az irodalmi nyelvi norma megszilár dítására, mert ez szemükben „a nemzet egységét jelentette”, mint erre Benkő Loránd rámutat. Úgy kell értenünk ezt, hogy ez bennefoglaltatik az írói törekvésekben, mégha ez így nem is fogalmazódik meg a kortársak mindegyikénél.

Minden haladó szándék az erők egyesítését követeli egy olyan országban, melyet az osztályellentéteken kívül akkor elsősorban a *felekezeti ellentétek* is megosztanak. Földi például megérti ugyan, hogy Kazinczynak volt oka szakítani Batsányival, de azt is bevallja, hogy nagyon örült „e két vallásbéli társaságnak” és nagyon kívánta, hogy „ez megöröködhetne”, mert igen kívánná

„eggyé tenni e két vallás nyelvét, mely most két különböző nyelv a szólásban s írásban, mely nem lehet, hanemha az ily elegyes társaságban, egyiknek a másikkhoz hajlásával s engedésével, a jónak mindenikében való követésével.” Bessenyei is kultúrpolitikai kérdést látott a felekezeti viszályok megszüntetésében. Földi is megállapítja, hogy a *Museumból* a református és katolikus magyar nyelv miatt a református vidékeken Kazinczy írásai tetszenek, a Baróti Szabó által fordított *Elveszett Paradicsom* nem. Ha ez így marad, vagy éppen a Kazinczy—Batsányi meg hasonlítás miatt még romlik a helyzet, odajutunk, hogy „a pápistáktól kerültet csak a pápisták” fogják olvasni, pedig most is az a baj, hogy írók vannak már nálunk, de olvasók nincsenek. — Földi viszont saját maga cáfolja meg magát s mutatja meg, mennyire túlértékeli a református és katolikus magyar nyelv különbségeit, amikor elmondja, hogy a Kiskunságon a Kazinczy írásai mellett a *Museum Bévezetése* és az *Ányos* versei tetszettek. A református olvasók tehát nem találtak olyan nagy különbséget, mint ő a grammatikus, meg „Szentgyörgyi és Őry urak”. Földi természetesen a református nyelvet tartja az ősbibnek, eredetibbnek, s ennek győzelmét szeretné. Sajnálattal kell azonban megállapítania, hogy a katolikusok közül jelenleg „majd minden tudományban több írók láttatnak válni. . . , kivált a poesisben, és pedig az igazi és újabb poesisben. . . ”²²

A felekezeti megkülönböztetés e korban nem álprobléma. A protestánsok az uralkodó államvallással szemben görcsösen ragaszkodnak kiharcolt különállásukhoz és jogaikhoz, és a többség a kulturális életben is híve az elkülönülésnek. Ezen a terjedő felvilágosodás is csak lassan tud változtatni. Maga Kazinczy, aki azzal dicsekszik, hogy nincs „vallásbeli fanatizmussal profanálva”, s akit valóban „fiának nevez a bölcsesség”, „mégis” megvallja a református Aranka Györgynek, hogy magát tartja „a kálvinistát a magyar literatura elővitelére választott népnek.” Szemléletét ekkor még teljesen a nyelvi szempont határozza meg. „Igyekszik a pápista — folytatja — de haszontalanul; Faludi — az imádott Faludi — hány helyt vét nyelvünk ellen. Nézzük el Szabót, Rájnist, Révait, Batsányit. A luteranus pedig arra van kárhoytatva, hogy magyarul meg ne tanulhasson. És ennek forrását az oskolákban találom. A kálvinista universalis nyelve a magyar, a pápistáé a kulináris deákság, a luteránusé a tót és német.”²³ Néhány év múlva Kazinczy megváltoztatja véleményét, amikor is nem a nyelvből, hanem az esztétikai kultúra lehetőségeiből indul ki, s felismeri éppen saját felekezetének művészetellenes puritánus felfogását.

A magyar nyelv fejlesztése, az azon való írás, mely már magában véve nyelv-művelést és bizonyos értelemben újítást jelent, a korszak egyre fontosabb problémájává válik. Nem alakul azonban ki egységes álláspont, hogy a magyar nyelvet hogyan lehet és kell a tudományok átvételére és hordozására alkalmassá tenni: a deák terminusok megtartásával, új szavak gyártásával, vagy pedig a nyelv kifejezés- és szókészletének igen óvatos és elővigyázatos belső bővítésé-

vel. A gyakorlati emberek, a publicisták az új szavak vagy a latin nemzetközi terminusok mellett vannak, a költők, írók esztétikai érzéke visszariad a hirtelen beáramló szó-monstrumoktól, és eléggé általános ellenök a tiltakozás. Így a vezető literátorok ebben a korszakban és még 1795-ig — gondoljunk csak Kármánra! — mind a józan orthológia elveit képviselik esztétikai szempontoktól vezetettve és a nyelv „ősi” szépségét féltvén. Ekkor tehát a neológia és orthológia még nem jelent vízválást a haladás és maradás hívei között. Indokolatlan tehát 1795-tel kapcsolatban a *Debreceni Grammatikára*, az ún. Szaklányi—Hunyadi-féle levélre és *A magyar Literatúrát illető* levélre gondolva úgy hivatkozni az orthológus álláspont győzelmére, mintha az egyben a reakció erőinek győzelme lett volna. Waldapfel József úgy foglalja össze a helyzetet a felvilágosodásról szóló monográfiájában, hogy egyelőre (1795 körül) azok győztek, akik „minden újítást éppúgy nemzeti veszedelemnek nyilvánítottak, mint az idegen nyelv behozatalát...”²⁴ Ezzel szemben az a valóság, hogy az 1795 előtt józan orthológus elveket vallók sokkal haladóbbak voltak Barczafalvínál, az erőszakos újítónál. — Az orthológia és a neológia ekkor még nem két tábor lobogója élesen elkülönült frontokkal. Azt is világosan kell látnunk, hogy a magyar haladás korántsem volt csupán a nyelvújításhoz kötve, különösen nem annak egy erőszakos és kevés ízléssel megvalósított módszeréhez! Ezért nem adhatunk Deme Lászlónak igazat, aki arra az eredményre jut egyik tanulmányában, hogy miként „Martinovicsék elfogatása és súlyos elítélése a reakció győzelme a politikában”, az 1795-ös esztendő „az orthológia sorozatos és kellő erővel meg nem válaszolt támadásainak eredményeképpen az marad a nyelvújítási harcban” is. Szerinte tehát „a nemzetté válás törekvése minden vonalán megszakítva, legyőzötten lép át a következő korszakba...”²⁵ Martinovicsék bukásával a külső erőszak győzött, de nem győztek a reakciós erők az irodalom belül. De az orthológia támadásait ki is válaszolhatta volna meg még abban az esetben is, ha 1795-ben nem hal meg és nem kerül börtönbe annyi jelentős írónk? Talán Kármán állt volna ki az erőszakos újítás mellett, akinek éppen ellenkező nézetei voltak?! Különben az 1795-ben megjelenő *Debreceni Grammatika*, melyet a későbbi Kazinczy „ortológus káté”-nak csúfolt, nem tartalmaz orthológusabb elveket, mint amilyeneket Kazinczy maga kifejtett a *Szigvart* bírálatában. Hogy Kazinczy később ezen akkor közösen vallott elvektől maga eltávolodott, ez nem írható az annyit szidott első magyar nyelvű magyar nyelvtan rovására.²⁶

Az író

Íróink egyre jobban érzik, hogy a nyelvművelés terén nagy feladatok várnak megoldásra. Ki kellene alakítani az egységes magyar irodalmi nyelvet helyesírási, nyelvtani, szókészleti és stílári tekintetben, mert csak így válhat méltó hordozójává egy új egységes nemzeti művelődésnek. Egy ilyen hatalmas munka

a Bessenyei szavával élve „közdolog”, melynek megoldására „közérő” kell. Ezért áll a korszak irodalmi törekvéseinek előterében az *irodalmi társulás, az akadémia gondolata*. Bessenyei világosan látta, hogy a nyelv a tudományokkal együtt növekszik, tehát az akadémiának nálunk nemcsak nyelvi jellegű társaságnak, hanem tudományos akadémiának is kell lennie. Az uralkodó nyelvcentrális gondolkodás azonban az egyensúlyt megbontja, és a nem teljesen tisztázott elképzelésekben sokszor egy főleg irodalmi és nyelvi feladatokkal foglalkozó magyar társaság képe rajzolódik ki.²⁷

Földi János azt javasolja Kazinczynek, hogy az új folyóiratban a Rájns által felvetett magyar hónap-elnevezéseket használja. Egy folyóirattal, mely mindig egyben egy kis írói tömörülést is feltételez, el lehetne őket terjeszteni. „Ha csak egy ember találja fel a hasznost, a szépet, a többek pedig követésére nem indulnak, semmit sem ér” — fűzi hozzá Földi. „Sok szépek és követésre méltók jelentek már meg nyelvünk pallérozására itt-ott a magános írásokban, de nincsen azoknak követője. *Társaság kell azoknak bévételére, nem egy ember, úgymint akiknek munkájuk több kezekben is fordul meg, nagyobb tekintet is vagyon reájok. Egy ember a nyelvet ki nem pallérozza, ha legszebbet talál is ki annak pallérozására. . . A hasznos és bölcs találmány mindenektől gyors követést kíván.*”²⁸ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A társaságba tömörülés szükségét mindenki érzi. Az irodalmi törekvések azonban még meglehetősen elszigeteltek, vidékeikre korlátozottak.²⁹ Így az egész országot átfogó akadémia gondolata túlságosan távolinak és elérhetetlennek tűnik fel. Bessenyei tervezete csak kevesek előtt ismeretes még. Batsányi fejt ki a *Magyar Museum Bèvezetésében*, hogy a nagy nyugati nemzetek kulturális felemelkedésüket akadémiáknak köszönhették, nekünk is erre kellene törekedni. Míg azonban egy ilyen országos intézmény felállhatna, a kassai írók társaságot alkotnak s folyóiratot adnak ki. De a korszak valamennyire is társaságnak nevezhető csoportjai majd mind folyóirat köré szerveződnek, vagy akarnak szerveződni. Midőn Ráday Kazinczy új folyóiratalapítási tervéről értesül, azt tanácsolja ugyan neki, hogy „ne keressen ebben sok segéd társakat, akik gyakran az igaz szándékot inkább megzavarják, mint segítik”. Egyébként azonban hasznosnak tartja, hogy több folyóiratunk is lesz s egyenesen „a *gyűjtemény szerző társaságok*” egészséges vetélkedéséről beszél.³⁰ (A kiemelés tőlem: N. L.)

1790-ig Kassán alakul ki a *Magyar Museummal* egy irodalmi kör, melyről Horváth Ádám is mindig mint társaságról beszél („Társaságtok” — „a Kassai Társaságnak tagjai”) Komáromban Péczeli József gyűjt maga köré irodalmi barátokat a *Mindenes Gyűjtemény* kiadására. Mikor Kazinczy megpendíti barátai előtt, hogy új folyóiratot akar kiadni, ezt minden további nélkül mint társaság-alapítást értelmezik Ráday és különösen Horváth Ádám. Ez utóbbi nagyon komolyan veszi a lehetséges új csoportosulást, javaslatokat tesz Kazinczynek, kiket szólítson még meg, türelmetlenül sürgeti, mikor Kazinczy

hallgat a dologról: „...de a mi Társaságunkról most semmit sem írtál...”³¹
— Az atomizált irodalmi életben már bizonyos helyi vagy baráti tömörülések is előrelépést jelentenek és még inkább jelentenének. Ezért nem látnak veszélyt abban, hogy egyszerre több társaság körvonalai bontakoznak ki éppen 1789-ben, a jozefinista korszak végén. Horváth egyenesen azt írja Baróti Szabó Dávidnak: „...én azt akarnám, hogy már 10, 12 társaságunk volna, mindenkinek kész vagyok segítségére. Már a Tietek jó lábón áll (a kassaiakra gondol), a miénk is megindulhatna...”³²

Perspektívában felmerül természetesen *egy országos társaság*, tudós akadémia terve is, mely a nyelvi és irodalmi kérdésekben sokkal nagyobb súllyal léphetne fel. Az írók egymás leveleiből látják, mennyire különböző nézeteket valának pl. a helyesírás tekintetében. És éppen Horváth makacsul ragaszkodik is egy darabig a maga orthographiájához. „Azt is kikérem magamnak — írja Kazinczynak — hogy orthographiámat ne corrigáljátok: amint leírom, hagyjátok meg... hanem alája írhatjátok az én darabjaimnak: hogy amiben az én írásom módja a Tietektől különböz és ahol hibáz, az nem a Ti hibátok, hanem az enyím.”³³ A literátorok között csak egy országos társaság tehetne igazságot, s ennek döntését Horváth is elfogadná. „Ha a mi országunk olyan boldog volna, hogy közönséges költséggel állíthatna fel egy nyelvmívelő társaságot, ugye bizony, hogy *az a társaság* minden legkisebb betűnek először, azután a grammatikához tartozó többi holminek olyan *törvényt szabna*, hogy... *minden magyar egyformán írja fiát vagy fiját*... sat.”³⁴

A provinciális jellegű társaságoknak éppen az a hibájuk — mint maga Horváth kifejti —, hogy ezeket „nem az ország kreálja”, és ezért nem szabhatnak törvényt a helyesírásban minden magyarnak, legfeljebb maguknak. Később azonban remélhető, hogy a szerény kezdetekből olyan „*rudita societas forma lesz*” s ez akkor már csinálhat grammatikát és szótárt is.³⁵ Ugyanez a szemlélet jellemzi Batsányi Jánost is, aki Rádayhoz írott leveleiben fejti ki a társulásról nézeteit. „Bár minden nagy városunkban egy-egy társaság állana fel, s magyar munkákat írna, hogy majd *a sok kicsinyből egy igazában való nagy Magyar Társaság* lehetne.”³⁶ (A kiemelés tőlem: N. L.) Batsányi azzal is tisztában van, hogy pl. a kassai írói tömörülés még nem akadémia s nem tudja annak feladatait távolról sem ellátni, „de amíg valahol egy oly formális társaság felállhatna országunkban — teszi hozzá teljes joggal —, így is jobb hasznot hajthat s hajthatunk hazánknak, mintsem egyikünk különösen hajthatna.”

A Bessenyei követelte közérő a közdolgok elővitelére igazán egyszerű és természetes követelmény, de a közérő létrehozatala a természetes kulturális központ hiánya s az ország általános elmaradottsága, rossz közlekedési viszonyai miatt korántsem volt egyszerű feladat. Az írók igyekeztek a sűrű levélváltással pótolni a személyes érintkezés hiányát. Ezért e korban *az írói levelezések*, melyek gyakran bonyolult tudományos kérdések körül folynak, igen fontosak.

Az írók maguk is tisztában vannak e levelek jelentőségével. Kazinczy gyűjti

levelezését csomókba kötve s csak, a házkutatástól félve semmisít meg belőlük sokat 1794 végén. Horváth Ádám azzal dicsekszik barátjának, hogy van olyan postanap, hogy 10—12 levelet is kap; vagy húsz emberrel van „litteraria correspondentiaja”.³⁷ Biztatja Kazinczyt, tartson íródeákot, aki lemásolja a leveleit, „kár nekik elveszni, kivált majd ha a melegére kerülünk (az *Orpheus* megjelenésére céloz) olyanokat kell egymásnak írniunk, hogy ha azok megmaradhatnak, idővel a maradék megköszöni; én amik különösen a literaturát illetik magam leveleiben, azokat könyvbe szoktam írni. . . .”³⁸ A lelkesült barát kiált így fel: „Ha valaha minden leveleidet s leveleimet egy könyvbe öszve írhatnám: mi lenne akkor? Kedvesem! dicsőségesebb oszlopa hideg csontjaimnak holtom után is, mint egy Erudita Societas tagjának lenni.”³⁹

A levelekből viszont az is kitűnik, hogy a társaságba tömörülést nagyban akadályozta sokszor az írók sértődékenysége, mely például egységes nyelvi norma hiányában a saját jól-rosszul átgondolt helyesírását tartotta irányadónak s némileg viszolygott is attól titokban, hogy valaki vagy valamiféle társaság kötelező erővel írjon elő neki valamit, amivel ő nem ért egyet.

A kassaiak társasága is azzal kezdődik, hogy a két ifjú literátor, mindketten vezérségre termettek, összekülönböznek. Kazinczy mindig — az önkritika leg-halványabb nyoma nélkül — Batsányira hárítja a felelősséget ez ügyben. A Földi Jánossal folytatott levelezése viszont arról tanúskodik, hogy Kazinczy sem igen tűrt meg bizonyos dolgokban más véleményt. Amikor az *Orpheus* terve, tehát egy újabb írói tömörülés lehetősége felmerült, Földi megírja véleményét erről és bizonyos nem súlyos feltételeket szab, illetve bocsát vitára kettőjük között. Kazinczy betegsége miatt is késik a válasszal. Több hónap múlva Földi ismét ír neki és sürgeti a választ. „Hát kezdendő Társaságunk dolga hogy van? Az ennek körülállását illető utóbbi javallásaimra is még semmit nem írtál. . . . Mi lesz igyekezetünköből? A Komáromi *Mindenes Gyűjtemény* már megindult. . . . Mozgolódnunk kellene. . . . Kolompolgass, ha felkötéd kolompozó harangod.”⁴⁰ Kazinczy végre válaszol, de sértődötten, haragosan a Földi feltételei miatt. Földi is felindul, keresi márciusi levelében a sértések lehető okait, de nem találja, s a következő jellemző sorok futnak a tollára: „. . . a sajnálás, a fájdalom, nem magamért, hanem Te éretted, és a mi barátságunkért, a megítéltetés, hogy e kezdődő Társaságunkban *először is rajtam essék, ami Batsányin*, és még ezer érzés rohant egyszerre érzékeny szívemre. . . .”⁴¹ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A nemesi-nemzeti ellenállás hullámán újraéledő reakció kezd szervezeten és egyre határozottabban szembehelyezkedni a felvilágosodással és az azt terjesztő új írói törekvésekkel. De legalább is gyanús előtte mindenféle társulás holmi kulturális célkitűzésekkel, különösen ha az összejövetelekkel is párosul. Széchényi Ferenc 1789 augusztusában Balatonfüreden Péczelivel és Horváthtal arról tanácskozott, miként kellene egy irodalmi társaság-félet létrehozni. Horváth — ahogy Kazinczynak beszámol az esetről — azt javasolta, hogy

„minden esztendőben kétszer vagy háromszor concursusunk legyen. . . és ott minden társok a magok munkáikkal comparealjanak. . . De attól Széchényi idegen — teszi hozzá Horváth — nehogy némelyek conventiculum nevet adjanak neki. . .”⁴² Kazinczy nagy örömmel fogadja az új társaság híreit: „Álljatok össze Kedves Barátaim, s fogjatok hozzá az új Társaság munkáinak kiadásához. Én köztetek leszek. . .” De bár különösen a Füreden való írói találkozás lehetősége „a legedesebb képzelődésekre” ragadta, mégis igazat ad Széchényinek: „Ne hidd, hogy szemmel ne tartsanak.”⁴³ De Péczeli József is él a gyanúperrel, ő is azt írja Horváthnak, midőn az a Kazinczy új folyóiratáról tudósította: „Csak attól tartok, hogy mivel igen sok a patriotizmus nélkül való ember, talám féltő, hogy az ilyen társaságoknak híre fel ne szúrja az órokat.”⁴⁴ 1790-ben azután csakugyan hangzanak el olyan reakciós vélemények, hogy nem kell tudományos társaság, mert az megint csak szabadkőművesek bandája fog lenni!⁴⁵

A magyar művelődés keretei között ekkor jelennek meg az irodalmi élet olyan fontos tényezői, mint az *újságok és folyóiratok*.⁴⁶ Eszközei ezek az irodalmi élet szervezésének, mert főleg a folyóiratok kollektív munka gyümölcsei: de nagyban hozzájárulnak a közönség szervezéséhez, író és olvasó szerves kapcsolatának kiépítéséhez is. A magyarnyelvűség tért hódít velük, s jellegüknél fogva eszközei az ismeretterjesztésnek és a nyelvűvelésnek. — Szükséges voltuk aránylag későn merül fel, Bessenyei 1781-ben Bécsben kísérletezik német nyelvű folyóirattal.⁴⁷ Sófalvi József emlegeti Addisont, Steelet és a *Spectatort* 1777-ben.⁴⁸ Lényegesebb ennél a következő évben Kovács Ferenc mérnöknek egy megjegyzése Gautier: *Az utak és utszák építésének. . . módja* c. könyv fordításának előszavában: „Vajon ugyan nem volna-e jó nálunk is e végre az héti újságoknak nyelvünkön való nyomtatásának béhozása s felállítása? Hogy így költség nélkül akárki is a maga közjóra célozó akármely dolgok körül tett gondolatit közönségessé tehetné? De kivált vajon nem szolgálhatna-e ez legalább a házi és mezei gazdaságnak. . . valamiben előmozdítására? . . .”

Az elvi indokolás a legteljesebb az első magyar folyóiratnak, a kassai *Magyar Museumnak Bézézetésében*. Batsányi kifejti a folyóiratok hasznait: „. . . a nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak, holmi jeles munkáicskáikat, melyek különben talán esméretlenül maradtak volna, számos kézbe, s közönséges ismeretségre juttatni.”⁴⁹ Az újságok és folyóiratok legfőbb célkitűzése azonban nem az írók, hanem a közönség szervezése, ezért róluk ott fogunk részletesebben szólni. — Az írókra főleg a folyóiratok gyakoroltak hatást, hiszen az újságokat rendszerint a szerkesztő maga írta, illetve fordította össze. A folyóiratok azonban a nagyon nehéz körülmények között bizonyos publikációs lehetőségeket jelentettek. Az írói levelezések tanulságos képet adnak a szerkesztői munka nehézségeiről, az értetlen és reakciós cenzorokkal és a nyomdászokkal való keserves vesződségről, az előfizetőkért való harcról, stb.

Egy vonatkozásban az újságoknak is volt irodalomszervező hatásuk, ha az nem is éppen a szépirodalomra vonatkozott. A szerkesztők ugyanis a külföldi hírek mellett olyan hazai tudósításokat is közöltek nagyszámban, melyeket vidéki levelezők küldtek be. Rát Mátyás *„A magyar hírlelő levelek eránt való tudósítás”*-ban még a *Magyar Hirmondó* első számának megjelenése előtt beszámol arról, hogy sok előfizető jelentkezett az első felhívásra. Elmondja szerkesztési elveit, majd pedig a vidéki tudósító gárdát igyekszik magának összehozni: „... kéri először is a két hazában széjeljáró avagy lakozó tudósokat, nevezetesen mathematicus, orvos és physicus uraimékat, hogy az imott amott észrevett természeti dolgokat, tapasztalásaikat, némely vidékek és helységek eránt tett megjegyzéseiket, a napkeleti és déli szomszédságainkból tudokra lett történeteket, vagy az emberek élelmek és keresmények megjobbithatása eránt való észbe-vételeket vagy observatioikat (melyekkel nem mindenkor lehet egész könyvet tölteni) véle közleni ne sajnálják... az emberi nemzet hasznára és tanúságára...” A körültekintő szerkesztő előre is leszereli a tudósítók esetleges sértődékenységét, ha nem közölhet minden beküldött írást: „Mert nem lehet — írja a tudósításban — nem tanácsos, nem illő, nem is szabad mindent kimondani, nem hogy írásban hírlelni.” — Az akkori publikációs lehetőségek között a rövid hírek megfogalmazása és beküldése, az a körülmény, hogy az illető, még ha név nélkül is, írását nyomtatva látta, ösztönzőleg hatott országszerte. Rát 1781 május 17-én egy *Előljáró beszéd gyanánt való utóíráásban* hangsúlyozza is e vidéki tudósító-hálózat jelentőségét: „Elég legyen azt mentse-gemre mondanom, hogy énnékem, távoly lakozó tudósító jóakaróimon kívül, abban (ti. az újságírásban) semmi segítő társam sem volt s most sincs.”

Az újságok kezdenek lassan olyan szerepet játszani, hogy az írók rendszeres tájékoztatása révén befolyásolják azok fejlődését, témákat szállítanak nekik, tágitják politikai látókörüket. A kutatás érdeméből világosan látjuk e kapcsolatot Batsányi és Kazinczy esetében.⁵⁰

A vizsgálat tárgyává tett néhány esztendő egyik fontos eredménye az irodalmi élet számára a *műfordítás* elveinek tisztázása. A franciák szabadabb gyakorlatát követő Péczeli Józseffel és a régi szokást követő bővítő, „szébbé” tevő átírással szemben Batsányi János fejti ki 1787 és 1789 között legszebb prózai dolgozataiban a hű fordítás kötelező elveit: „... a fordításnak az eredeti írás hív és igaz másának kell lenni. Ezt tartom én minden jó fordítás első közön-séges fundamentumának... az eredeti-íráshoz tóldani nem szabad semmit. *Nincs tehát jussa a fordítónak az eredeti-írást szébbíteni.*”⁵¹

Külön vizsgálatot érdemel az *irodalmi kritika* megjelenése és problematí-kája. Tóth Dezső helyesen állapítja meg: „A kritika nem pusztán az irodalom, mindig az irodalmi élet velejárója; a társadalmi, kulturális kibontakozás adott pillanatában jelenhet csak meg — pusztá létevel is legbiztosabban jelezve az irodalmi élet fejlettségi fokát.” A kritika sorsa *nemzeti művelődésünk sorsa* is egyben. Követői és művelői a nemzeti művelődés élharcosai, de ellenzői is mű-

velődéspolitikai érdekekre hivatkoznak. — A kibontakozás nehézségeire Tóth Dezső rámutat, amikor megállapítja, hogy irodalmi életünk átmeneti szakaszán a szemlélet differenciálatlanságából következett, hogy „az író bírálata egyszersmind a személy bírálatát is jelentette, hogy az esztétikai kifogás egyszersmind erkölcsi elítélés is lett, ill. ha objektíve nem volt is az, rendszerint a bírált fél tudatán megtörve azzá lett.”⁵² Hozzátehetjük, hogy a irodalomkritika differenciálatlansága miatt az irodalmi, tehát csupán esztétikai érdekei kritikája is nehezen választható még el a tudományos vagy ismereteket terjesztő művek kritikai megítélésétől.

Az irodalmi élet fejletlenségéből következő minden nehézség ellenére a kritika követelése, az írói teljesítmények le mérésének, írók közti pennacsatáknak a szükségessége, bizonyos előzmények után, egyre erőteljesebb hangot kap a nyolcvanas évek végére.

A könyvek megítélése későn indul meg nálunk. Nehéz viszonyaink között valóban érdemnek kellett egyideig betudni, ha valaki egyáltalán írt valamit, sőt még kinyomtatásra is áldozott, vagy vette magának a fáradságot s mecénást keresett elméművének. Ki lehetne oly bátor, hogy az ilyen hazafiúi buzgóság eredményéről elmondja a véleményét. De a kritikához széles látókör is kellett és komoly műveltség. Ezek birtokában volt az öreg Ráday Gedeon. Ő szívesen adta át tudását a fiatalabb nemzedéknek. Kazinczy, Batsányi, Verseghy s mások sokat tanultak tőle, főleg kritikai megjegyzéseiből.

Első igazi kritikáink szerzője Bessenyei György. *A holmiban* néhány kortársát ugyancsak megcsapkodja, kiugazítja. *A Jámbor Szándékban* elvileg is megindokolja a kritika hasznát: „... a könyvekben levő hibáknak felfedezése mind a könyvirónak, mind őrajta kívül másoknak is tanúság s ösztön gyanánt fognak szolgálni...”. Az akadémia feladata lenne a rendszeres könyvbírálat.

A 80-as években a kritika létjogosultsága még igen vitatott dolog. Védelmezői és támadói egyaránt irodalmi érdekekre, sőt művelődéspolitikai érdekekre hivatkoznak. — Rát Mátyás, a *Magyar Hírmondó* első szerkesztője ír kritikákat kortársak közelesen megjelent műveiről. Az a véleménye, hogy „a kritika a tudós világnak mostani állapotjához képest elmúlhatatlanul szükséges, valahol a tudományoknak valaminémű derekas virágzását kívánják.”⁵³ Rát „kritikái” inkább könyvismertetések, igen-igen óvatos kritikai megjegyzésekkel. De el kell mondanunk, hogy az előfizetők egyáltalán nem is lelkesedtek a könyvismertetésekért, egyszerűen azért, mert nem ismerték a könyveket. Szívesebben olvasták a külföldi híreket. Mindjárt az első számok egyikében a szerkesztő ilyen módon vezeti be az első lapot: „Ma ne féljenek azok, akik a könyvek felől való tudósításokat nem kedvelik, hogy efféléket kellessék olvasniok. A hírmondó most egyedül csak az országoknak újabb viszontagságaikat fogja előbeszélni.”⁵⁴

De egyes írók akkor még személyes sértésnek vették a kritikát. Rájnis József pl. felbőszült, mert Rát azt merte írni, hogy vetélytársa, Baróti Szabó Dávid

nagyobb költő. Pennacsata indul, de nem sok haszonnal. Annyit mindenesetre elér Rájnis, hogy Rát visszalépése után sem a *Magyar Hirmondó*, sem a nyomába lépő más magyar újságok jódarabig nem közölnek kritikát. Egyszerűen csak megemlítik a megjelent könyveket. Egyesek elvileg ellene vannak a kritikának. Andrád Sámuel megírja a *Pozsonyi Musában*, hogy csecsemőkorát élő irodalmunk nem bírja el a kritikát, a hibák felvetése kiöli az írókból a lelkesedést és az igyekezetet. De Szatsvay Sándor is azon a véleményen van, hogy a szigorú bírálat akadályozza irodalmunk fejlődését. „Aki magyar íróat bírálni merész, az isten dolgaiba avatkozik.”⁵⁵

Ezt a helyzetet kell látnunk, hogy megértsük, mit jelentett a *Kassai Magyar Museum* megjelenése. A kassai társak *elvileg megvédték a kritika jogát*, Kazinczy bírálataiban pedig mintát is adtak a bírálatra.

Batsányi János a *Magyar Museum Bévezetésében* részletesen kifejti a kritika szerepét, s azt a megalapítandó akadémiára szeretné bízni, mint mestere is tette. Az akadémia feladata volna többek között, hogy „a közrebocsátott munkákat próbakövére húzván, a józan kritikának szövéténekével, minden részre-hajlás nélkül megvizsgálja; ami azokban követésre méltó, vagy távoztatni való, kimutassa; és e szerint hazánk fiait a szépnek és rútnak, az igaznak és a nem igaznak, a tökéletesnek és hibásnak megkülönböztetésére, eleven érzésére vezérelje.”⁵⁶ Batsányi tehát itt a kritikának nemcsak az írókra tett hatását említi, sőt inkább még az általános közönségnevelő hatását hangsúlyozza jobban.

A Rájnissal folytatott vitájában még inkább meggyőződik Batsányi arról, mennyire szükséges további fejlődésünkhöz a közizlés fejlesztése: „A szép tudományok nem is jöhetnek valamely nemzetnél nagy virágzásba, hacsak azon nemzet a maga *gustusát*, ízlését tökéletességre nem viszi. . .” Ennek egyik legfőbb akadálya nálunk a művészi ösztönösség túlbecsülése, az, hogy „a szép tudományokat csak mintegy instinctusból, csupa belső hajlandóságból űzzük. . .” A hályogot operáló kovácsnak is sikerül néha a gyógyítás, de a modern író nem bízhatja magát ösztönére. Ellenkezőleg a tudatosság minél magasabb fokára kell emelkednie, közönségével együtt. Ez Batsányi véleménye. „Egyedül csak a figyelmetes, okos megvizsgálás tehát, vagyis (mivel erre magyar szónk nincsen) a *kritika* az, amely az ízlésünket kitisztítván, néki azt a kényességet és bizonyosságot adhatja, mely által az valamely munkának szépségeit vagy hibáit legottan általlátja; a kényes ízlés pedig nem egyéb, hanem oly kész tehetség, mely a kritikát a legjobb módon alkalmaztatja.”⁵⁷ Íróknak és közönségnek még sokat kellett tanulniok, csiszolódniok, míg ennek az igényesen megszabott követelménynek megfelelhetek!

Az írói levelezésekben igen nagy szerepe van a kritikának. Itt nem a nagy nyilvánosság előtt igen erős ítéletek és vélemények születnek, rendszerint másokról. De Kazinczy szembe is megmondja a véleményét akárhány esetben, kifejtve, hogy ő azért jó barát marad, sőt éppen a barátság bizonyítéka az őszinte beszéd. Mindez nyilvánvalóan egy *új szemlélet* úttörése az ősi felfogás

bozótjában. De Kazinczynak az érzékenysége is nehezen tűri a kritikát, s ő is erősen kifakad a „criticaster” ellen, ha a polgári ízlés, a szentimentalizmus új termékeit kedvezőtlenül fogadja a magyar közönség.

Horváth Ádám más vonatkozásban kifogásolja Kazinczy kritikai kedvét. Szerinte irodalmunk akkori állapotában még veszedelmes az éles és szokatlan kritikai hang. Elijeszti az írókat és akadályozza az annyira kívánatos írói társulásokat. Balatonfüreden hallja panaszképpen valószínűleg Péczelitől magától, hogy a *Magyar Museum* második darabjában Péczeli Jungját „megrostálták”. „Kérlek benneteket — fordul Kazinczyhoz —, hogy eleinte a recenziókkal hagyjatok fel; akkorra tartásátok azt, amikor hazánk elhiszi rólatok, hogy mint egy reguláris Tudós Társaság közönséges kritikusok lehettek; még most tíz-tizenkét esztendeig írjatok s hagyjatok írni másoknak is; mert ha valakit bántunk, éppen úgy cselekszünk, mintha a gazdának három munkásánál több [nem] lévén, egyik azok közül is a másik kettőt mocskolná, káromlaná, s *mi lenne belőle, az, hogy azután egy munkást sem találna.*”⁵⁸ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Horváth csak a nyilvános kritikára gondol aggodalmainál. Ismételten is arra kéri barátját, hogy „csakugyan kedvezzünk eleinte minden literátornak; ráérünk idővel mindenre.”⁵⁹ Baráti levélben azonban éppen a barátság követeli meg az egyenességet és őszinteséget. Szinte megsértődik, mikor Kazinczy a *Messias*-fordításáról őszinte véleményét kéri. „Hát nem tapasztaltad-e bennem már elégszer: hogy a barátságnak nagyobb érdemét állítom lenni az egyenes szókimondásban, mint a farkcsóváló kedvkeresésben.” S most a sajátos taktikai kettősség jelentkezik ismét: „Tartozom csakugyan a literátoroknak complimenttel is, *mert szeretem nemzetem boldogságát*, de amellet szívemet az egyenességről elfelejtkezni nem engedem.” (A kiemelés tőlem: N. L.)

A helyzetet a legjobban az öreg Rádaynak egy megjegyzése jellemzi. Megírja Kazinczynak, hogy verseit a *Magyar Museum*ban név nélkül akarja megjeleníteni, hogy lássa, mint vélekednek így róluk. „Ugyanis — fűzi hozzá — elég rossz szokásba jött az embereknél, hogy ha egyszer az auctort esméri, szemben még hibáit is dicsérik: ellenben ha nem esméri, sokszor hibáit maga előtt is megmondják, mely ha az igazságra van építve, az auctor magát corrigálhatja.”⁶⁰

Kritikai megjegyzések nyomán támad a 80-as évek végén a nagy prozódiai vita. Részben valóra vált Bessenyei óhaja a *pennacsatáról*: „az írók nyomtatásba egy egész nemzet előtt” elkezdtek „egymással vetélkedni”. Kétségtelen, hogy megmozgatta ez az elméket, ébresztett némi érdeklődést az irodalom ügye iránt, de a vitában résztvevők hangja nem „a szép elmélkedést” indította el, hanem inkább riasztólag hatott. Rájnis *Mentőírásának* megjelenése után Földi felháborodottan ír mesterének: „Rettenetes ember az! Sajnálom Szabót! de sajnálom az ily egész dolognak folyását tudósaink között. Rabenerként jó formán megtudósítják egymást! Szép kezdete van nyelvünk s poesisünk palléro-

zásának! Mit mondanának az idegenek... de mit fog mondani nemzetünk késő maradéka...¹⁶¹

Az író, a literátor, aki lehet költő és tudós vagy egyszerre mind a kettő, az a személy a nemzet egészét tekintve, akinek a nemzet legföltettebb kincséhez, a nyelvhez a legtöbb köze van. Ő a nemzeti nyelv művelője, ha kell újjítója. De ő a nemzeti művelődés egyik központi alakja, sőt a művelődésben a nemzeti elem kiváltképpen hordozója a nyelvében és szellemében egyaránt nem nemzeti iskola mellett. Vegyük tekintetbe azt is, hogy nemzeti művelődésünk más ágai, a képzőművészetek, a zene, a színház az irodalomhoz képest egészen fejletlenek még akkor, fejlődésükhöz még évtizedek kellene majd. A literatúra az a terület, ahol a magyarság is viszonylag a legtöbb tradícióval rendelkezik és a legkönnyebben előretörhet az általános európai színvonal irányában. Mindezekből érthető az *írói, literátori öntudat* hirtelen kiterelődése a nyolcvanas évek végére, vagyis mihelyt az irodalmi élet egy kicsit megsűrűsödik, mihelyt a nemzeti művelődés szerepe a polgári nemzetérválás folyamatában, kimondva és ki nem mondva, előtérbe kerül. A magyar író érzi nemzeti hivatását, büszkén vállalja feladatait, az áldozatokat, melyeket a nehéz körülmények között hoznia kell. Egyben pedig elkezdődik a Parnasszus méltatlanai elleni küzdelem, a dilettantizmus elleni harc. Különös élt kölcsönöz ennek a harcnak az a körülménye, hogy nálunk a dilettantizmus „a társadalmi rang és öntudat alapján való harsány jogformálást fejezett ki az írói hivatásra...¹⁶² A mindenfajta félműveltség, önhiúság elleni írói harc valóban Bessenyeitől Bajzaig húzódik eléggé egységes célkitűzésekkel és érveléssel, de érdemes lesz kiválasztott rövid korszakunkban is szemügyre venni néhány jelenségét.

A magyar literátor nem pusztán mint író, sőt elsősorban nem mint író, hanem mint hazáját szerető ember ír hazája javára. Horváth Ádám, akiben a hivatástudat biztosan nagyobb volt a tehetségnél, írja Baróti Szabónak: a *Magyar Museum*nak küldendő cikkeiről beszél s hozzáfűzi: „... az a dicsőség, mely a hasonló hasznos munkákból várható, csak mellelesleg való indító oka lehet egy valóságos embernek. Legfőbb tárgy a *haza szeretete, nemzetnek palleirozása*, nyelvünk csinosgatása: ezeket tartom én magam előtt, mikor a publikumnak dolgozom, s tudom, hogy holtom után ez válik legnagyobb dicsőségemre...¹⁶³ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Midőn Batsányi a *Museum Bèvezetésében* számbaveszi irodalmunk helyzetét, elégtétellel állapítja meg, hogy „környül-állásainkhoz” képest igazán csoda, hogy ennyire is haladhattunk. Más országokban az írókat a fejedelmek és nagyok pártfogolják és anyagilag is bőven jutalmazzák. „Mi mindezek nélkül szükölködünk. A mi íróinkat nem nagyjainknak megkülönböztetése, nem a jutalom, nem az elhíresedés, hanem egyedül csak a köz haszonnak keresése s hazának szeretete gerjeszti. — Izzadva szerzett munkáinkat, nem elég nyerekedő nyomtatóinknak ingyen általengednünk; azt kívánják, hogy ezenfelül a nyomtatást is pénzünkkel fizessük.”

Sokan írogatnak ekkor hazaszeregetből, olyanok is, akikben az igazi tehetség hiányzik. Mindenfelől hangzik is a felszólítás, hogy műveljük a féltett anyanyelvet, mert ez hazafiúi kötelesség. De az élenkülő irodalmi porondon megkezdődik az igazi írók és a hazafiságból kontárkodók elválasztása. A magyar literátorság egész embert kíván, még ha nem is lehet belőle megélni, nem szabad hát csak úgy mellékesen üzni. Horváth szükségesnek tartja Varjas debreceni professzorról szólva kiemelni, hogy amellet „hogy nagy orientalista volt, nem is tartotta professiója ellen való dolognak, sem valamely *mellékes alávalóságnak* (mint ma sokan) a magyar literátorságot.”⁶⁴ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Kazinczy már erősebb szavakat használ első sikeres fordításának ajánlásában, melyet 1785-ből keltez. Előbb csak maga mulatságára fordítgatta Gessner idilljeit, írja. A kiadásra Báróczy dicső példája indította, „de más részről annak a nagy seregnek dühösségén támadott bosszankodásom, amely megrésze-gült Bacchánok módjára vette körül a Magyar Helicont. . .” — Batsányi pedig már személy szerint is támad néhány szerencsétlen kezű fordítót, de egyben nyomatékosan figyelmeztet is arra, hogy az írói, ez esetben a fordítói mester-séghez sok kívántatik, sokkal több, mint csupán hazafiság. „Ámde arra, hogy valaki *jól* fordítson, sok kívántatik. Nem kell a fordításból csupa kézimester-séget csinálni; nem kell akárkinek, mihelyt valamely idegen nyelven egy ki-csinyt dadogni s tollat emelni tud, fordítani. Szükséges evégre a nyelvbirtok, tudomány, jó ízlés, s a csinosgatásra megkívántató — békességes türés. A sok *Svédí grófnék, Horatziusok, Fédrák, Hyppolitusok* s a t. ízetlen rontói máris oly kárt tettek nálunk mázolásaikkal, hogy némelyek egyáltaljában minden magyar fordítástól irtóznak.”⁶⁵ Batsányi itt Sándor Istvánra céloz, akit már Bes-senyei megleckéztetett, a magyarra „kifordított svédí grófnéért”, és a magya-rul nem eléggé tudó katonatisztre, Zechenter Antalra: „hogy sem Zechenterez-zen valaki, inkább is maradjon örökös setétségben.” „Ezeket a szemtelcneket korbáccsal kell a Parnasszus alól elverni, hogy annak lakosít ordításaikkal ne háborgassák.”⁶⁶

A magyar író még sokáig nem tud a tollából megélni. Egyelőre úgy áll a dolog, hogy az írói dicsőségért, hírnévért meg kell fizetni, anyagi áldozatot kell hozni. Anyagi áldozatot persze csak azok hozhatnak, akiknek vagyonuk van, vagy jól jövedelmező állásuk. Ezek híján mecénást kell keresni műveik kiadásá-hoz. Mikor Kazinczy elhatározza, hogy új folyóiratot indít, egyben azt is közli barátaival, hogy minden költséget maga kíván viselni. Horváth tiltakozik ez ellen s részt kér a terhekből: „Nagy igiret Tőled, hogy társaid költségét egé-szen meg akarod kémélni; nem tudom, a többi társok mit felelnek; én ugyan nem kívánom annyi költségedet. Illendő, hogy ha részcsi leszünk az ebből va-laha várható dicsőségnek, *szenvedjük a terhét is egyformán*: amit ráköltünk, *a hazának adjuk*, annak a jó anyának.”⁶⁷ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A haza és a honfitársak hálája is igen bizonytalan egyelőre. Az írónak azzal kell magát vigasztalni, hogy *a késő maradék* majd megérti az áldozatokat és

hálás lesz értök. — Az írói honorárium szinte ismeretlen dolog még nálunk. Horváth tiltakozik is: „...nem vagyunk újság írók, sem írásunkkal kereskedők... sokkal szentebb a tárgyunk, hogy ha nem sokára praescribálhatunk (az *Orpheusról* van szó), maradékink is a mi nyelvünkön beszéljenek, és még akkor későn fizessék meg fáradságunkat, mikor a mi hideg hamvaink az ő forró hálaadatosságait nem fogják érezni.”⁶⁹

A közönség

Az irodalmi élethez azonban *közönség* is kell, az íróknak *olvasókra* van szükségük. Most ezt a másik oldalát nézzük meg az 1790-et megelőző évek irodalmi életének.

„... *vevői nincsenek könyveiknek*”

Nem a kulturális elmaradottságunkról szóló elmékedéseket és fejtegetéseket vesszük most elő, hanem az 1788—89—90-es évek közvetlen nehézségeit. A sors iróniája, hogy a felvilágosodás gyümölcsei irodalmunkban éppen akkor kezdenek beérni, amikor a szegény országban különösen megromlik a gazdasági helyzet.⁶⁹ A rossz termékek és a török háború sújtják a parasztságot, de megérzi ezt az arisztokrácián kívül a nemesség minden rétege. Nincs az országban pénz, s ami kevés van, abból alig-alig jut valami az irodalomra, könyvek vásárlására, folyóiratok előfizetésére. Földi János elemzi a legrészletesebben a magyarországi helyzetet (Erdélyről külön hallunk majd). Már láttuk, hogy sajnálta Kazinczy és Batsányi összekülönbözését, mert szeretne volna a magyar kultúra és nyelv felekezeten felüli egységét erősítve látni a kassai társaság által. Az írók felekezetenként különböző nyelve a kevés olvasó embert is megosztja. „Most pedig ez a magyar nemzetnek fogyatkozása: hogy írói, kivált a mostani időben már csak volnának, de *vevői nincsenek könyveiknek*. Tele panasszal a nyomtatók szája, szinte nehéz nyomtatót találni a magyar könyveknek, mindenképpen félnek tőle, hogy költségek benne vész. Íróink pedig szegények, ki nyomtathat sokat maga költségén? Azomban, a sok ígérés, tudósítás, sok kezdés, sok félbehagyás is már nemcsak csömört okozott, hanem állandó hitelt is öntött nemzetünk szívébe, hogy egy társaságbéli munka is tartós és marandó folyamatot nem kaphat. Sok elébb elmúlik, mint sem elkezdődne...”⁷⁰ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Horváthnak körülbelül ugyanezen aggodalmai vannak Kazinczy új folyóiratát illetően: „...ha praenumeratióra szorulunk, igen nehezen kapunk lábra.” Ezért inkább azt javasolja, hogy vagy öten álljanak össze, adjanak össze egy bizonyos summát és azon indítsák meg a nyomtatást.⁷¹ 1789 vége felé közli Kazinczyval Gyöngyösi János levelét Erdélyből, melyben az restelkedve szabadkozik, hogy Horváth kezeinél levő könyveiből nem tudott eladni. Az Erdély

akkori nyomorúságos helyzetéről adott kép még konkrétabb, mint a Földié. „Külömbözik ez a haza Magyarországtól (ha tudnád szegény Gyöngyösi! — veti itt közbe Horváth), de a nagy drágaság miatt minden ember is igen öszve vonta magát, mint a csiga. A deákság alig él, mivel az urak az alumíniumokat sokan elvonták, a papok csak tengenek, mert a népek fizetéseket adni többnyire nem is tehetősök. Ezekért nem kell a tudós főknak bányájokból kiáradott drága arany *ez elnyomorodott vagy rész szerént megfösvényvedett népnek*... Akinek most nem drága az idő, hanem inkább bőv nyereségre való alkalmatosság, az olyan sok pénzgyűjtésről, nem pedig a könyvszerzésről gondolkodik.”⁷² (A kiemelés tőlem: N. L.)

A főúri mecénás

A magyar író ekkor anyagi előnyökre nem számít, sőt maga is hajlandó áldozni művei megjelentetéséért. De tudjuk, hogy ennek még Kazinczynál is vannak határai. Már pedig az író hazája javára csak akkor lehet, hogyha művei megjelennek. A nemzetet csak akkor taníthatja, ha nyomtatásban olvashatók gondolatai. Nemcsak olvasóközönség kell tehát, hanem olyan olvasók, irodalombarátok is, akik *hajlandók és képesek is áldozni az irodalomért*. Ilyenek nálunk akkor és abban a gazdasági helyzetben egyedül csak a *mágnások*, az arisztokrácia tagjai.

Így érthető, miért játszik olyan nagy szerepet a korban a főurak dicsérete és támogatása. Bessenyeit is Beleznay támogatta pénzzel, Széchényi Ferenc irodalompartólásáról egész hosszú cikkben számol be az egyik korabeli újság. A legtöbb magyar a nyugati országrészben, sajnos, úgyszintén idegen kultúrák adófizetője. Az Eszterházyak egy vagyont költenek kultúrára és költséges passzióikra, de ebből a magyar írónak és irodalomnak semmi haszna nincs. Íróinknak tehát természetszerűleg meg kell becsülniök a kevés magyar érzésű mágnást, akik hozzá még igen művelt, hozzáértő emberek, akiknek az ítélete többet számít, mint a pipázó táblabíráké, akiknek csak Ovidius és Gyöngyösi István a poéta.

Lássunk néhány adatot írók és főurak kapcsolatára, illetve csupán *e kapcsolat szerepére, jelentőségére*. — Az új folyóirat tervezgetése közben merül fel Kazinczy és Horváth között a Prónay báró neve, akinek elismerő levelét Kazinczy büszkén mutogatja. Horváth is nagyon örül a levélnek s javasolja is barátjának: „Jó volna az olyan méltóságokat előre megszólítanod.”⁷³ Kazinczyt nem kell biztatni az ilyesmire. Egész életében gyengéje lesz a nagyok tettségének keresése. De a nagyok pártfogásának nemcsak a maga, hanem a literatúra érdekében is örül: ez a két szempont, egyéni hiúság, kiemelkedni akarás és a közügy szolgálata ezen a ponton nála egybeolvad. Prónay említett levelét mindenkinek elküldi másolatban, dicsekvéssel, de ezt fűzi hozzá pl. Ráday Gedeonnak: „Nem mondhatom ki, mely kedves előttem az a hír, mely hozzám azt hozza, hogy a Nagyok, kivált ha közhivatalban vannak, a literatúránk párt-

fogói. Ha Prónay magyarul beszélő vármegyék commissariusa volna, nagyon szaporodna az írók és olvasók száma.”⁷⁴

Horváth 1789 nyarán Füreden „a savanyú vizen” napokat tölt. Büszkén újságolja barátjának Szántódról: „Sok méltóságokkal vagyok együtt csaknem mindennap, hol itt, hol Füreden; akik látták *Museumotokat*, dicsérik szándékokat, sőt sokan, kik ismerik veletek való barátságomat, nyilván is kérnek, hogy írjak nektek, hogy meg ne szűnjetek.”⁷⁵ Hamarosan azt is elújságolja barátjának, hogy Széchényi Ferencsel és Péczelivel egy új irodalmi társaság-félet kezdtek el. Széchényi vállalta, hogy nagyúri barátait ráveszi, vegyenek maguk mellé egy-egy fiatal író-titkárnak, s tegyék kötelességükké az irodalmi munkálkodást. (Ennek az elhatározásnak és agitációnak volt is foganatja néhány esetben!) Jellemző Kazinczy reagálása a hírre: „Széchényi! áldott hazafi! Be szép gondolat a secretariussággal. *Haza szülj hús Széchényit s megmutatjuk mit teszünk.*”⁷⁶ (A kiemelés tőlem: N. L.) Vagyis néhány főúr támogatása fellendítené a magyar literatúrát, hiszen most már a tehetségek nem hiányoznak, de szinte teljesen hiányzik az irodalom anyagi alapja és hiányzik a társadalmi visszhang, hiányzik a közönség. A magas helyről jövő támogatás és jóváhagyás igen sokat számít tehát. — Kazinczy beszámol új erdélyi barátjának, Aranka Györgynek néhány magyar íróval történt találkozásáról s arról, hogy Széchényi Ferencet is láthatta. „Egy szent hazafi. Igen tanult, igen nyájas, igen jó ember. Alig szerettem valaha valakit annyira, mint őtet első tekintettel: de rettegtem előtte, oly nagy volt reverentiam, veneratiom. *Ha ki őtet látja, hazafiúságát hallja, azonnal hozzáfog az íráshoz.*”⁷⁷ Azzal is eldicsekszik Arankának, hogy *Bácsmegyeyje* igen tetszett Budán. „Septemviralista B. Ráday sok exemplárokat hozatott Pestről által s elosztogatta; sőt egy más septemviralistának egynehány árkusokat olvasott el belőle *a Báróné jelenlétében. Kívánhat-e többet egy nyomorult író?*”⁷⁸ (A kiemelés tőlem: N. L.) Annál jobban esik ezt mondhatni Kazinczynak, mert előbb arról kellett beszámolnia, hogy a *Bácsmegyeyt* Patakon nemtetszéssel fogadták a professorok. Az író megértést keres és oda fordul, ahol gondolatai és érzésvilága számára megértésre számíthat. Kármán mögött is Beleznayné áll, folyóiratára pedig Festetics gróf adakozik titokban!

Péczelit a *Henriásért* gróf Pálffy köszöntötte francia levélben. Most Kazinczy új folyóiratának elejére ezt és Prónaynak hozzá intézett levelét akarja tenni, nem minden szerkesztői szándék nélkül. Horváth szerint a célzást egy lapalji jegyzetben ki is kellene mondani, hogy a vak is lássa”. . . hogy méltóságos magánásaink valósággal ébrednek régi álmokból s gyulladoz szívek a hazaszeretet olyan lángjával, mely már tovább nem hamu alá rejtett pislogó szén, hanem eleven tűz, azt már sok nagyja hazánknak levelekkel bizonyítják. . .”⁷⁹ Kazinczy a levelek után Helvetiusnak egy levelét akarja közölni egy grófhoz, a szentpétervári akadémia elnökéhez. „Ez arról szól — közli előre Péczelivel — miként kellessék a tudományokat az országban elterjeszteni. — *Érti az Úr, miért tettem ezt és a Pálffy s Prónay levelét elől.*”⁸⁰ (A kiemelés tőlem: N. L.)

„... *in re literaria*”

A magyar írónak a maga nemzeti hivatásáról való öntudata azonban igen fejlett ekkor már, és ez a nagyurakkal való érintkezés megítélésében is megmutatkozik. Horváthot idézzük ismét, aki forgott is nagyok társaságában ekkor, tehát volt tapasztalata e téren. Batsányinak bizonyos nyomatékkal írja, magyarul írván neki levelet, hogy „a méltóságoknak is, *kivált in re literaria magyarul*” szokott írni „és magyarul”.⁸¹ A irodalom az író sajátos területe, itt nem kell állandóan éreznie a nagy rangkülönbséget, mely a még oly nyájas főnemese és közte fennáll. Az irodalomban az író többet számíthat, mint a gazdag mágnás. Péczeli azt írja neki, hogy tudomása szerint Pesten „néhány jó méltóságok” is gondolkoznak valamiféle társaságról. „Péczelinek meg fogom írni — fordul levelében Kazinczyhoz Horváth — hogy lehetnek s vagynak a méltóságok közt is tudós emberek, de én átaljában *jobban szeretek tudósokkal, mint nagy urakkal társalkodni, és egy tudóstól szerettem száz annyi, mint száz méltóságtól dicséértetni.*”⁸² (A kiemelés tőlem: N. L.)

A nagyurak barátságával dicsekvő s az e levélben megnyilatkozó Horváth egy személy, s ellentmondásosságával jelzi az irodalmi helyzet ellentmondásosságát, átmeneti, átalakuló jellegét. Néhány év múlva Kármán kikél a barokkos megalázkodó dedikációk ellen, de még hosszú az út Bajzáig, aki nyílt porondon szembe mer szállni egy tekintélyes mágnással „*in re literaria*”. — Egy Horváthnak írt elveszett levelében úgy látszik Kazinczy is nemtetszését fejezte ki Péczeli egyik dedikációja felett, de úgy, hogy Horváth magára is érthette a célzást „... a [Péczeli] dedicatioját hozod elő — válaszol beismerőleg-mentegetőzve Horváth — csintalan vagy — ugy-e én is úgy dedikáltam a *Holmit*, de hiszem a holmihez hozzá illett; pedig a patrónushoz csekély tisztelettel viseltem — hanem az igaz, hogy *megpofozom magamat, a Nyári Éjtszakát* is úgy dedikáltam egy nevezetlen hazafinak mint alázatos szolga: *én az ilyet utálok, de ahol meg kell lenni, senki sem tudja jobban, mint én.*”⁸³ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Az önálló, autonóm írói *respublica* lassan, megtorpanásokkal ugyan, de kezd kialakulni. Rájnis fenyegetőzésére, hogy majd ezután fogja földre sújtani ellenfeleit, azzal válaszol Batsányi: „Sokkal szabadabb a Tudósoknak Társasága, hogy sem az ily diktátori hatalmaskodást elszenvedhetné.”⁸⁴

„... *mézes madzag*”

A *közönség szervezése* léteérdeke az új szellemű irodalomnak, mert mit ér irodalom olvasók nélkül. Már pedig Magyarországon ekkor nem könnyű olvasókat találni, mert az ország szegény, a tanult ember kevés s ezek egyrésze is idegenen kapdos, a papok és táblabírák pedig leginkább a vallásos és jogi könyvek iránt érdeklődnek. A nemzetet rá kell nevelni az olvasásra. Az írók Bessenyei tanácsát követve igyekeznek kellemetes formában megjelenni, s így vinni lépésről lépésre előre az olvasásban szokatlan magyarokat. Horváth Ádám

így fogalmazza meg ezt: „Én sietek az én munkám nyomtatásával, mert ugye? mikor nyelvünket gyarapítjuk, akkor a *nemzetet oktatnunk kell az olvasásra*; mert különben izzadva szerzett munkáinkat senki sem olvassa.”⁸⁵ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Az első magyar újság és a korszakunkban meginduló folyóiratok legfőbb feladatuknak tekintik, hogy az olvasásra kapassák és így neveljék a közönséget. Péczeli írja Kazinczynak, megküldvén neki a *Mindenes Gyűjtemény* első szakaszát: „A mi fő célunk ebbe a volna, hogy még az olvasásba, magyar könyvek megszerzésében rest nemzetünket, az ilyen rövid munkácskák által, valamint a Kassai Tudós Hazafiak is, az olvasásra kapassuk.”⁸⁶ A *Gyűjtemény* 1790-ben megjelenő III. negyedének elején ezt a gondolatot bővebben is kifejti a szerkesztő: „A mi fő célunk ezen munkában az, hogy az *asszonyokat* s még eddig az olvasásban kevésbé gyönyörködő *nemeseinket kapassuk az olvasásra* s a magyar könyveknek szeretetekre. Ez az a nézőpont, amelyből méltóztassanak azt nézni s írni, könnyű volna nekünk akár a Jénai, akár a Göttingai, akár a Berlieni tudós újságokból minden héten két árkust kiszedni. De micsoda *gyönyörűséget találnának* abban az *asszonyok*? Látni való, hogy így célunkat el nem érhetnénk.” (A kiemelés tőlem: N. L.)

Péczeli külön említi kétszer is az *asszonyokat* s azt akarja mondani, hogy gyönyörködtető írásokkal *meg kell őket nyerni a magyar művelődésnek*. A gondolat — nem teljesen új, de a mélyen gyökerező előítéletekkel még „ebben az asszonyokat imádó világban” is újra meg újra meg kell küzdeni, ha arról van szó, hogy a nőket is részeltetni kell a művelődés áldásaiban. Orczy nem javasolt mátkának tudós nőt a maga idejében. Most meg Horváth mondja azt a maga tapasztalatából, hogy „a tudományos asszonyt feleségnek” nem javasolja, „mert az asszonyi indulatok olyanok mint a gyenge hólyag, hamar duzzadnak. . . ugyan megvesse a férfi ingénium magát, hogy a nemes elméjű asszonyokat olyan kézen tartsa, nehogy az aequilibriumot eltévessze. Nekem csak az is dolgot ád, hogy a naturalizmustól mególtalmazzam.”⁸⁷ Horváth Kazinczynak árul el intimitásokat a feleségéről, tájékoztatja olvasmányairól: „mert ő olyan könyvbűvár, hogy ha úgy szeretne férfival hálni, mint olvasni, én részemről nagyra becsülném.” Az egyensúlyt úgy látszik ugyancsak nehéz ott-hon tartani, mert Horváthné „az asszonyi nemről igen nagyot tart minden tekintetben, nehéz volna vele elhiteni, hogy ők csak oldalcsontok.”⁸⁸ Egy évvel később ez a Horváth Ádám mint a magyar asszonyok prókátora lép elő a nagy röpirat-csatában. Levélbeli intim nyilatkozataiból mégis bizonyos lenézés csendül ki a női nemmel szemben.

Az írók számára a női olvasó azért olyan fontos, mert az új s hamarosan uralkodóvá váló polgári műfajt, a regényt, a szerelmes, érzékeny történeteket a nők szívesen olvassák, a mogorva professzorok pedig nem szenvedhetik. Az *Etelkára* mondja azt Horváth, hogy „az asszonyok az olyan szerelmes históriákat nagyon kedvelik. . .”⁸⁹ *Bácsmegegye* fogadtatásának tapasztalatai alap-

ján Kazinczy arra a megállapításra jut, hogy „Egy román érdeme felől egy 15 esztendőös leány jobban ítél, mint 2 tisztelendő professzor úr; s a leányka kicsorduló könnyecseppje édesebb jutalom az érzékeny írónak, mint a professzor urak bölcis ítélete.”⁹⁰ A szentimentális író keresi elsősorban a nőolvasókat. Nem véletlen az, hogy Kazinczy így ír, s hogy Kármán egészen a női közönség felé fordul majd. Az erőteljesebb, férfiasabb, a római heroikus ideált megtestesítő Batsányi viszont egyszerűen sem fordul nőolvasókhoz.

Már Bessenyei úgy vélekedett, hogy „egy hatalmas poéta többet végbe viszen az emberekben, mint százezer Seneka.” Általános meggyőződés, egész Európában, hogy a költészettel kezdődik az emberi magasabb kultúra. Révai Miklós a Herder szellemében fogant felhívásában régi magyar versek gyűjtésére úgy látja, hogy a nyelv művelésére a versirogatás volt első s leghathatósabb eszköz s hogy „minden nyelvnek ott tenyészik, mintegy melegágyban ott nevedik, ott épül minden szépsége, minden kellemetessége és minden ereje.”⁹¹ — Bessenyei felfogását, mely a jelenre vonatkozik, általános kultúrtörténeti síkra vetíti ki Batsányi nevezetes *Bévezetésében*: „S meg kell itt azonban jegyeznünk, hogy mindenkor a poézis volt minden szép mesterségek közül legelső, mely a népeket vadságokból kivetkeztetvén, a mélyebb tudományoknak elfogadására alkalmasakká tette. Linusnak, Orpheusnak, Amphionnak csudatételei isméretesek. A poézis volt, mely a népeket a törvénytevőknek elkészítette s szelídebbé ténén engedelmességre szoktatta.” Nem ilyen világhistóriai perspektívában, hanem a maga természete szerint praktikusán s a jelenre alkalmazva, de lényegileg ugyanazt mondja Aranka György is Zilahy professzornak írt levelében: „A vers szerzés volt minden nemzeteknél, sőt minden nagy elméknél is a világosodásnak és a tudományok grádicsának első foga. Majd avval és azáltal megbarátkozván nemzetünk a könyvekkel és olvasással, reménységünk lehet többekhez is.”⁹²

De a poézisnek sem minden nemén kapkod úgy az olvasó, s ha magunkat kedveltetni akarjuk, itt is a vonzóbbakat és könnyebbeket kell keresnünk. Földinek két szerelmes versét nem közölte a *Magyar Museum*. A szerkesztő Batsányi azt fűzte az elutasításhoz, hogy a versek jók, de válasszon felségeőbb tárgyakat. A visszautasított költő Kazinczynak önti ki bánatát, tudván, hogy ott meghallgatásra talál. Egyébként is igaz van, amikor azt szeretné megkérdezni a szerkesztőktől, „vajon csak a vitézi versek, a felemelkedett gondolatok és erkölcsi tudományok-e a poesisnak tárgyai? és kivált, vajon azokon kell-e kezdeni egy nemzetnek a maga poesisának jobb lábra helyheztetését? azokkal kell-e *kecsegtetni s olvasásra serkenteni* egy nemzetet? s megkedveltetni vele a tudománynak szépségét? melyeknek déli fényétől szemei egyszerre elborítottanak, szépségeit nem látják, meg nem értik és így nem is kedvellik.” Földit nagyon bosszantja a visszautasítás és igen hosszan elmélkedik a tárgyról és szapulja a szerkesztőt vetélytársa előtt. Közben azonban a fején találja a szöveget: „az is igaz, hogy egy olyan gyűjteményben, mint a *Museum*, nem mind csak

oly felemelkedett gondolatoknak kell lenni. Sok féle az ész, a kedv, a gusztus, kiki találja fel benne *gyönyörűségét*, mint a vásárban, ha *sok vevőket s kedvellőket* akarnak szerezni. Különb, mint Petronius szól: hanem ha oly étkeket függesztünk a *horogra*, melyeket tudunk, hogy *tetszők a halaknak*, jutalom nélkül leselkedünk a partokon.⁹³ (A kiemelés tőlem: N. L.)

Az általunk kiemelt kifejezések mind egy pontra mutatnak: az új, fiatal magyar literatúrának, ha nevelni akarja a nemzetet, először is *kedvet kell ébreszteni a rest nemzetben az olvasásra*, s erre legalkalmasabb a szépirodalom, a versek és a regények. De a versekből is a gyönyörködtetők. És ebben visszautasítás ide — visszautasítás oda, maga Batsányi is egyetért Földivel, hiszen maga is azt vallja a fordítások hasznáról szólva: sajnos, sok gyenge dolgot lefordítanak ma, pedig csak igazán jót és klasszikusat szabadna nyelvünkre áttenni. „De most még talán *legtanácsosabb volna gyönyörködtető írásokat fordítgatnunk*. Ha egyszer ezekkel a népek kedvére találhattunk, s nála az olvasást kedvessé tehetjük, önként keresi majd a hasznosakat. Addig csak ama szelíd szüzek által kell őket *kecsegtetnünk* . . .”⁹⁴ (A kiemelés tőlem: N. L.)

„Kecsegtetni” akarja tehát a magyar olvasókat valami ínycsemegével a komoly Batsányi is! *A szépirodalom a csalétek szerepét játssza*, hogy általa a komolyabb tudományokra is reászokjon a magyar. Nem általános érvényű elvi álláspontja ez íróinknak; hanem *szükséges taktika* a nehéz helyzetben. Sokszor nem kis vivódást jelent a költőnek, mennyiben igyekezzék a közönség nem mindig megbízható ízlését kiszolgálni. „Ha sokan szeretnek egy valamit versemben — elmélkedik a könnyen verselő Horváth — igyekezem kedvéért hasonlókat ejteni, de azonban törvényül nem teszem azt, *sőt sokszor magam sem szeretem*: hanem még is jó az ilyen a könyvekhez szokatlan magyarnak, *mézes madzag gyanánt* . . .”⁹⁵ (A kiemelés tőlem: N. L.)

A legjobb mézes madzag a könyvnyomtatók szerint is a regény. A papok még most sem szűnnek ugyan meg dörögni ellene, de egyre kevesebb eredményel. Gombási István nagytiszteletű úr a hetedik parancsolatról szóló prédikációjában „vékonyabb avagy titkosabb paráznaságnak nemei” közé sorolja a fajtalan beszédeket, mint „a buja tréfák, mesék, szerelem énekek, mindnek felett pedig a románok, avagy a régi szeretőknek mesterségesen írott vagy költött históriájok” minden nemeit.⁹⁶ — A felvilágosult író természetesen másként ítél, és ha nem is tartja a legtöbbre az új műfajt, felismeri annak kapósságát, bizonyos nevelő erejét és hogy a magyar nyelv terjesztésére éppen „kecsegtető” volta miatt minden másnál alkalmasabb. „Még a jó románoknak is annyi ellensége van — állapítja meg a *Bácsmegyey* már többször idézett példáján Kazinczy. — Tanulnak, tanulnak belőle szerelmet a mi ifjaink és leányaink, az tagadhatatlan: de néha egy kis morált és egyebecsét is tanulnak. És *nem több szükség vagyon-e most a románokra*, hogy azoknak olvasások által a szólás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon, mint a kánonok Molnár *Physicájára* s Dugonits *Algebrájára*? . . . oly kevesen látják által, hogy

az írók és fordítók azért nyúlnak többnyire románhoz, mert *az a legszerencsésebb vehiculuma a magyarságnak.*”⁹⁷ (A kiemelés tőlem: N. L.) Aranka Györgynek pedig megint csak a *Bácsmegeyre* vonatkozólag Báróty Sándor mondását idézi, aki a patakiak vádjára — mikor azt Bécsben talán elmesélte neki a szerző — ezt mondta: „Hát az ebadták nem tudják, hogy mikor az ember galambot akar fogni, *mézes búzát* hint el!”⁹⁸ (A kiemelés tőlem: N. L.)

*

Az 1780-as évek végének számos tartalmi kérdését egyáltalán nem említettük. Célunk csupán az volt, hogy az *irodalmi életnek* néhány jelenségét ábrázoljuk, tehát azokat a formákat, amelyekben a tartalmi kérdések is megjelentek.

1789-ben Párizsban kitört a nagy francia forradalom. Nálunk is óriási politikai, társadalmi erjedés indul meg, sok előremutató és sok reakciós vonással. 1790/91-ben a röpiratok százai jelennek meg. A Politikum, a társadalmi kérdések, egyházpolitika, kultúrpolitika kerülnek az előtérbe és a fejlődés a magyar köztársasági mozgalomba torkollik.

Az irodalmi élet szervezését 1801-ben a börtönéből hazatérő Kazinczy veszi a kezébe — megváltozott körülmények között és részben megváltozott elvek szerint.

JEGYZETEK

- 1 Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése. IK 1958. 200—207.
- 2 Id. h. 3—4.
- 3 Pályám Emlékezete. Második könyv. Második szak. 1787—89 évekről.
- 4 Batsányi János: Apologia. Mentőírás a Martinovics-perben. BJÖM. II. 559.
- 5 Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. 1960. 230.
- 6 KL (Kazinczy Levelezése) I. 16—17.
- 7 KL I. 221.
- 8 Mindenes Gyűjtemény, 1789. II. 21.
- 9 Édes Gergely Keservei, 77—78.
- 10 KL I. 266.
- 11 Ráday Gedeon Úrhoz. 1788.
- 12 KL I. 190.
- 13 KL I. 259.
- 14 KL I. 377.
- 15 Révai Alagyái, III. könyv. X. Alagya. B. Sz. D.-nak, 1786.
- 16 BJÖM II. 470.
- 17 Molnár János kanonok verse 1781-ből.
- 18 Révai Alagyái, III. könyv. VII. Alagya. 1783. — Batsányi ugyanezt mondja több mérséklettel, de nem kevesebb büszkeséggel a Bessenyeiről szóló tanulmányában 1788-ban.
- 19 Schediasmata... Praefatio. 1786.
- 20 KL I. 343.
- 21 Gessner Idylliumi. 1788. A Ráday Gedeonhoz címzett ajánlás 1785-ből van keltezve.
- 22 KL I. 264.
- 23 KL I. 395—6.
- 24 Magyar irodalom a felvilágosodás korában. 1963³. 69.
- 25 A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért. Nyelvünk a reformkorban c. kötetben. 1955. 12.
- 26 Vö. Kövesi Magda: A Debreceni Grammatika mai értékelése. Debrecen. 1956.
- 27 Benkő Loránd: id. m. 305. és köv. Törekvések egy nyelvemvelő szerepű társaság felállítására.
- 28 KL I. 504. 533—34.
- 29 Az írói csoportokat összeállítja Benkő Loránd, id. m. 310—317.
- 30 KL I. 513.
- 31 KL I. 316.
- 32 KL I. 336.
- 33 KL I. 288—89. 291. és 386.
- 34 KL I. 340.
- 35 KL I. 340.
- 36 Batsányi Rádaynak. IK 1956. 198—199. Id. Benkő: 316.
- 37 KL I. 270. 276.
- 38 KL I. 284—5.
- 39 KL I. 477.
- 40 KL I. 400—401.
- 41 KL I. 441.
- 42 KL I. 420—21.
- 43 KL I. 437.
- 44 KL I. 343.
- 45 A szabadkőművességnek a kor kulturális életében betöltött szerepére vonatkozólag lásd: Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Cluj. 1936. Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek. Minerva. 1922. 208—223. Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom története. 1957. 14—16. Waldapfel József: Magyar irodalom a felvilágosodás korában. 1963³ 85—87. Waldapfel a szabadkőművességet Kazinczy és Kármán esetében a szentimentalizmussal is összefüggésbe hozza. A probléma szerintem, különösen az előbbinél, további bizonyításra szorul.
- 46 Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. 1954.
- 47 Kókay György: Bessenyei György ismeretlen folyóirata IK 1967. 25—34.
- 48 Sófalvi József: Oeconomia vitae humanae. 1777.
- 49 Batsányi János: Bézvezetés. BJÖM II. 98. Vö. még Kazinczy és különösen Batsányi levelezését Ráday Gedeonnal: KL I. és IK 1907. 82—93. 206—215.
- 50 Kókay György: Kazinczy és az első magyar újságok. IK 1959. 474—478. és Kókay György: Batsányi és a magyar újságírás kezdetei. IK 1962. 705—719.

КОНЕЦ 1780-ЫХ ГГ. В НАШЕЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Когда мы можем говорить о самостоятельной литературной жизни в Венгрии? Статья занимается этим же вопросом. По литературной истории Венгрии Тот только около 1830 г. появляются у нас признаки литературной жизни, писательская республика в это время приобретает свои формы и права. Автор исследования и в сущности в культурной атмосфере конца 1780-ых находит признаки литературной жизни, по крайней мере ее основные элементы.

Чтобы доказать свою теорию, Лайош Немеди тщательно исследует важнейшие области, новые аспекты литературной жизни венских лет. Таковы: усиливающийся культ национального языка, как реакция на германского императора, связь между просвещенной венгерской литературой. Стихотворения играют роль призыва, связь писателя и публики, роль мецената-аристократа, писателя и мецената-аристократа и писательскими стремлениями к формированию читательской публики для развивающейся венгерской литературы. Стихотворения играют роль призыва, связь писателя и публики, роль мецената-аристократа, писателя и мецената-аристократа и писательскими стремлениями к формированию читательской публики для развивающейся венгерской литературы.

Вторая часть работы посвящена связи между просвещенной венгерской литературой. Стихотворения играют роль призыва, связь писателя и публики, роль мецената-аристократа, писателя и мецената-аристократа и писательскими стремлениями к формированию читательской публики для развивающейся венгерской литературы.

Lajos Némedi

DE DER ACHTZIGER JAHRE IN DER UNGARISCHEN LITERATUR DES 18. JAHRHUNDERTS

Der Aufsatz wirft die Frage auf: Wann kann man in Ungarn zum erstenmal von literarischem Leben sprechen? Nach der Ansicht des Verfassers erhält die Schriftstellerrepublik erst dann eigene Gesetze und Rechte. Der Verfasser glaubt, dass die Merkmale literarischen Lebens auffinden zu können, wenigstens in ihren Hauptelementen.

Frage auf: Wann kann man in Ungarn zum erstenmal von literarischem Leben sprechen? Nach der Ansicht des Verfassers erhält die Schriftstellerrepublik erst dann eigene Gesetze und Rechte. Der Verfasser glaubt, dass die Merkmale literarischen Lebens auffinden zu können, wenigstens in ihren Hauptelementen.

Um das zu beweisen, unterzieht der Verfasser einige wesentliche Formen und Aspekte der Literatur dieser Jahre einer gründlichen Untersuchung: den besonderen Kult um die Nationalsprache (auch als Gegenstoss auf die germanisierenden Verordnungen Josephs II.), die Bestrebungen, literarische Gesellschaften zu gründen, den regen Briefwechsel der Dichter untereinander, die Rolle der Zeitungen und Zeitschriften, die Anfänge einer Literaturkritik, das Anwachsen des schriftstellerischen Selbst- und Sendungsbewusstseins.

Der zweite Teil des Aufsatzes beschäftigt sich mit dem literarischen Publikum, mit dem Mäzenatentum der Aristokraten, mit dem Verhältnis der Schriftsteller zu ihren Mäzenen, mit dem Bestreben für die Literatur ein entsprechendes Lesepublikum zu gewinnen. Gedichte, Romane, ja die Belletristik überhaupt, spielen dabei die Rolle eines Köders, denn sie sollen die Nation an das Lesen von ernst wissenschaftlichen Werken gewöhnen.

Tóth Endre

OLÁH GÁBOR A PESTI EGYETEMEN 1900—1904

(Részlet a költő készülő életrajzából)

1.

1900. februárjában Gulyás István osztályfőnök — Móricz Zsigmond „jó tanár”-ja, Gulyás Pál költő édesapja — a pályaválasztásról íratott dolgozatot érettségi előtt álló diákjaival, a debreceni református kollégium gimnáziumának VIII. osztályos növendékeivel.¹ Oláh Gábor fennmaradt dolgozata, mely fiktív levélformában egyik névtelen barátjához szól, rendkívül érzékletesen s már megcsillanó írói vénával ad számot arról a sok kétségről s reményről, amellyel jövője elé néz. A fiatal diák dolgozata azt is tanúsítja, milyen reálisan látta a létért küszködő, kapaszkodó, plebejus családjá s a saját helyzetét. Érdemes a levél néhány jellemző részletét idézni: „Kedves Barátom! Nagyon helyesen teszed, ha a hit szolgálatába állsz, kivált, ha szüleidnek is örömet szerezhetsz vele, de csak azt mondom, gyermeki szeretetedért ne áldozd fel szíved sugallatát, ne erőltess magadra különösebben valamelyik pályát, hanem lépj arra, amelyre ösztönöd, hajlamod visz. . . Azt kérded azután, hogy hát én mire szántam magamat? . . . Sokat hánytam-vetettem magamban én is, melyik úton érném el legbiztosabban célomat, de az igazat megvallva máig sem bírnám határozottan megmondani, merre szállok hát érettségi után? Neked szerencséd, hogy szüleid. . . jó anyagi helyzetben vannak. . . De már nekem kötve a szárnyam. Hét testvér közül egy szegény, kezemunkája után élő apa ugyan hogy részesíthetné valamelyiket háromszoros jóban, mint a többit? Hiszen a többi hat rátámadna, holta napjáig felhányná e részrehajlóságát! De nem is kívánom, hogy a többiek felé emeljen; már eddig is annyit tettek értem, hogy életem egész folyása alatt igyekezniem kell, ha csak tizedrészét is leróhatom. — Még ezelőtt négy-öt esztendővel én is azt gondoltam, pap leszek. . . édes anyámék se vetettek volna egy szót sem ellene; hanem bizony ma már másképp gondolkozom. Legnagyobb vágyam volna a bölcsészet hallgatása, azután tanárkodás, külföldi tanulmányok, majd idehaza az irodalom szolgálata mindhalálig. Csakhogy ez a híres város egyetemet még nem állíthatott;² ha követni akarom lelkem tanácsát, Pestre vagy más felső iskolába kell mennem. Így leírva semmi nehézség, lehetetlenség nincs benne, de kivinni, barátom, kivinni! Előttem szinte képtelenség! És én mégsem tudok róla lemondani! Összekupor-

gatok annyi pénzt szeptemberig, hogy Pestre felmehetek; ott van egy jó emberem, egy volt derék tanárom, talán útba tud igazítani, talán segít annyit, hogy utat-módot találjak új életem megkezdésére.³

... Gyönyörű, de küzdelmes jövőről álmodozom: nem szeretnék közönséges lélek maradiú, mindig-mindig magasabbra vágyom; a szegénység belém-kapaszkodik, húz a földre, a porba, de szemem akkor is az eget keresi!

Örökös töprengés mostanában sok napom. Tudhatod, magadról, hogy a bizonytalanságnál nincs gyilkosabb valami. De... lesz annyi erőm, annyi lelkesedésem, hogy messze felcsillanó célomat, ha egészen el nem érem is, de megközelítem! Hiszen az emberi küzdés jutalma nem is mindig a cél, hanem az érte való törekvés."⁴

*

A szubjektív s nagyon őszinte dolgozatban csak egyetlen momentumot hallgat el a maturandus — valószínűleg a humán és a gyakorlati érdeklődést egyaránt méltányló, a bohémséget ellenben elítélő tanárára való tekintettel —: a színészi pálya iránti vonzalmát, mely akkor is, később is erősen foglalkoztatta.

A jó rendűre sikerült érettségi izgalmai után a megérdemelt vakációt Oláh Gábor otthon, a sok családi vihart látott Kar-utcai nádfedelees házban töltötte. Mint élete minden fontosabb eseményét, ezt is versben örökítette meg. A vers, melynek címe: *Érett fővel* — bizonyos koravén kiábrándultságot, keserűséget sugároz:

.....
Az élet álmom, mondták hajdanában,
Kacagnom kell e bárgyú szózaton.
„Való” az élet! törülvett „igazság”!
Markos menyecske — nem szűz hajdon!
Ki ezt az életet le tudja írni,
Ne válogasson a festék között!
Az nem hibás, ki vétket ír manapság,
Midőn a föld vétkekbe öltözött. —

Még hajdanában én is álmodoztam,
Szöttem magamnak ártatlan jövőt.
Szent lelkesülés árjában fürödtem,
És meghajoltam az eszmény előtt.
Most látom csak be balga döreségem!
Imádkoztam — hisz káromkodni jobb!
Szerénységet tápláltam — óh de bánom!
Hisz a szemtelen most a legnagyobb!...

Az 1900. június 29-én keltezett versben, mely szinte hemzseg a felkiáltójelektől, Reviczky és a századvég költőinek spleen-es magatartása revelálódik, de a forma Arany János öröksége.

Legkedvesebb két barátjával, a szintén verselgető Madai Gyulával és Gulyás Józseffel együtt fáradhatatlanul rótták a Nagyerdő ösvényeit, s egymást lelkesítve s egymásra licitálva ábrándoztak eljövendő írói pályájukról és dicsőségükről. Oláh Gábor volt köztük a legidősebb (ekkor járt a huszadik évében) s költői tekintélyben is a legelismertebb. *Ország h Ilona* című hosszabb történeti tárgyú elbeszélő költeményével ő nyerte el a 100 koronás pályadíjat, gimnazista létére akadémiai hallgatókat megelőzve.³ Gulyás egy osztállyal, Madai kettővel lejjebb járt az akkor még a „nagy kollégiumon” belüli gimnáziumba. Kölcsönösen el-ellátogattak egymáshoz. Gulyás József szülei, nincstelen vincellér emberek, két házzal odább, a Kar utca 25. sz. alatt laktak, Madaiék pedig — az apa önálló csizmadia volt — a Kollégium mögötti szűk Gönczy utcában, a 3. számú házban.

De a mindennapi nagyerdei baráti séták és a lelkes ábrándozások után ott-hon a pályaválasztás gondjai foglalkoztatták az ifjú poeta-jelöltet. Édesapja, aki kezdettől fogva ellenségesen viselkedett gimnazista fiával szemben, akiből nem akart „ingyenélő urat” nevelni, hanem magához hasonlóan: fiákerest, már nem sokat törődött vele. Illetve csak annyit, hogy kijelentette: ő egy lyukas hatost sem költ a „lunátikus” Gábor további taníttatására. (Hét gyermeke közül egyedül Gábor tanult.) Édesanyja viszont, aki eddig is minden áldozatot meghozott fia jövője érdekében, azt szerette volna elérni, hogy fiából pap legyen. A debreceni kálvinisták vallásossága azonban nem azonosítható az ájtatos pietizmussal vagy az elragadtatott messianizmussal. Az egyszerű, dolgos, türelmes Oláh Mihályné szándékában bizonyára közrejátszott az a néma rajongás is, melyet a daliás termetű Dicsőfi József református lelkész iránt érzett. Férje izgága viselkedése s a család életét megkeserítő durvaságai elől menekült a vallásosságba, abban próbált menedéket és vigasztalást lelteni. Egy másik pap alakja is ott lebeghetett az anya előtt példaképként, Jánosi Zoltáné, aki néhány év múlva nagytemplomi lelkész lett, s aki — kollégiumi szénior-tanító korában — erkölcsileg és anyagilag is támogatta Oláh Gábort, hogy a gimnáziumban tovább tanulhasson.

A maturus Oláh Gábor azonban a papi pályáról hallani sem akart, pedig rajongásig szeretett anyja tanácsait máskor megfogadta. Hiába kapacitálták barátai is. Nem érzett magában semmi hajlamot a dogmatikus és retorikus felfogású teológia iránt. *Ő mindenáron színész szeretett volna lenni.* Még egészen kisdiák korában néhány jelenetből álló színdarabokat írt, amelyeket maga rendezett s játszattatott el tágas udvarukon testvéreivel s utcabeli pajtásaival. Negyedik elemista volt, amikor először látta a nagy színházban a Bánk bán-t, mely lenyűgöző hatást tett rá. Darabjaiban maga is szerepelt. A Nagyerdőn s a Köntösgát legelőn társaival fennhangon szavalták egymásnak — főként hazafias tárgyú, kurucos hangú költeményeiket. Az előző években néhány diákbarátjából s iparos fiúkból műkedvelő színjátszó csoportot verbuvált s több színművet elő is adtak. 1899-ből két színműve fennmaradt: a kétfelvonásos

Pillangószerelem és az egyfelvonásos *Borúra-derű*. Az előbbit beküldte a Csonkai Kör Telegdi-féle színműpályázatára, azonban arról nincs tudomásunk, milyen eredménnyel. A színház előadásait — az apai tilalom ellenére — sűrűn látogatta.

A nyár folyamán keletkezett versei jórészben a közelgő eltávozásról szólnak. Úgy érzi: lezárult a gyermekkora, melyre minden bánata és nyomorúsága ellenére mégis nosztalgiával tekint. *Csalatkozás* c. versében, a pályaválasztás dilemmájában, arról a kétségről s kettősségről vall, hogy parasztnak született, ősei, rokonai is azok, de őt már hívja-csábítja a „nagy paloták márványképe”. Kissé szabolcskás ízű versben elköszön kedvenc ligetétől (*Búcsú a nagyerdőtől*). *Tudományom* című poémájában pedig felsorolja, hogy eddig mi mindent tanult, s mi mindent tud:

.....
Ismérem a föld életét,
Newton, Laplace elméletét,
Rousseau, Voltaire élettanát,
Fúvom Marseillaise dallamát,
Shakspere-t ingéig ismerem,
Homéért idézni is merem,
.....
Byronnal szidom a világot,
Flammarionnal égbe látok,
Vallom Darwin elméletét. . .

Végül ezzel a nem is olyan költői kérdéssel zárja le versét:

Mindent tudok, ha kértek tőlem —
Csak azt nem: hogy mi lesz belőlem?

A pályaválasztás körüli viták a családi és baráti körben egész nyáron zajlottak. Ez derül ki Madai Gyula leveléből, aki a következőket írja barátjának: „A hír Gulyástól jött. Édesanyád beszélt vele. Zokogva, nem mosolyogva, mint máskor. — Azt a tört siratta, amit profán karral te dobtál a szíve legközepébe, mikor ezt a szót kimondtad: színész leszek.” A levél további részében Madai is kárhoztatja barátja elhatározását. „Tán Petőfi, E. Kovács bizserget?” — kérdi tőle gúnyosan. Mindenáron le akarja beszélni szándékáról, s azt tanácsolja: inkább színműíró legyen, ha már mindenképpen jó viszonyban akar maradni Tháliával. De legjobban ő is annak örülne, ha barátja — pap lenne.⁶

Az 1900. augusztus 4-i keletű *Édes fájdalom* című költeményében érdekes életrajzi momentumra bukkanunk. A versből kitűnik, hogy az ifjú hosszú vitát folytatott édesanyjával jövőjéről, pályájáról, aki végül is meggyőzte őt, s ő fájó szívvel lemondott dédelgetett színészi, művészi álmairól, viszont édesanyja is beletörődött, hogy fiából nem lesz pap.

1900. szeptember első napján utazott fel Oláh Gábor Budapestre. Annál a „jó emberénél”, Varga Bálint volt tanáránál talált szállásra, akit már idézett dolgozatában is említett. Vargák az akkor még Pesthez nem csatolt Kispesten laktak. Az ifjú szeptember 6-án levelczőlapon, két nap múlva pedig hosszú levélben számolt be szüleinek első pesti napjairól és élményeiről.⁷ Bejelentette végleges döntését, hogy *bölcsész* lesz, Gyulai és Beöthy előadásait akarja hallgatni. „Ha már egyszer ideszakadtam” — írja — „kötéllal se visznek Debrecenbe, pláne teológusnak!” De beiratkozni nem tud, mert összesen 88 koronája van, s az első félévi tandíj 75 korona, a beíratási díj a leckekönyvvel s bélyeggel együtt 17 korona, — s hol vannak még a könyvek? Varga Bálintéktól kosztot és lakást kap ideiglenesen, aminek fejében „segít a tanár úrnak”. Arról is beszámolt, hogy járt Gaal Mózesnél és Horváth Cyrillnél, akik mint egy-egy diáklap szerkesztői (Tanulók Lapja, illetve Középiskolai Lapok), már ismerték versei alapján. Mindketten megígérték, hogy tanítványokat szereznek neki, azonkívül verseit is gyakrabban fogják ezután közölni. De ezek egyelőre csak ígéretek, neki pedig azonnal szüksége van annyi pénzre, hogy beiratkozhasson s az első félévi tandíjat befizethesse. Kérve kérte tehát szüleit — s külön haragvó édes apját, hogy tegyenek postára legalább 30 koronát. Varga Bálint is felhasználja összeköttetéseit az ő érdekében. Tanítványok is majd csak akadnak, de „... ha németül tudnék beszélni, be könnyen menne a tanítás! meg a tanulás is! Majd mindenütt azt kérdik az embertől: tud jól németül?” — írta elkeseredetten. Kispestről legtöbbször gyalog tette meg a 4 mérföldnyi utat Pestig, hogy a 12 krajcár viteldíjat megtakarítsa. Naponta kétszer loholt végig az irdatlan hosszú Üllői úton.

A hiányzó összeget a szülők mégis előteremtették s elküldték Gábor fiuknak. Szeptember 11-én — az utolsó előtti beiratkozási napon — állították ki indexét, mely szerint „mint bölcsészeti latin-magyar szakos rendes hallgatót az egyetem anyakönyvébe szabályszerűen beiktatták”⁸.

Az 1900/01. tanév I. felében a következő kollégiumokat látogatta heti 28 órában:

- Gyulai Pál*: Bevezetés a magyar irodalom történetébe;
- Beöthy Zsolt*: Az újkori magyar irodalom történeti áttekintése;
- Simonyi Zsigmond*: Magyar és latin összehasonlító mondattan;
- Szimyei József*: Bevezetés a finn-ugor nyelvhasználatához;
- Horváth Cyrill*: Faludi Ferenc és Temesvári Pelbárt;
- Ponori Thewrewk Emil*: Horatius — Interpretációs gyakorlatok;
- Hegedüs István*: Latin nyelvtan;
- Pecz Vilmos*: A klasszika-filológia enciklopédiája — Görög szótan;
- Némethy Géza*: A római elégia;
- Medveczky Frigyes*: Pszichológia.

Az egyetemi előadások megindulásával a szegény, pápaszemés filozopter új életrendje is kialakult. Szüleinek s barátainak szóló leveleiből s *A nevelő* c. önéletrajzi jellegű elbeszéléséből pontosan összeállítható naponkénti elfoglaltsága. Reggel 5 órakor kelt, s begyalogolt Pestre. 7—8-ig egyik tanítványát korrepetálta, azoknál kapott reggelit. Utána az egyetemen előadásokat hallgatott. 1—4-ig másik tanítványát okította, ott ebédelt. Délután ismét az egyetemre rohant, vagy akadémiai, Kisfaludy Társasági ülésekre, s múzeumokba járt. Este az első tanítványától kérdezte fel a másnapi leckét, s ott vacsorált. Aztán haza gyalogolt, s éjfélig gyorsírásos egyetemi jegyzeteit tette át rendes írásra — mert nem tudta megvenni a drága tankönyveket.⁹ Október 24-i levelében arról számolt be Madai Gyulának, hogy „bár nem éhezik, fedél van a feje felett”, s Gaal Mózesről nemrég 8 koronát kapott a Tanulók Lapjában közölt „Byron arcképéhez” című verséért, — mégis elkeseríti az a nem neki való levegő, melyben idegennek érzi magát s nincs hangulata, kedve. Nostalgia ébred benne a nemrégén még porosnak és sivárnak titulált szülővárosa iránt: „Debrecenben még a küzdés is boldogság! Pesten még a boldogság is csupa küzdelem.”

Az első, Pesten keletkezett írása fordítás: Bernardo *Zendrini* olasz költő: *Nem hal meg a költészet* című versének átültetése. (Bizonyára nem olasz eredetiből.) A kezdeti pesti impressziók egyszerre taszító és vonzó hatására született meg az *Élhetek én száz esztendő*t című poémája is, mely így végződik:

Nagy paloták, nem illek én
Belétek, hiába. (Szept. 16.)

Az idillikus-naiv szemléletben fogant, a nagyváros—falu ellentétet kifejező verssel egy napon íródott a *Pest* c. verse:

Óh drága Pest! te nagy, te szép!
Mebontod az ember eszét;
Kivált ilyenek, mint magam,
Kinek „vidéki” szíve van.

De ha felmegy a Gellérthegyre, az eléje táruló panoráma szépsége elfeledteti vele a város „rút zsvaját”. Szeretné költészetével meghódítani ezt a várost.

A vers keserűen gúnyos csattanóban fejeződik be:

Óh drága Pest! dicső lakom!
Kár, hogy benned jól sem lakom...

Egzisztenciális helyzete csakugyan nyomasztó. November elején arról számol be szüleinek, hogy nem bírja a Kispestre való napi kétszeri gyaloglást, mert tanítványai, az egyetem, a könyvtárak mind a belvárosban vannak, s a tanulásra egyáltalán nem marad ideje s energiája. Oláhék egy távoli rokon-

családja, Kunék Pesten élnek a Súlyom-utcában, azokhoz szeretne költözni. De amikor felkeresi őket, már nem laknak ott. Azt is közli, hogy egyik legfőbb patrónusa, Gaal Mózes új tanítványt szerzett neki.¹⁰ Megnyugtatja aggódó édesanyját: olyan enyhe az időjárás, hogy nem is érzi a télikabát hiányát.

Hangulati hullámzásait — a legsötétebb pesszimizmustól a hetykeségig magabiztos optimizmusig — jól tükrözik barátaihoz intézett levelei. Azokhoz mint-ha nyiltabb, bizalmasabb lett volna. Szüleit, különösen édesanyját nem akarta aggasztani, saját bajaival szomorítani. Kedélyének ezt a végletek közti változását nagyon híven mutatja az a két levele, amely rögtön egymás után íródott. Október 6-án még így számolt be az érettségi után szintén Pestre gravitáló Madainak a maga helyzetéről és a pesti atmoszféráról: „... Csak egytől félek: attól, hogy ti sem érzitek magatokat otthonosan Pesten, hogy ti sem találtok benne olyan szívet-lelket megkapó hangulatot, amilyen ott lebeg Debrecennek minden poros utcája felett... Ez a roppant zúgás, zaj, az életnek jajkiáltása, kacagása, a bűn sejtelmes suttogása, a nagyok lármás dözsölése, a nyomorultak beteg hörgése, a szívtelenek kiabálásai, királyok-koldusok zagyva tömege, füstbe borult égbolt, fojtó levegő, napsugárt elzáró kormos falak, ragyogó paloták, tudományok, művészetek szentelt templomai, embertyúzó hivatalok épületei, a Duna méltóságos hullámai, gyilkos kavargásai, a lánchíd örök alkotójának emléke, fenn a vérmezőn magyar szívek cseppjei, a gondolatot szállító vashuzalok, embert gázoló vasszörnyeteg, selyemsuhogás, darócrongy, káromkodás, bűn, gyalázat, hitszegés, imádság hangjai: olyan őrzítő zsidobongásként zúg a fülünkbe, lelkünkbe, hogy szemünk elhomályosul, lelkünk iránytűje céltalanul imbolyog s úgy érezzük, mintha fejünk felett összecsapott volna az ár...”

A vidék tempós egyhangúságából, a kálvinista iskola puritán léghőéből, a szegényes és nem valami békés, de mégis csak védettséget nyújtó otthonból, a megszokott baráti környezetből hirtelen a nagyvárosba csöppent ifjú reagálása ez az expresszív sodrású, szinte szimultánista írásmű. Egyszerre ezerféle új hatás, új látvány, új impresszió tör rá, áramlik feléje. Ekkor még úgy érzi: ebben a káoszban nem tud rendet teremteni, nem tudja lábát szilárdan megvetni, el kell buknia.

De alig telik el hat hét, (közben jókora csomagot kap hazulról, tele jóízű debreceni falatokkal, versei jelennek meg a Tanulók Lapjában, az Egyetemi Lapokban, egy kis pénzmagra is szert tesz tanítványai és a versek révén), s egy olyan bizakodó hangú, sőt önhitt, túlzóan lelkendező levelet ír, mintha nem is ugyanaz a kéz vetette volna papírra az előbb idézett keserű sorokat. Most már ilyeneket ír: „... Gyönyörű ez az ifjúság, amelynek korát most élem! Ez a legelső idő, mikor valami kimondhatatlan, jóleső meglepedés tölti be a lelkemet. Debrecennek más a levegője, mint Pestnek; ott csak *magyarok* vagyunk, itt meg *emberek* is tudunk lenni. Pest roppant alkalmas talaj az önértetnek... Olthatatlan vágy támadt bennem valami nagyra! Még nem tudom

tisztán, mi lesz, de lesz. S ez a nagyszerű vágy hitet öntött belém, mely gyermeki félenkségemnek határt vetett. Megragadott az a kimondhatatlan tudat, hogy fiatal vagyok, enyém a jövő! S az ifjúság eme legszebb korában csordultig van az ember szíve. . . Ilyen percek ébresztették bennem a következő gondolatokat: (Itt lemásolja szóról-szóra a „Nagszerű kor” című versét, melynek utolsó — a vers mondanivalóját összegező — strófája így hangzik)

Óh, ifjú szív halhatatlan álma!
Óh, ifjúság végtelen erője!
Óh, teremtmő, égő, nagyszerű kor!
Hited: *minden!* jelszavad: *előre!*¹¹

Ugyanez az optimizmus árad a *Rongyos ifjúság* c. egyidőben keletkezett verséből, melynek utolsó két sorát idézzük:

Királyi tündöklő öreg korért
Hogy adnám rongyos ifjuságomat. (1900. dec. 13.)

A még gimnáziumi években kialakult költői triász (Oláh, Madai, Gulyás) akkor már évek óta tartó, szoros — bár olykor rivalizálódásból fakadó, civódásokkal terhes — baráti viszony fűzte össze. Amikor Oláh Pestre került bölcsésznek, ugyanakkor jött Debrecenbe két ifjú poeta-jelölt. Baja Mihály¹² a teológiára, Gyökössy Endre¹³ a jogakadémiára iratkozott be, s mindkettő hamar bekapcsolódott a kollégiumi ifjúság kulturális mozgalmaiba, egyesületi életébe. A „jövevényekkel” előbb Madai ismerkedett össze, ez derül ki Gulyás Józsefnek 1900. november 12-én Oláh Gáborhoz küldött leveléből. A beszámolóból kicsendül némi féltékenység és Madai iránti harag is: „. . . Hiszen magam vagyok egészen. Madai talált magának méltóbb cimboraságot nálam Gyökössy Endrében és Baja Mihályban, akik itt tanulnak most az akadémián. . . 2 hónap óta nem beszéltem Madaival összesen egy félórát.”

A később *Bokrétá*-nak keresztelt költői kör is ekkortájt kezdett kialakulni. Oláh említi először a közös versgyűjtemény kiadási tervét. De ekkor még csak a három alapító tagra gondol. „Tudod, mit szeretnék két esztendő múlva?” — írja. „Azt, hogy akkor hármascskán kiadnánk egy kötet költeményt verseink legjavából. Mert illő már nyilvánosságra lépnünk; a gyertyát nem szabad véka alá rejtetni.”¹⁴

Ugyanebben a levélben kifejti az akkori irodalmi életről vallott nézeteit is: „Utálom a mai irodalmat lelkemből! Nincs benne annyi lelkesítő, annyi nemesség, mint a körmöm feketéje! *Ha más nem akar új ösvényt vágni. . . hát vágnak mi!*. . . (Kiemelés tőlem. T. E.) Roppant munka lenne megbolygatni a mai állapotokat — de dicsőséges is lenne! S ki ne adna a dicsőségért holmi hitvány életet?” Ez a fellengzősnek, pózolónak ható kijelentés nemcsak arra a dicsőség és hír utáni mérhetetlen vágyakozásra világít rá, ami Oláhban már ekkor s később is állandóan megvolt, hanem arra is, hogy Oláhék nemcsak

jámbor, vidéki, népiesen verselgető ifjak voltak, hanem tudatosan készültek az írói pályára, sőt olyan — amint láttuk: meg is fogalmazott elképzeléseik voltak, hogy a magyar költészet kiszikkadt medrét ők töltik meg friss forrásvízzel. Ezt a megújítást ők a századvégi, szerintük: dekadens, magyartalan, szecessziós, pesszimista költészettel szemben a Petőfi—Arany iskola nép-nemzeti, kurucosabb s plebejusabb irányához való visszatérésben képzelték el, s az új költészet Mekkájának Debrecent akarták kikiáltani, elsősorban persze önmaguk vezető szerepére gondolva.

Nagyon jellemző, ahogyan ezt a levelét befejezi: „Maradok kenyeres pajtásod, *Oláh Gábor* 20 éves ifjú, versköltő, bölcsészethallgató, a „Tanulók Lapja”, a „Középiskolai Lapok”, az „Egyetemi Lapok” munkatársa, az Egyetemi Kör tagja, a Tanárképző Intézet tagja. *volt* semmi és leendő *valami*. — Lásd” — fűzi hozzá — „mennyi titulus — sine vitulo!”

3.

November végén hosszú beszámolót küldött debreceni barátainak, melyben részletes és találó vonásokkal rajzolta meg professzorai emberi, tudói és előadói portréját. Amit Gyulairól és Beöthyről megállapított, irodalomtörténeti érdekességű, ezért is idézem bővebben. Beöthyt négy éven keresztül hallgatja, Gyulait azonban — aki 1902-ben nyugalomba vonult — csak négy szemeszteren át.

Gyulai iránti rajongását a debreceni kollégiumból hozta magával. Irodalomtanára, Gulyás István jó évtizeddel előbb szintén Gyulai tanítványa volt, s annak esztétikai és irodalomtörténeti nézeteit szinte változatlanul továbbadta. Oláh már előbb, Gulyás Józsefhez okt. 14-én intézett levelében jelzi, hogy Gyulairól nagyobb cikket akar írni, „akit a siheder filozófusok, meg oda nem való, besettenkedett jogász urak bosszantanak, gúnyolnak. Szegény öreg embernek utolsó éveit is megkeserítik... Népszerű, de kigúnyolják...” Még előbb, szeptember 30-án *A kis nyilas* címmel Gyulai Pálnak dedikált verset írt. Ebben is főként Gyulai kritikusi szigorát dicséri, mellyel „költöket teremtett — vagy temetett.”

Gyulairól azt írta, hogy az a legérdekesebb, legrokonszenvesebb tanára. Mellékelte róla előadás alatt készített sajátkezű rajzát is. (Sajnos, nem maradt fenn.) Külsejét így írja le: „Képzeltetek ehhez a kis gömbölyű fejhez egy kis tömzsi derekat, kissé kifelé görbülő karokat, alól pedig megint kicsit löcsösen gömbölyödő lábakat, s fejére egy magas cilindert, kezébe vaskos botot... ilyen Gyulai az utcán — de még szivar is van a szájában! és így döcög végig kongó, ingó járással a Múzeum körútján Sándor-utca beli (*ma: Bródy Sándor-utca. T. E.*) házáig. Az órákon természetesen leveti hatalmas cilinderét s tetejére állítja a catedrán... A hangja nagyon elforgácsolódott már... nagyon tompán kong... De mikor költeményeket olvas fel, és szenvedélyes kitérések-

hez jut: egyszerre kitágul a konok torok, peregni kezd az elfáradt nyelv, s a duruzsoló, elmosódó hang megkeményedik, recseg, de hatása is van. . .”

A fiatal költő kitűnő megfigyelő s emberábrázoló képességéről tanúskodnak a további sorok is, amelyekben Gyulai külsejének leírásáról észrevétlenül áttér előadói modorának, kritikusi magatartásának, ítélőképességének, tanítványival való kapcsolatának jellemzésére. „Nem is hiszitek, milyen jó, ideális szívű, lelkű ember a vén sas! Nagyon mélyen tud érezni, — de nagyon mélyen is tud vágni! Pedig oly egyszerűen mondja mindig mondókáját. . . Hanem közbe-közbe, majdnem észrevétlenül. . . olyan igazságokat mond, hogy az ember csak megcsóválja a fejét. . . Ha ítéletre kerül a sor: soha nem szokott hímezni-hámozni, egy-három kirukkol gondolatával, keményen, súlyosan, hogy aztán foganatja is legyen — és van is! De szó sincs róla, hogy elhamarkodottan ítél! . . . egy betű nem kerül el a figyelmét. . . Én legjobban azt bámulom benne, hogy a hibát hihetetlen gyorsan észrevesziés rögtön megállítja az embert, kezdi magyarázni, hogy itt meg itt nem jó, mért nem jó, hogy kellene jobban stb. . . . A dicsérő, magasztaló szavakat, „remek, halhatatlan, isteni lélek!” ki nem állhatja. Ha ő méltat valakit vagy valamit: két calculusa van rá: nagyon jó és nagyon rossz. E mellé ragaszt még egy pár világozó szót s ebből áll kritikája, amit 50 esztendő óta olyan sokan sirattak meg. . . S mondhatom, az ifjúságnak itt az egyetemen aligha van igazabb pártfogója, ösztönzője. . . A III—IV., néha II. éves bölcsészek az ún. szemináriumi órákon dolgozatokat olvasnak fel s az öreg bírálgatja, javítgatja. A catedra közepén ül Gyulai, jobb keze felől a felolvasó ifjonc. . . az öreg figyel s majd minden harmadik sorban megállítja az olvasót. . . Meghallgat minden ellenvetést — de meg is dönt minden hamis érvet. Igazán kimondom, közel jár az igazsághoz. . .”

De a fiatal bölcsész, minden rajongása ellenére, azt sem hallgatta el, ha — véleménye szerint — Gyulai is igazságtalanul ítélkezett. Pl. helytelennek tartotta, hogy Eötvös Károly egyes írásműveit „fecsegéseknek” titulálta. Ekkor még nem ismerte személyesen, azt írta, nem is beszél vele a kollokvium előtt. Elragadtatott magasztalását így fejezte be: „. . . csak jövőre ismerkedünk meg, mikor én is rendes szemináriumi tag leszek és jobbára ülök az atyais — akarom mondani az öreg Gyulai Pálnak. . .”

Nagyon érzékletesen eleveníti meg *Beöthy Zsolt* emberi-tudósi karakterét is. „Másik érdekes tanárom Beöthy Zsolt, a jelzők, epitheton ornans-ok, körmondatok nagy mestere.” — kezdi a bemutatást. „Szikár, sovány alak. . . kevés adatott neki a földiekből. Ő is, mint Gyulai, méltóságos úr, mindhalálig. Előadása, mint a folyóvíz, szinte fennakadhatatlan. Neki is gyenge hangja van, de azzal oly szépen tud bánni. . . különösen ha az aethetica terén mozog, egészen elragadja hallgatóit. Sovány kis feje idegesen reszket, miközben beesett szemeivel ide-oda tekint s száraz ujjával finom karikákat rajzol a levegőben. . . Mikor valami nagyszerűt magyaráz: . . . összébbbráncolja szemöldökét, hangja meglágyul, s szinte rejtelmes árnyalatot vesz fel. . . Egyszer, Munkácsy-órán,

mikor Delaroché francia festőnek „Cromwell — Károly holtteste előtt” című híres festményét magyarázta, a lenyakazott király fejetlen testét híven ábrázoló festmény alakjait olyan kísérteties borzasztósággal magyarázta, hogy egy előttem ülő nőhallgató összeborzongott... de nekem is szinte a lelkemre nehezült ez a magyarázata. — Hatalmában van a magyar nyelv... az ő nyelve is sokszor ragyog... de sokszor túlságba is megy a roppant szó- és jelzőhalmozásban s ilyenkor a gyorsíró keze alig képes követni az ő szakadatlanul folyó gondolatait.” (Itt Oláh bizonyára magára gondolt ki nem mondottan, mert Beöthy előadásait később ő jegyezte gyorsírással, s gyöngybetűivel áttéve rendez írásra, holmi primitív stencilezési eljárással sokszorosítottatta, s bölcsész társainak árulta.) „Csak az a csodálatos”, — folytatja a Beöthyről szóló jellemzést, — „hogy minden mondata befejezett, ha félrőfös is... Különben sokat tudó ember. Szigorú ember. Le nem ereszkedő ember. Méltóságos úr. És bizony hideg is. Csillog, mint a szép márvány, — de nem melegít.”¹⁵

A többi tanáráról kurtán-furcsán számolt be. A latin auktorokat magyarázó *Ponori Thewrewk Emilt* azzal dicsérte, hogy ő „a mai első philologus, akit külföldön is jól ismernek... A kiejtése bizony nem magyaros... de előadása magyar szellemű... Ő, mikor Horatiust magyarázza, behozza Kriza Vadrózsáit... s felolvassa a székely balladákat, népdalokat; úgy von határt és párhuzamot a magyar meg a latin észjárás között... Középtermetű ember, szakálla már deres, bajusza még feketés, hegyes. Fekete szemüveget hord. A haja kondor. Sok jó viccet mesélt.” *Hegedűs István*ról, aki latin nyelvtant adott elő, azt írta, hogy „kipkedő-kapkodó, futkározó, roppant szorgalmú férfi, aki melleleg költőnek és műfordítónak is vallja magát, de mint hallottam, tavaly egy benyújtott ódájára nem akadt a tanári karban bíráló.” Lesújtó vélekedését ezzel tetézte meg: „Miniszter a testvére.” *Szinnyei József*ről, a finn-ugor összehasonlító nyelvészről és bibliográfusról csak azt említi meg, hogy minden tanára közt ő volt a legunalmasabb.¹⁶

*

Miután az első szemeszter végén — kedvezőtlen körülményei ellenére — minden tantárgyból jelesen kollokvált, Oláh Gábor a karácsonyi vakáció tíz napját otthon, a Kar-utcai fészekben töltötte. Az egyetemista fiú hazalátogatása nagy örömet és némi békességet hozott az Oláh-házba. Pestre való visszatérte után meghatottan mond köszönetet szüleinek. Még az örökké haragvó, vad természetű apa is megenyhült jól tanuló fia iránt, amint a levélből kitűnik: „Nagyon szépen köszönöm azt a bőséggel ékesített 10 napot! Köszönöm édes apámnak a pénzbeli segítséget...” (Ez a tény maga is megcáfolja Oláh egyik életrajzírójának azt az állítását, hogy szülei nem segítettek semmivel egyetemi éve alatt.¹⁷ Pénzt csakugyan ritkán kapott tőlük, de csomagot elég gyakran, édesanyja gondoskodása révén. Azonkívül otthon tölthette a nyári szüneteket is,

hogy kipihenhesse az évi tanulás, a hajszás pesti élet fáradalmaival. Szülei ennél több áldozatra nem is voltak képesek.)

A szünidő alatt a három testi-lelki jóbarát és költőtárs sűrűn találkozott. Oláh Gábornak töviről-hegyére be kellett számolnia a pesti egyetemi életről, s az irodalom berkeiben folyó mozgolódásokról, az újságokba, folyóiratokba való „bejuthatás”-ról. Részletesen meghányták-vetették az Oláh által kigondolt ötletet — a közösen kiadandó verseskötetről. Az antológiának a *Hármaskönyv* címet szánták, s úgy tervezték, hogy 500 előfizetőt gyűjtenek a várható nyomdai költségek fedezetéül. Oláh azt szerette volna, ha a Franklin Társulatnál nyomtatják ki, bár az a legdrágább nyomdák közé tartozott, Madaiék pedig debreceni nyomda mellett kardoskodtak.

Visszaérkezése után, újévkor elköltözött Kispestről. A Pesttel lassan megbarátkozó ifjú a Józsefvárosban, a Losonczy utca 21. sz. házban bérelt ki hónapos szobát, havi 12 forintért. Ekkoriban 28 forint volt a havi jövedelme — a reggelit és az ebédet nem számítva. Új lakása az egyetemhez aránylag közel volt, mintegy negyedóra járásra. Januárban egyedül lakott, februárban azonban Kéky Lajos lett a szobatársa, aki a gimnáziumban is osztálytársa volt.¹⁸

Január 9-én derűs hangulatú levélben üdvözli otthoni barátait új lakása fűtött szobájából „a huszadik század derengő hajnalán...” Az új század beköszöntésétől sokat várt, új szellemet, valami körvonalazatlan „jobb jövőt, igazságosabb társadalmat”. Szilveszterkor írt *Haldokló század* című versében így búcsúztatja el a 19. századot:

Te elvénhedt, haldokló század!
Bölcsöm ringattad egykoron.
Most hálaképpen egyszerű dalt
Sóhajtok roppant sírodon.

.....
Egyenlőségért harcolának
Roppant erővel nemzetek!
Egyenlőségünk mégis álom...
Az ember mégis csak beteg.

... Óh ismeretlen szép jövendő:
Új század, szüld meg nekünk!
S neked ne fájjon, vén haldokló,
Hogy nem siratva temetünk!

Előbbi levelében azt is leírja, hogyan teltek akkoriban napjai: „Én különben most lézengek. Az Egyetemi Körben újságokat olvasok és a Múzeum könyvtárában bóbiskolok délelőttönként. Éppen a francia forradalmat tanulmányozom Carlyle leírásában... — Nagyszerű könyv ez! nagyszerű eseményről! Ha francia volnék: egy roppant hőskölteményben örökíteném meg ezt a viha-

ros, gyönyörű korszakot! melyhez fogható csak egy van: a magyarok szabadságharca.”¹⁹

Ekkori levelek szinte egyetlen témája, mindhármójuk közös szenvedélye: a költészet — pontosabban: a saját költészetük jövője, problémája foglalkoztatták őket, s ami ezzel szorosan összefüggött, a tervezett antológia kiadási lehetőségei, gondjai-bajai. Nem hittek azoknak, akik a lírát elparentálták. „Hiába sóhajtozza nekem Gaal Mózes uram, meg akárki, hogy csak a prózának van jövője! nem igaz!” — jelenti ki kategorikusan és indulatosan Oláh.²⁰ „Aki ilyet mond: rövidre látó... *A népies-nemzeti irány. . . lesz a jövőendő költészet alapja, mint mindig ez volt, valahányszor újjaláson ment keresztül.*” (Kiemelés tőlem. T.E.) Már ekkor kitűnik, micsoda ellentétes eszmék vonzzák egyidőben Oláht: a politikában a francia forradalom eszméiért rajong, a költészetben pedig a konzervatív hagyományú, már korszerűtlenné vált népies-nemzeti iskola hívének vallja magát. Nem vette észre, hogy a népies-nemzeti irányzat „kifejezési eszközei... alkalmatlanná váltak a valóság, az érzelmek igaz és korszerű tükrözésére... esztétikája hovatovább elfordult a maga demokratikus hagyományaitól...” s azt sem, hogy a „népies-nemzeti irányzatba egykor lelket lehelő nemzetiség-eszme tehát visszajára fordult: többé már nem ösztönzője, hanem gátja volt a fejlődésnek.”²¹

Valóságos költői receptet ír a maga és barátai számára: „Csak forgassuk mi is a régi költőket, írókat, használjuk fel nyelvünkéből, ami csak magyaros, illesszük be a mai népi nyelvbe, vonjuk be a költészet bájával: s készen van az a magyar nyelv, amelyen beszélnünk, írunk kell.” Ekkori verseiben maga is elég gyakran használja a debreceni nyelvjárás szavait, kifejezéseit. (Veréce = kerítés; sullárog = dökög; feldúztatd az orrod = duzzogsz, orrolsz; inakodik = lopva elinal; szamuklálgat = szaglászva kutat). Majd így folytatja levelét, visszatérve a líra védelméhez: „Igenis, a költészetnek van jövője, mert újra kell születnie, és a költészet legmagasabb faja: a dráma, a jövőendőnek műfaja... Én erre a kettőre adom minden jövőendő erőmet!”

Január 30-i, Madainak szóló levelében szinte folytatja előbb elkezdett vallomását, most már konkrétan a saját költészetükre vonatkoztatva: „...ha gondolati, szerkezeti vagy más tekintetben nem volna is verseinknek semmi érdeme, magáért a hangért, amelyen szólnak, megérdemlik, hogy figyelemmel olvassák...” Majd ismét a *Háromskönyvvel* foglalkozik. Egyetért Madaival abban, hogy mecénásról kell gondoskodniuk, viszont vitázik a kötet beosztásán. Madai tematika szerint, Oláh szerzők szerint akarja csoportosítani a verseket.

Gulyásnak küldött következő levelében arról is beszámol, hogy egy német regény fordításába kezdett. „Spielhagen Frigyesnek *«Amít a fecske énekel»* c. szép idillikus regénye ez, amely nagyon illik hozzám...” — írja. Nem tudjuk, ki hívta fel a figyelmét erre az akkor divatos íróra, akit Riedl Frigyes a „kor-

szak legjelesebb német regényírójának” tartott.²² Oláh ugyanis nem hallgatta Riedl-t. A fordítás nemigen készült el s a későbbiekben sem találjuk nyomát.

Februári levelei is jórészt az antológiával foglalkoznak. Szerinte előszót nem érdemes írni. „Gyulai semmi esetre se vállalná, Beöthy igen kétségesen, Kozma Andor talán, Horváth Cyrill még leginkább” — közli társaival. Madai-val saját verseiről vitatkozik, s így oktatja ki az őt kritizáló költőtársát: „Azt mondod a versemre, hogy szép, csakhogy az a két rímtelen siket sor olyan, mint mikor reszkető cimbalomhúrt gyengén érint valaki: zörög... Ejnye, ejnye Madai Gyula! Hát ilyen járatlan vagy a vers-ütemezés dolgában? Próbáld meg csak így olvasni a szakokat:

Boldogságban, tarkaságban elsuhanó drága évek,
Jaj be hamar eltűnétek!
Még alighogy gyermek voltam: íme máris férfi lettem.
Száll az idő, száll felettem.

(A verset, melynek *Hűsz esztendő* a címe, 1901. január 17-én, huszadik születésnapján írta.)

De az ifjú filozopter-poétát nemcsak az irodalom s az egyetem belső élete érdekelte. Észre kellett vennie a fővárosi szervezett munkásság akkoriban egyre félelmetesebben kibontakozó megmozdulásait is. Az általa először látott tüntetésről a következőképpen tudósítja otthoni barátait: „...február 15-én a budapesti munkátlan munkások tüntettek. Voltak vagy kétezeren. Tömött sorokban vonultak fel az Andrássy-úton, táblákat tartottak sokan, melyeken ez állt: Kenyeret és jogot a népnek! Hallod? Olyanforma ez, mint a «panem et circenses!» Este felé azután megrohanták a fényesebb kávéházakat, bevették ablakaikat nagy keservükben, hogy az ott dombérozó urak tudják meg: sokan vannak akik éheznek! — Haj, sokféle érzés szállja meg ilyenkor az ember lelkét. ...”²³ A levél — bár az események után két héttel később íródott —, mégis jól érzékelteti azt a megrendülést, amit a tüntetők látványa okozott. Nem kétséges, hogy a plebejus származású ifjú költő a munkások igazságával rokon-szenvezett.

Ugyanebből a leveléből még két érdekes, irodalmi vonatkozású momentum is említést érdemel. Vitázik a Herczeg: *Ocskay brigadéros* című drámáját ócsárló Gulyással. Ő megnézte a Vígyszínházban az előadást. Szerinte Herczeg maradandót alkotott, drámáját „tömör, jó, magyar munkának” tartja. Igaz, hogy „Ocskay úr egy kicsit furcsákat mond Rákócziról, de... azért mondatja vele Herczeg, mert a jelleméből következik s éppen ez erősítheti meg abbeli hitünket, hogy Ocskay László katona volt, jó vitéz volt, de bitang ember volt...”

Másik hírében elmondja, hogy látta a Népszínházban Tóth Ede népszínművét: *A falu rosszáé*. A hombár-szerű színház majdnem üresen tátongott, s a gyér számú közönség is értetlenül figyelte a zagyva előadást. Március 15-én volt először a Nemzeti Színházban, ahol Szigligeti: *II. Rákóczi Ferenc fogsága*

című színművét játszották a nemzeti ünnep tiszteletére. Ott is kevesellte a közöniséget. A színészeket ellenben elragadtatva dicsérte: „A daliás Beregi, a férfias, hatalmas Szacsvai, akit igazán megbámultam és megszerettem rögtön, amint belépett... Vizvári — csodálatos egy művész! Gabányi egy kis, pici szerepben maga az igazság! Zilahy, a férfias Mihályfi, kinek gyönyörű hangja van, a fejedelmi Fáy (Zrínyi Ilona), a gúnyos Egressy — mind, mind nagy művész. Ujházy most nem játszott, pedig ő a mester. Gyönyörű egy estém volt, nem tudom mikor felejttem el.”

Ekkoriban kezdett gyakrabban színházba járni. Látta a Nemzetiben Gárdonyi új népszínművét, *A bor-t*, melyről úgy vélekedett, hogy *A falu rossza* óta ez a legjobb ilyenmű alkotás, s a „magyar paraszt életét ennyi igazsággal, mint Gárdonyi tette, senki nem jellemezte még eddig...”

Az *Elektra* előadása olyan emóciót váltott ki belőle, hogy — Jászai Marinak ajánlva — azonnal lelkendező versben fejezte ki csodálatát. (*Elektra*, 1901. május 2.) Jászait így aposztrofálja: „Te férfi asszony!” A vers miatt Gyulai megneheztelt az ifjú költőre. „Ejnye, barátom, hogy lehet olyan nőhöz verset írni!” Gyulait ugyanis egyik sértő hangú bírálata miatt párbajra hívta ki a művésznő valamelyik rajongója s Gyulai azóta is haragudott Jászaira.²⁴

4.

Az egyetem megszokott rendjét akkoriban zajos diákzavargások kavarták fel. A diákság klerikális befolyás alatt álló csoportjai minden tanteremben erőszakkal akarták a keresztet kifüggesztetni. Oláh erről az eseményről így vélekedett: „A kereszties háborúnak különben annyi látatja volt mindössze, hogy az egyetemet öt napra bezárták. Ostoba, gyermekes viselkedés az egész. Wlassics nem hiába mondta, hogy nem érti az ifjúság viselkedését... Hogy mennyire jezsuita bitangság volt az egész összeröffenés, mutatja már az is, hogy a keresztiek kifüggesztésének leghevesebb ellenzője és vértanúja éppen katolikus fiú volt, Boromisza Jenő, akit egy kicsit megverték. De mutatja az is, hogy az egyetemi tanács, — amely jórészt katolikus tanárokból áll — sőt maga a miniszter, a kereszt kitűzése ellen döntöttek. De Köpösi úréknak (*a tüntetés főszervezőjének*, T. E.) viszkedett a lelkük: egy kis heccet akartak teremteni. Az a legbolondabb, aki el bírja hinni, hogy mindezt vallásos felbuzdulásból tették a meghurcolt kereszt nemes bajnokai. Fenét! Engem csak az bosszant, hogy némelyik pápista újság azt híreszteli, hogy a protestánsok jórésze is a zendülők zászlaja alá szegődött. Nehéz nyavalyát! Nem ettünk kefé!...”²⁵

Az előbb említett levélben ismét újabb vonásokat találunk fejlődéséhez. Már nem bolyong céltalanul, megtalálta a maga útját. *A Bernát Gáspár levelei* versfüzérére gondolva, azt mondja: ezekből indul ki az ő igazi jövőendő költészete. „A magyar nemzeti erőnek, önérzetnek, büszkeségnek” felkeltését tartja

hivatásának. Annak örül, hogy fajszeretete, magyarsága Pesten, „ebben a kozmopolita városban kétszer olyat nőtt, mint otthon!” A Bernát Gáspár levelei-féle versek példaképe Arany János Vojtinája volt. Oláh azonban nemcsak a költőket okítja öregesen, népies modorban, hanem korholja-gúnyolja-átkozza az idegen módit, a külföldet majmolókat, a „rossz magyarokat” is. Sőt *Bernát Gáspár szózatában* az országházában fecsegő szónokokat „mind egyig eladott osztrák-huszárok”-nak titulálta. Ez a kurucosan hazafias ellenzékiesség ezidőtájt majdnem minden versében hangot kapott. Persze ennek az ellenzékiességnek szociális tartalma nem volt. Magatartását inkább „hadúrral, ősök árnyával, szent múlttal” fenyegető magyarkodásnak tekinthetjük. Rajongó faj-imádatában olyan szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtatta magát, mintha Szabó Dezső próféciáit hallanánk soraiból: „Magyar a szívem, a lelkem, magyar minden gondolatom. érzésem. magyar az életem, jókedvem. bánatom, magyar lesz halálom is, tudom! *Ebben a mindent átölelő magyarságban* (kiemelés tőlem, T. E.) majd izzad lelkem egy pár igazgyöngyöt, amire felírhatják: élt, de nem hiába. Izmosodik önérzetem s ez táplálja erőmet.”

Oláh vallomásában benne van a millennium görögtüzes, ökörsütéses ünnepelésével újabb tápot kapott kuruckodó, hazafias korszellem, az osztrák-ellenesség, mely jól megfér a magyarországi nemzetiségek s a dolgozó rétegek elnyomásával. Ezeket a szólamokat hallja, tanulja az iskolában, a sajtóban, az irodalomban, s nem csoda, hogy gondolkozását ennyire károsan befolyásolták. Nem mentesek ez alól legkülönb kortársai sem. Szabolcsi Miklós is így jellemzi az induló Juhász Gyulát: „Egy bizonyos konzervatív-függetlenségi jellegű kurucosság az első alapkőve, melyre a fiatal Juhász Gyula szellemi műveltsége és vilásképe épül. . . .” (*Juhász Gyula problémák. IT. 1961. 2. 89. l.*)

Mint költő, először az év március 30-án lépett fel az Egyetemi Kör retorikai és irodalmi szakosztályának ülésén. Az „Árpád siri halma” című, a honfoglaló hősök szellemét felidéző költeményét olvasta fel. Szavalatát „a legfelsőbb fokon megdicsérték” s egyúttal felkérték a további szereplésre.

Április 21-én Gulyásnak küldött beszámolója szerint újra és pedig nagy sikerrel szerepelt az Egyetemi Körben. Ezúttal *A magyar tánc* és *A magyar néphez* című verseit olvasta fel. . . . Kimondták nyíltan, hogy ilyen diadalt az Egyetemi Körben még nem aratott senki. . . . Dienes is ott volt. Bírálata közben kifittyentette, hogy mi bizony Debrecenből valók vagyunk. . . .”²⁶ Gulyást arra ösztökéli: iparkodjon a jeles érettségire, hátha bejut az Eötvös Kollégiumba. Ha ez nem sikerülne, akkor is meg kell birkóznia az akadályokkal, mert „vezető szellem van benne: gyere, álljunk élére az ifjúságnak. Amit a pestiek csinálnak, figyelik az ország minden zugában” — biztatja, buzdítja barátját.

A húsvéti szünidőre Oláh Gábor nem ment haza. Őt látogatták meg a szülei. Ritka esemény volt ez az Oláh-családban, melyről évekig beszéltek. A nehezen kimozduló szülők elemőzsiával alaposan megrakodva érkeztek Pestre, hogy a helyszínen győződjenek meg egyetemista fiok helyzetéről. Az ifjú lelkesen számolt be barátainak szülei látogatásáról, sőt *Ünnepjárók* címen verset is írt róla. Szüleinek két napon át megmutatta Pest nevezetességeit. Leginkább a Kerepesi-temetőben levő Kossuth-sír hatotta meg őket. Fennmaradt édesanyjának hazaérkezésük után küldött levele, melyben többek közt azt mondja, hogy még nem volt olyan boldog két napja az életben, mint amelyiket Pesten „egyetlen, kedves Gábor fiával” töltött.

Május végén és június elején mind a tizenkét tantárgyból letette vizsgáit — általában jeles eredménnyel, Beöthynél esztétikából dicsőreteaen, Hegedűsnél kitűnően. Tandíja felét elengedték.

5

Az otthon, családi és baráti körben eltöltött nyári szünidő után Oláh Gábor az első évét kezdő Gulyás Józseffel együtt indult vissza Pestre. Ő — mint másodéves — már részt vett Gyulai szemináriumi és Négyesy stílusgyakorlatain is. Gyulainál olvasta fel „Tóth Ede, mint népszínműíró” című dolgozatát 1901 októberében. A huszonhat oldalas tanulmány az író életrajza után főleg három színművével, *A falu rossz-á*-val, *A tolonc*-cal és *A kintornás család*-dal foglalkozott részletesebben. Dicsérte a darabok színpadszerűségét, egyszerű, gördülékeny, alig stilizált párbeszédeit. Megállapította viszont, hogy a szerző keveset törődött történeteinek logikai valóságúségeivel és szereplőinek lélektani ábrázolásával. A dolgozat megnyerte Gyulai tetszését, mert Oláh indexébe ezt jegyezte: „Jelesen dolgozott.”

Négyesy stílusgyakorlatain is szorgalmasan és aktívan vett részt. A *Nehéz idők* című történeti tárgyú elbeszélő költeménye végére ezt jegyezte fel: „Az egyetemen, Négyesy órán olvastam fel először.” Munkásságát indexe szerint Négyesy kitűnően minősítette. Nem találtam semmi adatot arra nézve, hogy az akkor I. éves Babits Mihállyal volt-e valamilyen kapcsolata.

Ebben az időben megritkultak a Debrecenbe küldött levelek. Szüleinek is ritkábban írt. A triászból már csak Madai maradt otthon. Oláh a nyári szünidőben személyesen is megismerkedett ugyan Bajával és Gyökössyvel, velük azonban közvetlenül alig levelezett. A híreket és a kéziratokat Madai közvetítette. Ez év őszén ugyanis Gyökössy lett a Debreceni Főiskolai Lapok szerkesztője, Baja pedig főmunkatársa. Ettől kezdve a „bokrétások” versei szinte számról-számra megjelentek a lapban. A közös nyári együttlét és összebarátkozás eredménye az lett, hogy az eredetileg *Hármaskönyv*nek tervezett antológiából — miután a triász két új taggal bővült — „Bokréta” lett. Előfizetési felhívásukat több lap. köztük a D. F. L. (1901/2. XLIV. évf. 9. sz.) is közölte.

„Bokrétába kötöttük azokat az egyszerű virágokat, amelyeket a költészet mesgyéjén szedegettünk. Nem cifrák, nem divatosak, nem csinált virágok...” — így ajánlgatták verseiket, illetve könyvüket.

A *Bokréta* végre-valahára 1902. húsvétján megjelent. Debrecenben, a város nyomdájában hitelbe nyomtatták ki, s a szerzők maguk gyűjtötték az előfizetőket s maguk árulták könyveiket. A *Bokréta* kritikai fogadtatása eléggé kedvező volt. A D. F. L. 11. számában S. Szabó József ismertette, aki Oláhnak, Madainak, Gulyásnak is tanára volt. Főleg annak örült, hogy mind az öt poéta a Kollégium neveltje. „Némelyikük talán nemcsak Debrecennek, hanem az egész magyar nemzetnek dicsősége lesz...” Kiemelte magyarságukat, hazaszeretetüket. Oláhról megállapította, hogy a szerelem nem inspirálja dalra. Különben őt tartotta a legkiemelkedőbb tehetségnek, aki már is „sokkal több, mint pusztán jóakarátú, buzdításra érdemes, kezdő poéta”. Dicsérte mély gondolataiért, csiszolt formáiért, gondos stílusáért. — A többi ismertetés lényegében ugyanezeket állapította meg.

Oláh ekkor Kékivel és Gulyással lakott együtt. De amennyire vágytak egymás társaságára, amíg egymástól távol éltek, most folyton civakodtak egymással. Gulyás Józsefet már első éves korában megválasztották a protestáns diákokat tömörítő Bethlen Gábor Kör titkárának, sőt nem sokkal később az Egyetemi Körben is főjegyző lett. Oláht viszont nem bízták meg semmilyen tisztséggel. A kassai országos diákkongresszusra is Gulyást delegálták, nem Oláht, aki bizonyára féltékenyen s nem kevés irigységgel figyelte barátja gyorsan elért sikereit. Kapcsolatukra fényt vet az a levél, melyet Oláh május 29-én írt Madainak: „Hárman élünk egy fedél alatt. Másfél hónapja nem szólok egyik úrhoz sem... levelezni szoktunk egymással. Például Gulyás Jóska azt írja a minapában egy darab papiroson: Kéky a Beöthy-jegyzetet nekem *is* adta, ergo jogom van, hogy belőle tanuljak. Én meg ezt írom vissza neki: Füttyülök a jogodra! De azért megengedem, hogy az *én* jegyzeteimből tanulj! — És tanulunk egy jegyzetből...”

Ebben a levélben számolt be arról is, hogy egy Balogh Lajos nevű ös-filozopter, nagyszalontai születésű fiú, aki rajong a színészetért és a színésznőkért, őt is beszervezte a Nemzeti Színházhoz — statisztának, fellépésenként egy korona tiszteletdíjért.²⁷

1902. ápr. 21-én beszédet mondott a szociáldemokraták budapesti gyűlésén. A beszédből — melynek szövege a Déri Múzeum Irod. gyűjt. 160. sz. alatt található, de elhangzását más források nem erősítik meg — kiderül, hogy az egyetemi hallgatók és a szociáldemokrata párt közt bizonyos kapcsolat létesült. Egy ilyen vitaülésen hangozhatott el Oláh felszólalása is. Oláh azt kifogásolja pl., hogy a szociáldemokraták „Petőfinek csak is olyan költeményeit idézgetik, amelyekben történetesen a szegény magyar nép nyomorúságát siratja s a telhetetlen gazdagok uzsoráskodását ostorozza”. Ez — Oláh szerint szép és jó, de egyoldalú felfogás. Vitatja azt a taktikát is, hogy a szociáldemokraták

egyszerre követelnek jogot és kenyeret a népnek. Szerinte a népnek először kenyerre van szüksége. (Ez viszont reformista-altruista álláspont.) Az Oláh-hagyatékban nem találtam a kapcsolat folytatásának további nyomát.

A negyedik szemeszter végén is jelesen kollokvált minden tárgyból, s ennek alapján teljes tandíjelengedésben részesült.

Június közepén hazautazott, ahol a Kar-utcán a régi nádfedelű hajlék helyett új, piros cserepes, L alakú kőház fogadta. Ezt a nevezetes családi eseményt is megverselte az *Új lakás* c. költeményében (1902. jún. 27.)

Az 1902. nyarán keletkezett versei közül kettő a jelentősebb. Az egyik: *Az özvegyasszony kakasa* egészséges humorú, a debreceni népnyelv izes kifejezéseiből gazdagon merítő, 7—8 szótagú sorokat váltogató elbeszélő költemény. Arany János ilyen zsánerű poémái (*A bajusz, Jóka ördöge, A fülemüle*) szolgálhattak hozzá mintául. A verszet ponyvára is került, a népszerű, filléres Magyar Mesemondó sorozatban is megjelent. Ennél sokkal fontosabb azonban az aug. 16-án kelt *Ibsenhez* című verse, mely fordulópontot jelent addigi költészetéhez képest. Első két strófája így hangzik:

E forgó Föld-csillag hideg határán,
Mint tenger hátán úszó jégorom,
Magaslik Észak szellemóriása,
Kiről álmodtam én is egykoron.
Mert álmaimban rendre látogatnak
Az eltűnt és a támadó nagyok;
S míg életemnek bágyaszt szürkesége:
Álmomban minden tündököl, ragyog.

Ködös Norvégiának nagy királya!
Hozzád röpítem csüggedt lelkemet.
Kis lelkek táborában fuldokolva,
Bánatba rogyva, szívem küzd, remeg.
Vezércsillag nem gyul ki, haj, felettem!
S észak sarkcsillagáig szárnyalok,
Hol a sugárzó sarkfény tengerében
Fürödnek földre járó angyalok...

Az újszerű mondanivaló egyelőre még a nem rászabott, avitt formai kötösben feszeng. Oláh Gábor eddig még tematikában sem fordult a hazán túlra, hiszen világnézete, látóköre, csak az „*extra Hungariam non est vita*” bezárkózó nacionalizmusáig terjedt. Ekkor jutott az Európa-szerte virágkorát élő *Ibsen* drámáihoz, s ezek hatására fordult nagyobb figyelemmel az egyetemesebb emberi problémák felé. Az Ibsennél már jelentkező, társadalom és egyén közötti ellentmondás, a férfi és a nő bonyolult kapcsolata, a többre hivatott egyéniség elmagánosodása vagy elzüllése, az ideglények, pszichopata figurák szerepeltetése; a jellemek lélektani ábrázolása, a drámáknak sokszor egzotikus színhelye: mind-mind revelációként hatottak Oláh Gáborra. Legjobban a *Ros-*

mersholm ragadta meg, melyet nem sokkal előbb lefordított (bizonyára németből),²⁸ sőt tanulmányt is írt róla. Még harminc évvel később is büszkén emlegette, hogy ő vitte be „a pesti egyetemre a nagy norvég író. Juhász Gyula és Zalai Béla. . . pompás előadással kísérte bemutatkozásomat. Négyesy bámult és igen megdicsért bennünket.”²⁹

6.

Az 1902. év őszén megkezdett harmadik egyetemi éve sok tekintetben változást hozott Oláh Gábor életében. Gyulai Pál nem adott elő többé, nyugalomba vonult. A régi professzorok mellé újak kerültek. Gyulai óráit magántanárként Dézsi Lajos vette át. Pauer Imre a logika alaptanait, Kassay Gusztáv a latin stílusgyakorlatokat, Zolnai Gyula a magyar szóképzést adta elő. Ekkor hallgatta először Alexander Bernát filozófia-történeti és esztétikai előadásait. Alexander, bár a kanti idealista filozófia híve volt, közvetlen előadasmódjával, hatalmas kulturáltságával, liberális gondolkodásával Oláhra és társaira nagy hatást gyakorolt.

De nemcsak professzorai cserélődtek ki. Eddigi baráti köre (Dienes, Kéky, Zalai Béla)³⁰ is új arcokkal gyarapodott. Feljött Debrecenből az ifjúkori triász harmadik tagja, Madai Gyula is — első éves bölcsésznek. Velük szinte a teljes *Bokréta* áttette a székhelyét Debrecenből — Budapestre. De ami az ő megszokott barátságuknál is többet jelentett Oláh számára: akkor kezdte meg egyetemi tanulmányait a Szegedről felkerült *Juhász Gyula* is, akiben — hozzá hasonlóan — szenvedélyes írói ambíció lobogott, s aki szintén már gimnázista korában verselgetett.³¹

A Négyesy-féle szeminárium ettől az időtől fogva tekinthető annak a forrongó-kavargó, a modern eszmei áramlatokat először szóhoz juttató vitafórumnak, amely a modern magyar irodalom bölcsője volt, s amelynek későbbi visszaemlékezéseikben a főbb szereplők (Kosztolányi, Juhász, Babits, Oláh) ábrázolják.

A Négyesy-szemináriumra vonatkozó gazdag irodalomból ez alkalommal csak néhány — Oláh szerepére és személyére is fényt vető — írásból idézünk. „Ennek az irodalmi szemináriumnak én nyolc szemeszteren át voltam buzgó és tevékeny hallgatója, vagy hat szemeszteren át pedig titkárja is. . . én állítottam össze a fölolvadások sorrendjét. Felolvasni pedig lehetett ott mindent, verset és prózát, szonettet és Hamlet-tanulmányt, naturalista novellát és teozófiai értekezést, Baudelaire-fordítást és kritikát Farkas Imréről, essayt Péterfy Jenőről. . . A padokban diákok ültek, akikből idővel a magyar irodalom javarésze rekrutálódott. Kosztolányi. . . Babits Mihály. . . Gábor Andor. . . Mohácsi Jenő. . . Oláh Gábor hosszú epikus művekkel szerepelt a műsoron. . . Négyesy nagyon kedves, jószívű tanárunk volt, végtelenül előzékeny, az ifjúságot megértette és a tehetséget becsülte. Bizonyos, hogy konzervatívabb

volt, mint mi, de hiszen mi az irodalmi forradalom zászlaját bontogattuk akkor, fiatalságunk boldog mámorában.” — írta húsz év múlva Juhász Gyula.³²

Kosztolányi hasonlóan emlékezett vissza, azzal a különbséggel, hogy ő — írói alkatánál fogva — kissé groteszkül festette le a szeminárium sokféle hallgatóságát: „Kürtőkalapos világfiak jönnek ide... széplelkek merészen öltözködő lányok társaságában, tolsztójánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült haját viselnek... piros nyakkendős szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik estéként az Akadémia kávéházban Schmitt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik... Herbert *Spencer* nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfelforgató jelszót... Itt vannak a debreceniek, a Bokréta tagjai, Oláh Gábor, Madai Gyula, Gyököcssy Endre, tüntetőleg magyaros fekete mentében. Itt van egy forradalmi csoport, mely a baloldalon helyezkedik el, a legfelső padokban, a hegypárt, s egyre hangosabb. Itt van Juhász Gyula, a költő, aki mindenhez elmésen szól hozzá, s annál nyájasabban mosolyog, minél élesebb.”³³

Oláh Gábor maga is több ízben felidézte a Négyesy-órák s költő-barátai emlékét. Juhászárol ő is azt írta, hogy ott ismerkedett meg vele: „Jó svádájú ember volt, ahogy mondani szokás, a Négyesy-órákon ő volt a vezérszónok, a félelmetes bíráló, a sokat tudó, jól értesült ember. Debreceni horizontú, akkor még sík-lelkemmel idegenkedve bámultam ezt a hegy-völgyes intellektust; tömérdek név. könyvcím-adathalmazát sokalltam... De mert valami kedves hűség volt benne: megszerettem. Ragaszkodott is hozzám: mindketten verseket írtunk, én szavalgattam a magaméit, ő pedig négy szemközt felolvagatta a maga kis, szigorú formájú modern szonettjeit. Filigrán művésznek láttam, más volt, mint én, azért is szerettem... Előre lehetett látni, hogy nem mindennapi ember lesz belőle.”³⁴

Babitsról, akivel emberileg egész életében nem tudott összebarátkozni, de akit mindig a legkiválóbb, legsokoldalúbb íróink egyikének tartott, ilyen emlékek maradtak benne: „Az Egyetem folyosóján suhan tovább, észre nem véve, föl sem tűnve, egy másik filozopter; sovány és fekete, mint a kontrás valamelyik cigánybandában. A Négyesy-órákon mutatkozik be nemzetének, fordított és eredeti versekkel; sajátosan éneklő előadása, a versek ritmusának roppant eleven érzése, éreztetése: eleinte mosolyogva fordítja felé az ezerarcú diákságot. Még senki sem tudja, hogy ez a Dunántúlról jött fiú éneklő majd el *Laodameia* gyönyörű kórusait. Tudjátok ki... Babits Mihály.”³⁵

Megemlékezett a Négyesy-szemináriumról az 1938-ban keletkezett *A bérkocsis fia* című verses önéletrajzában is:

De legszebbek a *Négyesy-
Órák* friss délutánon,
Lelkünk nagy szárnya verdesi
Tetődet, büszke álom.

Itt már szabad unt utakat
Kerülni s szólni szívvel;
Fantáziánk kigyúl s ragad,
Az útja évig ível.

.....
Vágynak, dalolnak, vallanak
A holnap nagymerői,
Kik most kovácsolt új szavak
Vállán egekbe nőni
Versengenek. Itt hallani
Babits érc trombitáját,
Míg mások büszkén valami
Ibsen nevét citálják.
Nagy Nietzsche gögje vereget
Egy-egy diák-kis-isten
Ajkán, hogy új szavak megett
Rombolni ő-t segítsen.
Schopenhauer üget gyalog,
Sötét palást a vállán,
Követik új bús magyarok,
Mert most germán a bálvány.³⁶

A Négyesy-féle stílusgyakorlatokon lezajlott viták s az új költőtársak hatásán kívül a legtöbb új impulzust, s eddigi konzervatív-népies szemléletének részbeni megváltozását mégis csak *olvasmányai* okozták. Ibsenen kívül nagy mohósággal vetette rá magát a költőként is kiváló *Nietzsche*, a szuggesztív stílusú *Schopenhauer*, és *Spencer* ma már sok szempontból elavult, retrográdnak bizonyult, de akkoriban újszerűnek, forradalminak ható filozófiai, esztétikai, illetve szociológiai műveire. Nemcsak rajta, hanem egész nemzedékén nyomot hagytak ezek a nagy egyéniségek. Amit Szabolcsi Miklós megállapít Nietzschének Juhász Gyulára gyakorolt hatásáról, az majdnem szóról-szóra érvényes Oláhra is: „Nietzsche nem is annyira filozófiájával hatott rá, hanem a szürkeségből, a konzervatív Magyarországból való, nagy romantikus kitérés előképeként szerepel. Leveleiben és verseiben vall erről: a világgal dacoló, az egész életet uraló és nagyobbra hivatott ember eszménye, — ezt adja neki Nietzsche, s nem annyira az Übermensch-gondolatot.”³⁷ (Babits is már egyetemista korában fordította az „Also sprach Zarathustra”-t.)

Majdnem ugyanolyan hatással volt Oláhra *Carlyle* nagy művének, a *Hősökről, hőskultuszról* című munkájának tanulmányozása. Különösen az ragadta meg belőle, ami saját intellektusával egyébként is harmonizált, hogy ti. a történelem menetét, a nemzetek, társadalmak sorsát mindig a kiemelkedően nagy személyek irányítják, s nem a nép, nem a gazdasági érdekek. Ebben a „személyiség-kultusz”-ban különösen az tetszhetett Oláhnak, hogy Carlyle a költőket is a történelmet alakító „héroszok” közé emelte. („A költő minden időnek hősi alakja, akit minden korszak magáénak vall. . .”) Az is vonzotta,

hogy Carlyle szemlélete igen közel állt Nietzsche romantikus individualista nézeteihez. A nőktől való idegenkedéséhez s a szerelemtől való viszolygásához, melynek addig is több versében hangot adott, (*A nőgyűlölő*, 1899, *Soha!* 1900, *Az asszonyok ellen*, 1902) szinte filozófiai alátámasztást kapott a pesszimista, antihumanista Schopenhauer és akkor szintén divatos Strindberg nőgyűlölő műveitől.

Egy „mindenes füzetéből”, melyben olvasmányairól is számot adott, megtudjuk, hogy a 19. század híres történészeit és történet-bölcseleit is (Lamartine, Taine, Macaulay) elmélyülten tanulmányozta. Ugyanitt összegyűjtötte a neki legkedvesebben hangzó aforizmákat, amelyeket kiváló gondolkodók az „ihletettség”-ről mondtak. Carlyle és Taine mellett Goethét („a szép magasztosabb, mint a jó, a szép magában foglalja a jót”), Pascalt, Cherbuliezt idézi. Mikor az utóbbihoz ért, az itt következő, s az ő természetére nézve igen jellemző részt keresztülhúzta: „Cherbuliezt olvasva, ahhoz a helyhez jutok, mikor Munkácsy Krisztusáról beszél: «így elevenítette meg egy lángelméjű festő azt a szörnyű elhagyatottságot, melybe a nagy szellemeket és a nagy tragédiákat a tömeg részvétlensége juttatja» — és a könny kigördült a szememből... Mi ennek a magyarázata?” — tette fel végül a költői kérdést, holott maga is jól tudta, hogy azért érzékenyült el, mert a maga meg-nem-értettségét, elhagyatottságát azonosította a részvétlennel, sőt ellenséges tömeg fölött álló Krisztuséval.³⁸

Az sem véletlen, hogy a későbbi „nyugatosok és holnaposok” közül Oláh leginkább Juhász Gyulával tartja a barátságot. Nemcsak plebejus származásuk, vidékiségük köti őket egymáshoz, hanem a politikai, irodalmi és etikai kérdésekben azonos világnézetük is. „Oláh Gábor viszonya Juhászhoz merőben más-ként indult, [mint a Babitsé és Kosztolányié] — állapítja meg Juhász életének kitűnő bűvara: Péter László — Juhász Gyulában ugyan ő is nagyon becsülte a tudást, kritikai képességet és esztétikai hajlamot, de a kezdettől fogva az idősebb és tekintélyesebb hangján szólt a „Kis Juhászhoz”... De hisz ez érthető, négyük közül ő volt az első valóban befutott költő...”³⁹

Ennek a kornak egy másik kutatója azt is észreveszi, sőt kiemeli, hogy Juhász — Kosztolányiéék modernebb társasága mellett — egyidejűleg Oláh Gáborhoz és a többi „bokrétás”-hoz is ragaszkodott, sőt „Juhász a maga nehezebb sorsának keservesebb élményeit és politikai álmait szívesebben közli Oláh Gáborral, mint Kosztolányiékkal”.⁴⁰ Juhászt mindezekén túl az is összeköti Oláhval, hogy mindketten a Gyulai által kánonizált nép-nemzeti irányzat hívei voltak, — legalább is indulásuk idején — s ezt a felfogásukat részben akkor is fenntartották, amikor már más, modernebb áramlatok felé orientálódtak. Egyik életrajzírója megállapítja, hogy „helytelen Juhász művészetét egyoldalúan a Vajda—Reviczky—Komjáthy-féle polgári ellenzékthől eredeztetni... A pályakezdő Juhász bizony Aranynak és követőinek nép-nemzeti irányát folytatja és nötteti bele a városi irodalomba. Nem a klerikális és lojális... hanem a század-

vég nép-nemzeti baloldalának... (Endrődi, Ábrányi) hagyományát fejleszti tovább és közvetíti a Nyugat-mozgalom számára.”⁴¹

Juhász Gyula viszont 1936-ban, halála előtt egy évvel, olyan eleven és találó, hiteles portrét festett ifjúkori barátjáról, Oláh Gáborról, mintha nem is telt volna el közben egy emberöltő, s mintha nem is a halál árnyékában, az idegklinikán agonizált volna: „Az egyetemen a legcsöndesebb emberek egyike volt. Hosszú alakja, magyar ruhája, pápaszeme egyik jellegzetessége volt az akkori egyetemi életnek. Világfájdalmas arccal temetkezett könyvekbe és újságokba, rengeteget tanult és tanított, gyűlölte a nőket és imádta a magányt. Volt benne valami ellenállhatatlanul érdekes, romantikus pátosz, sötét tekintete, mélységesen komor hangja olyan idegenül hatott abban a derűs, bizakodó világban. Kálvinista puritánság és byroni önérzet egyesültek benne, csodálatosan gazdag és tiszta nyelvművészete egy új Arany Jánost sejtetett. Beöthy Zsolt őt tartotta az egyetemre járó költők közt a legkülönbnek. Ha beszélt, ha írt, mintha a magyar nyelv géniusza szólalt volna meg.”⁴²

Oláh Gábor, mint költő már ekkor is túlzottan termékenynek mutatkozott. Nem mulasztott el egyetlen jelentősebb évfordulót sem, hogy ünnepélyes pátosú versben meg ne énekelte volna. „Márciusi dal” című verse kéziratára — később — feljegyezte: „Szavaltam az Egyetem erkélyéről, tán 1903-ban.” A vers még Oláhnál is szokatlanul heves, dühös szenvedélyű. Mindjárt így kezdi:

Szép ünnepi szókat ne várjatok tőlem,
Szégyen, harag és bú lángol ma belőlem.

Nyíltan izgat-lázít az osztrák elnyomatás ellen:

Fekete az egünk, sárga nap jár rajta;
Kétféjű sas fészkel minden ereszaljba.
Szép galambjainkat rendre fojtogatja,
Leccsap a fejünkre átkozott fajzatja!

És én márciusról, dicsőségről zengjek?
Szárnyaló himnuszok dallamán merengjek?
Én Októbert érzem, én Aradot látom,
S viharos harci dalt hallok a határon.

Ugyanez az indulat látványos a *Lajtán túl*, a *Hármas kis tükör* és a *Nem jó a tűzzel játszani* című poémáiban is. Az utóbbit, melyben „magyar vérből fakadt nemzeti királyt” óhajtott, 1903. aug. 2-án, a debreceni csata évfordulóján elszavalta a honvédtemetőben. A Rákóczi-féle szabadságharc 200. évfordulójának is terjedelmes költeményt szentelt, mellyel pályadíjat nyert, s maga szavalt el a fejedelem hamvainak hazahozatalakor rendezett ünnepélyen. (Lásd: *A bérkocsis fia* c. önéletrajzát. DM. Irod. gyűjt.) Hívja a nagyságos fejedelmet, jöjjön haza, amíg nem késő:

Siess Rákóczi, mert lehet,
Nem ér meg újabb czredet —
Nyakára lép
A bécsi festett sárga kép.

A vers befejező akkordjaként látomásszerűen megjelenik előtte az újra felkelt nép, a megindult kuruc had:

Jaj neked, Lajta habja! Ma vérbe ful halad.
Jaj neked, lompos német! Meghalsz ma Bécs alatt!
Jaj neked, kétfejű sas! Turul madár lever!
A végítélet eljött! Rákóczi ünnepel.

Sajnos, a nemes indulat — a művészség rovására — elragadja a költőt, s a különben is bombasztikus vers dagályosságba fúl.

De Oláh eszmei bizonytalanságát, „kétlelkűségét” jellemzi az is, hogy elszánt Habsburg-ellenessége, Kossuth-pártisága nem feszélyezte abban, hogy ünnepi ódát írjon *Deák Ferenc*-ről is — majdnem olyan hőfokú lelkesedéssel, mint amikor Kossuthot magasztalta. Ezt is elszavalta az Egyetem Deák-ünnepélyén.

Ez a korszaka különben is az egyre-másra, szériában írt ünnepi, alkalmi verseké. A Deák-vers után mindjárt a *Bethlen Gábor*ról szóló ódája következik. Ebből egyetlen momentum érdemel említést: szemére hányta Bethlennek, hogy miért nem tette fejére a török szultán által neki ajándékozott koronát — vagyis miért nem lett „véreből sarjadt királya” nemzetének. Ebben is kifejeződik Oláh naiv hite a „szabad királyválasztás”, a „nemzeti király” elavult rögeszméiben. Október 30-án a helyszínen szavalta el ez alkalomra írt *Vörösmarty sírjánál* című költeményét, a november 28-án keltezett *Csokonai szobránál* című alkalmi versét pedig szintén a helyszínen, Debrecenben adta elő.⁴³

Egyetemi tanulmányait a harmadik évben is töretlen buzgalommal folytatta. Általában jelesen kollokvált, Dézsi Lajosnál „igen szorgalmasan”, Négyesy-nél kitűnően. Egész tandíjmentességet élvezett — most már további tanulmányai alatt is.

Az újra Debrecenben, a családi körben eltöltött nyári vakáció alatt azt újságolta a Grácban német szót tanuló Madainak, hogy Gyökössyvel együtt „sújtásos magyar ruhát csináltattak harminc pengőért”, s arra biztatja barátját, hogy az is varrasson Gulyással együtt — hasonló öltönyt.

Arról is beszámolt ugyanakkor, hogy a történelemben a „fekete ember” néven szereplő felkelő-vezérről. *Karácsony György*ről (akit éppen Debrecenben végeztek ki) írt ötfelvonásos tragédiát — alig két hét alatt. Színművének túlzott pátosztát, szereplőinek ágáló ömlengéseit maga is önkritikusan látja — megalkotásuk után: „Rémes egy tragédia ez, tele éghasgatással, de hát már ezzel tartoztam az ördögnek! — Hogy lelkesít, míg írom! S mikor már megírom: a bús feledékenység koszorútlan alakját látom szegény jó Karácsony feje felett

lebegni. — Nem olyan jó, hogy rossznak ne lehetne mondani, de mégsem olyan rossz, hogy jónak is ne lehetne mondani. . . .”⁴⁴ 1903. augusztus 15-én arról tudósítja Madait, hogy épp akkor fejezett be egy hosszabb prózai elbeszélést, melynek az 1648-iki diáklázadás a tárgya (*A debreceni zendülők*).

Ebben a levelében kommentálja az akkori politikai életet is: „. . . sohasem voltam úgynevezett »politikai genre«, de most figyelemmel kísérem akaratlanul is az ország dolgát. Ette volna meg a fene az egész főrendi Magyarországot akkor, amikor a *pragmatica sanctio*t aláírta. . . Nem itt volnánk mi most, ahol vagyunk.”⁴⁵ Felfogásából világosan kiderül, hogy újabb olvasmányai, a különféle világnézeti és filozófiai vitákon való részvétele ellenére — még ekkor is egyedül az „Ausztriával való átkos szövetség”-ben látta minden baj rákfenéjét.

A vakáció vége felé még egy levelet menesztett Madainak, melyben megelégedve összegezi: mit művelt, mit alkotott két hónap alatt, amíg otthon volt. Helyeselte Madainak azt a javaslatát, hogy ősztől kezdve aktívabban vegyenek részt az egyetemi ifjúság mozgalmaiban. Sőt már a saját szerepeiket is kiosztotta: „Igen kedvemre való hürokat pengetsz, mikor az ifjúsági élet élére a *Bokréta* »rongyosait« állítod. Így kell annak lenni, ha van még erő poshadatlan lelkünkben. (*Gulyás*) Jóskát megválasztjuk elnöknek (*az Egyetemi körben, T.E.*), engemet a retorikai szakosztály elnökének, téged jegyzőjének. . . s megmutatjuk még egyszer, hogy a debreceni csizmások olyan csizmában járnak, mely hét mérföldet lép egyszerre — a szellemi előrehaladás országútján.”⁴⁶

7.

1903 őszén Oláh Gábor megkezdte utolsó tanévét az egyetemen. Tanárai majdnem ugyanazok maradtak, mint az előző évben. Fináczy Ernőnél a középiskolai nevelésről, a didaktikáról és a *Ratio Educationis*-ről szóló előadásokat hallgatta, Beöthynél pedig az esztétikai és irodalomtörténeti előadásokon kívül az *Arany eposzai* című kollégiumot. Beöthy előadásait különben ő jegyezte gyorsírással s adta ki sokszorosítva.⁴⁷

Simonyi Zsigmond „Szóragozás” kollégiumára pedig „Ikes ragozás a magyar nyelvben” címmel írt dolgozatot. Első részében ismertette Szarvas Gábor, Balassa József és Simonyi idevágó kutatásait és eredményeit, majd húsz nyelvjárást összevetve, kimutatta a legközkeletűbb igéink használati módját (*ír, eszik, iszik, megy, alszik, játszik, ad, tesz* stb.). Végső konklúzióként leszögezte, hogy „aki ismeri a népnyelv szeszélyes alakulatait, amelyekben azért a nyelvtörvény egyetemesen érvényesül, az előtt tisztán állhat az ikes és iktelen ragozás módszerének nehézsége. Igen bajos formulákba szorítani az örökké mozgó, örökké változó szokást. . . .” Azt is helyeslőleg konstataálta, hogy a népnyelv hatására az újabb irodalmi nyelv sem rak olyan merev válaszfalat az ikes és iktelen ragozás közé. Feltételezte, hogy idővel — a keverék-ragozás átmeneti korszaka után — „kifejlődik a tisztán ikes vagy a tisztán iktelen ragozás”.⁴⁸

A kötelező egyetemi stúdiumok mellett — amint az előbb említett levelezésükből kiderül — nagy ambícióval vetette magát, *Bokréta*-beli barátaival együtt, az ifjúság egyesületi életébe. Ahogy a nyáron eltervezték: az Egyetemi Kör retorikai és irodalmi szakosztályában csakugyan ő lett az elnök, Gyökössy az alelnök s Madai a jegyző. A szakosztály fennmaradt jegyzőkönyvének előszavát Oláh mint elnök sajátkezűleg jegyezte be 1903. nov. 29-én. A jegyzőkönyv másik érdekessége: Kosztolányi kedvező bírálata Madai Gyula egyik verséről.⁴⁹

Az Egyetemi Körön kívül több ízben szerepelt a Bethlen Gábor Körben, ahol viszont Gulyás József vezérekedett. Továbbra is aktívan szerepelt Négyesy stílusgyakorlatain. Itt olvasta fel *Vajda szerelmi lírája* című dolgozatát, melyet a Debr. Főisk. Lapok 1903/04. évf. 1., 2., 3. és 4. száma közölt.

Ebben az időben már nem kellett küszködnie a pusztta megélhetésért, mint első és másodéves korában. A tandíjmentességen kívül ingyenes menzát is élvezett. Instruktorokodása, irodalmi publikációi és az egyetemi jegyzetek kiadása révén anyagilag is jobb helyzetbe került. Egészsége helyreállt, idegállapota, kedélyvilága is megjavult, derűsebbé vált.

Paraszt fejem úrrá szegül, —
Nem állok már olyan csehül,
Mint első évem rossz nyarán,
Mely azt a bűt, bajt hozta rám.
A porból már kitortem én,
Hármat léptem előre,
S nem iszom medvebőrre.

.....
Nyomorúság, nem gázolom
Sarkadat már sokáig...

írta életének erről a periódusáról a már említett verses önéletrajzában (88. l.).

Az első közös kötetük sikerén felbuzdulva, a költő-társak új *Bokréta* kiadását tervezik. Mivel a hivatásos kiadóknál tett próbálkozásai nem jártak sikerrel, az antológiát ismét saját kiadásukban jelentették meg, az előbbinél bővebb terjedelemben (244 oldalon). Az *Új Bokréta* 1904. év húsvétjára jelent meg a Csokonai Kör erkölcsi és 300 koronás anyagi támogatásával. Kötését a híres Dávidházy Kálmán könyvkötőmester végezte. A könyv sok ügyel-bajjal járó előkészületi munkáit az akkor Debrecenben tartózkodó Madai intézte, aki április 10-én Oláhnak küldött ingerült hangú levelében azzal vádolta barátait, hogy azok „csak az illatát élvezik a Bokrétának”. Kapzsisággal, rút haszonleséssel illette társait, akik a begyűlt pénzen és a Csokonai Kör segélyén azonnal osztozkodni akartak, ő (Madai) pedig a nyomdai tartozást akarta kifizetni. Oláhra célozva azt írta, hogy „az undok aranyak házsártos pénzsóvárrá törpítik Ibsen megéneklőjét...” A *Bokréta* körön belül kitört villongásra és rivalizálásra élénk fényt vet Baja Mihálynak Oláhhhoz adresszált néhány sora, melyet

a Madai-levél végére biggyesztett: „Vén golyhó! Ugyancsak felmagasztalnak a pesti cimborák. De jó lesz el nem bizakodni, mert másképp ítélem az istenadta nép. Az ő szava pedig Isten szava... Üdvözöl egy «átlag tehetségű poéta»”. A levélre Oláh hasonló hangnemben válaszolt: „Én, mint egy 15 frt-os... tanítvány nevelője, a zsiros (ti. Kosztolányi roppant összezsírozta múlt félévi jegyzeteimet) Beöthy jegyzetek kiadója, ... 5—6 frt-os versek írója, ingyen ebéd és ingyen vacsora élvezője stb...” Főleg Gyökössyt sértegeti, amiért Madaitól előre kicsikarta a saját pénzbeli részét, s kimondja, hogy többet nem társul vele, s ismét kísérti régi kedvenc terve a *Hármaskönyvről* (vagyis Baját és Gyökössyt kihagyta volna).⁵⁰ Április 19-én kelt újabb levelében azonban már alig van nyoma az előbbi ellenségeskedésnek. Közben ugyanis Madai elküldte neki is, a többieknek is a pénzből megillető részét. Beszámol arról is, hogy a Négyesy-órán ő maga mutatta be az *Új Bokrétát*, s minden költőtől egy-egy verset is előadott. Egy héttel később pedig ugyanott Vág Sándor tanárjelölt tartott a „bokrétásokról” részletes és nagyszerű előadást. Beöthy, Négyesy, Radó Antal, Bársony István, Tóth Béla megköszönték a dedikált tiszteletpéldányokat. Az *Új Idők*, a *Magyar Hírlap*, a *Tanulók Lapja* recenzióiból részleteket közöl barátaival. *Juhász Gyula* a *Szeged és Vidékében* (1904. ápr. 3. sz.) többek közt ezt írta: „... Oláh Gábor nyugalmasabb, tágasabb epikus tehetségének szűk lett az *Új Bokréta*. . . A legtöbb értéket a társai közül igen kimagasló Madai Gyulában és Oláh Gáborban találjuk. . . Oláh Gábor köztük a legerősebb egyéniség, akinek enyelgésiben is van valami magyaros szilajság. Képzeletének gazdagságával, látókörének mélységével és magasságával, kifejezéseinek szilárdságával és művésziességével, ha nem is a lírában, de a keményebb legényt kívánó és most oly parlagon heverő epikában a legmerészebb reményekre jogosítja bírálóját, aki legfőljebb több önmérsékletet kíván neki.” *Juhász* az *Egyetemi Lapok* 1903/04. évf. 6. számában, „Még egyszer az *Új Bokrétáról*” címmel ismét foglalkozik a kötettel.

Az *Új Bokréta* megjelenése és fogadtatása körüli izgalmak alig ültek el, közeledtek az utolsó szemeszter vizsgái. Jókai halála (máj. 5.) újabb alkalmat adott neki nagyobb lélegzetű gyászoló vers megírására. Herczeg Ferenc akkor bemutatott *Bizánc* c. drámáját is lelkes versben köszönti. Május 12-én két barátjával a Leányfalu nevű gőzhajón Visegrádot keresi fel.

Befejezte a „*Csokonai és a latin költők*” címmel írt szakdolgozatát is, melyet Beöthynek nyújtott be, s melyet még abban az évben megjelentetett.⁵¹ Megállapítja, hogy Csokonaiiban sokkal több a népiesség, a közvetlenség, mint bármely más elődjében, de az akkor általánosan eluralkodott latin műveltség hatása alól ő sem vonhatta ki magát. „Még gráciák és nimfák játszanak a zefir-járta ligetekben... s nektárt iszik Hébe poharából.” Főleg Vergilius, Horatius, Ovidius és Propertius hatását mutatja ki Csokonai lírájában, s az egyezéseket, hatásokat, reminiscenciákat filológusi alaposággal kutatta fel.

A nyolcadik szemeszter befejezése után, 1904. június 10-én végbizonyítványt

kapott az egyetemről, melyet Heinrich Gusztáv rektor és Ballagi Aladár dékán írt alá. Utolsó tanári vizsgáját csak 1905. őszén tette le, s oklevelét 1905. okt. 25-én állították ki.

Egyetemi éveire Oláh mindig büszkén és megindultan emlékezett vissza. Ezt tartotta a maga hőskorának, hiszen városszéli fiákeres család sarjaként, szülei csekély támogatásával, a maga erejéből, szívósságával, szorgalmával tudta elvégezni az egyetemet, ahol hozzá hasonló szegénysorsú fiú akkor ritka fehér holló volt. Büszke volt rá, hogy az ország legelső tudósait hallgathatta, sőt egyikük-másikuk elismerését is kivívta. S büszke volt arra is, hogy ez alatt kezdte meg költői pályáját, olyan reménnyel s olyan sikerekkel, amelyekben később is alig volt része. Harminc év múltán, a már idézett *Kiáltó szó a pusztába* című, jeremiádszerű önéletrajzában így emlékszik vissza erre (210. l.): „Mégis ez a pesti négy év volt az én arany korom. Nyomorúság fakó köntöseben járt ifjúságom királya; talán nem ismert rá senki, de ő tudta magát és királynak tudta, szegény... Szárnyam volt, Pesten már kezdettem bontogatni — de a szörnyű szükség lenyirbálta. Tanárnak kellett készülnöm, mikor bennem Európát felforgató tüzhányó háborgott...”

JEGYZETEK ÉS FORRÁSOK

- 1 Gulyás István 1867-ben szül. Tiszadobon. Az egyetemen Gyulainak volt a tanítványa. A debreceni kollégium tanáraként Móricz Zsigmondot is tanította 1893/94-ben, aki *A jó tanár* címen szép emlékezést írt róla. A Tanácsköztársaság bukása után menesztették állásából, s az iparostanonc-iskola igazgatója lett. Fiatalabb éveiben irodalmi munkásságot is fejtett ki. 1941-ben halt meg Debrecenben.
- 2 A debreceni egyetemet 1912-ben alapították.
- 3 Varga Bálintról van szó (1856—1943), aki 1896-ig a debreceni kollégiumban, majd a pesti ref. gimnáziumban tanított. Széleskörű irodalmi tevékenységet folytatott, francia és német nyelvkönyveket szerkesztett, s főleg francia műfordításokat adott közre (Roland-ének).
- 4 Oláh Gábor iskolai dolgozata. Déri Múzeum, Irodalmi gyűjtemény, (a továbbiakban: DM. Irod. gyűjt.).
- 5 A vers alá később ezt írta a költő: „1899. októberében ezzel nyertem el az akadémia pályadíját.” A vers 1901. őszén jelent meg az Egyetemi Lapok 14—16. számaiban. DM. Irod. gyűjt.
- 6 Madai Gyula levele Oláh Gáborhoz. 1900. júl. 14. DM. Irod. gyűjt.
- 7 Oláh G. levelezőlapja (1900. szept. 6.) és levele (1900. szept. 8.) Bpestről szüleihez. DM. Irod. gyűjt.
- 8 Oláh Gábor egyetemi indexe. DM. Irod. gyűjt.
- 9 Oláh G. levele szüleihez, 1900. okt. 20. „Erdei Károlynak igaza van abban, hogy az egyetemre mindenki akkor jár el, mikor akar, hanem bizony nekem nem lehet, mert könyvekre nincs pénzem s így minden tantárgyból jegeznem kell, gyorsírással, naponta 5—6 órát, ez sem tréfádolog.”
- 10 Gaal Mózes (1863—1936) népszerű ifjúsági író, lapszerkesztő, aki már a gimnázista Oláh verseit közölte a Tanulók Lapjában.
- 11 Oláh G. levele Gulyás Józsefhez 1900. nov. 18. DM. Irod. gyűjt.
- 12 Baja Mihály Végváron szül. 1879-ben. A teológiát Debrecenben végezte. Losoncon volt segédlelkész, majd néhány évtizedig Amerikában lelkészkedett. Hazatérése után Türkevén, majd Debrecenben működött. 1957-ben halt meg. A népies-magyaros költészet művelője, Szabolcska és Pósa követője. Több verseskötete jelent meg a Bokrétaikon kívül is.
- 13 Gyököcssy Endre Szeghalomban született 1880-ban. Jogot végzett Debrecenben és Pesten. Konzervatív ízlésű, kurucos beállítottságú költő, Bajánál sokoldalúbb és művészebb. Számtalan verseskötete, ifjúsági regénye, szindarabja jelent meg. 1957-ben halt meg Bpsten.
- 14 Oláh G. levele Gulyás Józsefhez. 1900. nov. 18. DM. Irod. gyűjt.
- 15 Harminc évvel később viszont így emlékszik vissza: „Beöthy is vezetett. Sőt szeretett. Még akkor nem írtam meg írói arcképét. Higan hullámzó, szavakkal túlterhelt előadása cleinte elképesztett, később megszoktam, aztán meguntam, végül meggyűlöltem. De ki kellett tartanom mellette nyolc félévén át, mert ő volt a tanárvizsgáló bizottság elnöke s nála vizsgáztam irodalomtörténetből. Hálátlan és nemigazmondó volnék, ha el nem ismerném: hogy tanultam is tőle, sokat. Úgy még talán Toldi Ferenc sem imádtá irodalmunkat, mint Beöthy. És ezt a hevületet szuggerálni tudta hallgatóiba.” (Oláh G.: Pokol — Kiáltó szó a pusztába. Bp. 1931. 212. l.)
- 16 Oláh G. levele Gulyás J.-hez és Madai Gy.-hoz. 1900. nov. 18. DM. Irod. gyűjt.
- 17 Nagy András: Oláh Gábor. (Egyetemi disszertáció.) Debrecen, 1933. 4. l.
- 18 Kéky Lajos (Hajdúnánás, 1879 — Bpest, 1946.) Konzervatív felfogású, pozitivistá módszerű irodalomtörténész, a Sziniakadémia tanára, később a Kisfaludy Társaság titkára, a MTA levelező tagja.
- 19 Oláh G. levele Madaihoz és Gulyáshoz. 1900. jan. 9. DM. Irod. gyűjt.
- 20 Oláh G. levele Gulyáshoz és Madaihoz. 1900. jan. 20. DM. Irod. gyűjt.
- 21 A magyar irodalom története IV. köt. 1965. 927—928. l.
- 22 Uo. IV. k. 994. l.
- 23 Oláh Gábor levele Gulyás Józsefhez. 1901. febr. 28. DM. Irod. gyűjt.
- 24 Oláh Gábornak a színház iránti rajongására jellemző, ahogy ezt harminc év távlatából felidézte: „A színház irtózatosan csal. . . Varga Bálint tanárom látja, tudja ezt a csalogató fantomért való vergődésemet, mindenáron be akar vinni Váradi Antalhoz, a sziniakadémia igazgatójához. De nem merek lelépni rideg polgári pályámról, — félek idősebb polgár Oláh Mihálytól, még jobban édes anyám szemrehányó arcától. Csak titokban, statisza szerepekben lépek az öreg Nemzeti Színház színpadára. . .” (Oláh G.: Pokol — Kiáltó szó a pusztába. Bp. 1931. 207. l.)
- 25 Oláh Gábor levele Gulyás Józsefhez, 1901. márc. 27. DM. Irod. gyűjt. Az eseményt a *Debreceni Főiskolai Lapok* így kommentálta: „. . . néppárti bujtogatásra az egyetemi hallgatók egy része azt követelte, hogy az egyetem helyiségeiben függesszék ki a keresztet, hangsúlyozva az egyetem katolikus voltát. Nem sikerült.” (1900/01. XLIII. évf. 6. sz.) Ugyanez a szám arról is tudósít, hogy a pesti egyetemen tüntettek a nőhallgatók ellen. „Pikler Gyula előadásait hallgatják néhányan. Midőn egy ízben megjelentek az előadásra, s már egybegyűlt hallgatók abcugolással, füttyel, kiabálással, padveréssel fogadták őket.”

- 26 Dienes Pál (1883—1952). Matematikus. 1919-ben Londonba emigrált, s egyetemi tanárként működött. Felesége, Geiger Valéria (Dienes Valéria néven) ismert filozófiai író, Babitsék rokona. — Öccse: Dienes László népbiztos, a kolozsvári *Korunk* c. marxista folyóirat alapító-szerkesztője.
- 27 Oláh pedig később Juhász Gyulát szervezte be, amint erről Juhász is megemlékezett: „... volt akkor az egyetemen egy ősbölcsész... valami Balogh nevezetű, annak a barátja volt Oláh Gábor... aki engem beajánlott Balognak, aki viszont a Nemzeti Színház statisztáit kiszemelte. Így jutottam én az ország első színpadára, mint segédszemélyzet... Minekünk, öreg Oláh Gáborral együtt az tetszett a legjobban, amikor még a vasfüggöny lenn volt, a színen a félhomályban fehérlettek a jón oszlopok és mi hallgattuk a nézőtér halk és egyenletes moráját. — Gyula — mondotta Gábor diák tógában és szemüvegben, melyet az utolsó pillanatban tett le — látod, itt kell hajlongani a szerzőnek. Muszáj. Én is itt fogok hajlongani, te is! Ebadta! A fene fog hajlongani! Ki az úr, ha nem a költő? Én már akkor demokrata voltam és nem osztottam Oláh Gábor szuverénitási elvét, biz én szerettem volna meghajolni...” (Juhász Gyula: *Mikor a Nemzetiben játszottam*. Örökség 1—II. Bp. 1958. Vál. Péter László. I. 152—154. l.)
- 28 A fordítás kéziratát „Debrecen, 1902. július havának utolján” keltezte. DM. Irod. gyűjt. (A drámát Oláh Gábor 1910-ben Debrecenben, saját kiadásában is megjelentette. Arról nincs tudomás, hogy a *Rosmersholm*-ot Oláh fordításában előadták valahol.)
- 29 Oláh Gábor — Juhász Gyuláról. Idézi: Péter László: *Juhász Gyula és Oláh Gábor levelezése*. Alföld, 1962. 4 : 148—149. l.
- 30 Zalai Béla (1883—1915). Matematikus és filozófus. Debrecenben Oláhval, Kékével, Dienesel együtt érettségizett, a pesti egyetemen végzett. Juhász Gyula szerint ifjúkorának „egyik legjobb barátja, legkedvesebb embere volt... az ismeretelmélet új rendszerint dolgozott, de nem fejezhette be élete nagy művét... Mint hadifogoly pusztult el Omszokban... Igen finom irodalmi ízlése volt, Babits, Kosztolányi, Oláh Gábor sokat adtak a véleményére.” (Juhász Gyula: *Örökség* I. 352—353. l.)
- 31 Kispéter András: *Juhász Gyula*. Bp. 1956. 20—25. l.
- 32 Juhász Gyula: *Négyes órák*. Örökség I. 91—93. l. Egy másik írásában (*Egyetemi társak*) is megemlékszik a debreceniekről: „Néhány debreceni fiatal, a *Bokrétá* költői, Arany és Petőfi hagyományaira esküdtek, de a legkülönb köztük, *Oláh Gábor titokban Ibsent fordított és gyalog ment Párizsba*.” (Kiemelés tőlem. T. E.) Juhász Gyula: I. m. 353. l. Juhásznak ez a kései visszaemlékezése két pontban is korrekcióra szorul. 1. *Oláh nem titokban* fordította Ibsent, hiszen a *Rosmersholm* fordítását már 1903. őszén megjelentette az Egyetemi Lapokban, s Négyesy szemínáriumán is bemutatta. 2. Oláh Gábor Párizsba 1908. nyarán utazott Bodor Aladárral és Baja Mihállyal *vonaton*. Bécsset, Salzburgot, Zürichet érintve. Lásd: Oláh G. *Keletiek Nyugaton*. Debrecen, 1909. 4—18. l. Az utóbbi téves megállapítást átveszi Grezsa Ferenc is: *Juhász Gyula egyetemi évei*. Bp. 1964. 12. l.
- 33 Kosztolányi Dezső: *Négyes László*. (Az „Írók, festők, tudósok” c. kötetben. Bp. 1958. II. 311. l.)
- 34 Oláh Gábor — Juhász Gyuláról. Péter László: I. m. 148—149. l.
- 35 Oláh Gábor: *Pokol — Kiáltó szó a pusztába*. Bp. 1931. 206. l.
- 36 Oláh Gábor: *A bérkocsis fia*. Kéziratban. DM. Irod. gyűjt.
- 37 Szabolcs Miklós: *Juhász Gyula problémák*. IT. 1961. 2 : 89—90. l.
- 38 „*Jegyzetek 1903*” című kéziratot fűzet. DM. Irod. gyűjt.
- 39 Péter László: I. m. Alföld. 1962. 2 : 82.
- 40 Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén*. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. Bp. 1962. 59—60. l.
- 41 Grezsa Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902—1906*. Bp. 1964. 13. l.
- 42 Péter László: I. m. Alföld, 1962. 4 : 147. l.
- 43 Az idézett verseket a „*Költeményes Holmi 1903*” felírású kéziratot fűzet tartalmazza. DM. Irod. gyűjt.
- 44 Oláh Gábor levele Madai Gyulához. 1903. júl. 10. DM. Irod. gyűjt.
- 45 DM. Irod. gyűjt.
- 46 Oláh Gábor levele Madai Gyulához, 1903. aug. 22. DM. Irod. gyűjt.
- 47 „*Eszhetika* lélektani alapon. Dr. Beöthy Zsolt egyetemi tanár előadásai után jegyezte és kiadta Oláh Gábor. Budapest, 1903—1904. I. félév.” 1—174. l. DM. Irod. gyűjt.
- 48 DM. Irod. gyűjt.
- 49 DM. I. 28/1959. lelt. sz. Az Egyetemi Kör választásáról a Debr. Főisk. Lapok is megemlékezett: 1903/04. (XLVI. évf.) 3. sz.
- 50 Oláh Gábor levele Madai Gyulához és Baja Mihályhoz. 1904. ápr. 14. DM. Irod. gyűjt.
- 51 Csokonai és a latin költők. Írta Oláh Gábor. Bp. 1904. Franklin-nyomda. 62. l.
- 52 DM. Irod. gyűjt.

ГАБОР ОЛА В БУДАПЕШТСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Габор Ола (1881—1942) — один из значительных, многосторонних, очень плодотворных писателей-поэтов поколения Ади. Из-за множества неравномерных с литературной точки зрения произведений и проблематичности мировоззрения он не занимает и с сегодняшних дней своего заслуженного места, несмотря на то, что его языковое богатство, исключительное чутье к формам и передовая, плебейская тенденция некоторых работ и в наши дни представляют собой ценность. Данная статья (являющаяся главой готовящейся биографии) занимается университетскими годами 1900—1904 г. поэта. Этот период очень важен в жизни поэта. Он попал неожиданно в Будапешт, который оказался ему мировым городом—с периферий провинциального городка, Дебрецена. В университете он изучает венгерский и латинский языки и литературу, он слушает лекции таких знаменитых профессоров, как старейший Пал Дьюлаи, строгий критик и Желт Бети, авторитет литературоведения национального характера. Большое влияние оказывает на его развитие семинарий венгерской литературы, руководимый профессором Ласло Недьешчи, где его ровесники, Михай Бабич, Деже Костолани, Дьюла Юхас и многие будущие классики представили свои первые литературные произведения. Однако, Габор Ола, как писатель дружил не только с вышеупомянутыми, т. н. более современными молодыми литераторами, сторонниками Запада, но и с более консервативными членами сформировавшегося еще раньше в Дебреcene поэтического кружка т. н. «Букета» (Михай Бая, Йожеф Гуляш, Эндре Дьёкёши, Дьюла Мадан). Вместе с последними была издана антология в 1902 и 1904 г. «Двоядушие» Ола проявлялось уже в это время: в политике он был сторонником независимости, равенства-свободы, а в поэзии хочет продолжать традиции отжившей себя т. н. народонациональной школы. Однако, одновременно он является, можно сказать, первым энтузиастом Ибсена в Венгрии; уже в 1903 г. перереводит Росмерскольм. Запутанные политические-культурные движения конца XIX в. и начала XX в., спорящие друг с другом, так как и выдающиеся личности (Ницше, Шопенгауэр, Герберт Шпенцер) оставили свои следы в произведениях Ола.

Endre Tóth

DER DICHTER GÁBOR OLÁH ALS BUDAPESTER STUDENT 1900—1904

Gábor Oláh ist ein bedeutender, vielseitiger und sehr produktiver Dichter der Ady-Generation. Heute wird er zufolge des ungleichmässigen künstlerischen Niveaus seiner Produktion sowie der Eigenart seiner Weltanschauung weniger geschätzt, sein Rang und seine entwicklungsgeschichtliche Rolle nicht näher bestimmt. Der Reichtum seiner Sprache, die Formkunst und die plebejische Tendenz einiger Schöpfungen mögen uns doch veranlassen, sein Lebenswerk und seinen Lebensweg zusammenfassend zu behandeln. Die vorliegende Arbeit bildet ein Kapitel seiner Biographie, und behandelt die Jahre 1900—1904, in denen er an der philosophischen Fakultät der Budapester Universität studierte.

Diese Zeit war für seine menschliche und dichterische Entwicklung von grosser Bedeutung. Von der Peripherie einer Provinzstadt kam er in eine angehende Weltstadt; an der Universität studierte er ungarische und lateinische Philologie, und hörte die berühmten Professoren der damaligen Zeit: den Literarhistoriker und Kritiker Gyulai, den Wortführer der nationalen Literaturgeschichte und Ästhetik Beöthy, den Philosophen Alexander. Er war auch Mitglied des sogenannten Négyesy-Seminars, das damals die Vorschule der modernen Dichtergeneration bedeutete; neben ihm traten die später berühmt gewordenen Dichter Babits, Kosztolányi, Juhász mit ihren Erstlingen auf. Oláh hat sich schon damals nicht vollkommen der Modernität angeschlossen, und hielt an dem sogenannten

volksnationalen Geschmack der vorigen Epoche fest. Im Banne dieses Geschmackes bildete sich unter seiner Mitwirkung ein Dichterkreis aus Debrecziner Studenten, die in den Jahren 1902 und 1904 auch Anthologien veröffentlicht haben. Oláhs zwiespältige geistige Haltung hat sich in dieser Zeit herausgebildet: in der Politik ist er, wenn auch nicht modern radikal, doch Anhänger der Freiheit-Gleichheit-Unabhängigkeit-Idealen, in der Dichtung kennzeichnet ihn statt radikalen Umbruchs die Fortsetzung einer damals schon unzeitgemässen Tradition. Als Symptom seines Interesses für die Moderne ist sein Schwärmen für Ibsen zu bewerten; 1903 überträgt er Rosmersholm in die ungarische Sprache. Wie es aus seinen späteren Werken zu ersehen ist, machte er sich auch mit den Ideen von Schopenhauer, Nietzsche, Herber Spencer, sowie mit den damals herrschenden europäischen geistigen Strömungen bekannt.

Kurucz Gyula

NEM TUDOK MÁST, MINT SZERETNI
(JÓZSEF ATTILA: ESZMÉLET)

1933—34 telén, esetleg 1934 koratavaszán keletkezett ez a rendkívüli költemény; szakadt ki József Attilából a kor, az ember s a kettővel gyürkőző intellektus feszítésére. Jellemzi ezen idő súlyát a fasizmus németországi győzelme, nálunk Gömbös uralomrajutása; ekkor riad meg az európai haladó értelmiség: hol rontottuk el, miért, s hogyan tovább. Költőnknel talán leg-súlyosabb a válság, hiszen olyannyira részese a vereségnek, pártja vereségének. Innen nyílik elszakadása: nem őt küldik a szovjet írókongresszusra, elméleti ellentétek, kifogásolják terápiái kezelését stb. Személyes életében sem kedvezőbb a helyzet. Anyagi szorongatottság, bomló kapcsolata Szántó Judittal, mind ingerültebb magatartásának következményei súlyosítják lappangó betegségét. E terhek alatt azonban költészete éppen hogy mélyül, teljesedik, a nagy versek sorát alkotja. Ezek között legkiemelkedőbb mű az Eszmélet.

A költemény hatalmas filozófiai igénye, bonyolultsága miatt többször, több szálon próbálom fölfejtteni a komplexumot. Így tehát tartalmi-gondolati vizsgálat, majd a rétegek elemzése, végül a szerkezet és a mondandó ritmusának tárgyalása lesz a sorrend.

*

**

- I. Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra;
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek.

Mint egy jobbkezes orgonaszóló, indul a költemény. Az eszmélkedés első fázisait hivatott az olvasóba csöppenteni, s valóban olyasféle érzést kelt a sorok együttcsengése, mintha az őstenger üvegszerű mélyén az első egysejtűek játékos ébredésétől a természet, vagy akár a gyermek (ha tetszik: általában az ember) álomból ébredően tiszta, lassú magáratalálását ölelné föl e pár sor. Ártatlanság,

áttekinthetőség, következőképpen problémátlan, tárgyyszerű világ képe bontakozik előttünk: hajnal, tiszta, semmi pára, csilló könnyűség, s ugyanekkor szelíd harmónia: elold, lágy, bogarak, gyerekek, lepkék, levelek stb., melyet a képek keltette benyomásaink, s a „kipörögnek” ige alkalmazása még táncszerűen is aláfest. A versszak egységes hangulata egyben ellenpontként előkészíti a következő, roppant problémákat, s e *keretversszak* utolsó két sorában az „éjjel, lepke és a levél” jelzéseivel mintha a második versszak belső színeihez hajlitaná a mű zenéjét.

II. Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend —
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj — egy nap süt idebent.

Szinte átzuhanunk egy másik világba: a költőt szorongató mélyszférák és társadalom, e kétféle rend ellentétéhez. Az első négy sor sejteti a szubjektum mélységeinek szabálytalan törvényszerűségeit, melyek egyfajta, határokat romboló szabadság igényét jelentik (utalnak hatalmukra), s a negyedik sor erősíti a kristályosság, a keménység érzését bennünk — tehát hogy nagyon is valódi, meghatározó komplexummal állunk szemben. Ugyanezt súlyosítja, mikor a „vas világ a rend”-et állítja az álmok rendjének egyenrangú ellenfelévé, s a lezárás e két minőség egymásnak feszülése, mint tudomásul vett törvény, valóság. A színes és összekent képekből sajátosan, egyszerűen, az egyéniség összhangzatának szabályai szerint szerveződött rend — csupán rá jellemző rendetlenségben jelent ez szabadságot az embernek, József Attilának, s így összeütközik minden más, konstruált renddel. Kinn és benn. Mennyire más ez esetben, mint e kettő máshol megfogalmazott (remélt, illuzórikus) munkamegosztásának termékeny talaja.

III. Sovány vagyok, csak kenyeret
eszem néha, e léha, locska
lelkek közt ingyen keresek
bizonyosabbat, mint a kocka.
Nem dörgölődzik sült lapocka
számhoz s szívemhez kisgyerek —
ügyeskedhet, nem fog a macska
egyszerre kint s bent egeret.

A nyitás után (I. vsz.) papírra került a megoldandó kérdés, a két nagy egység: a vas világ és az egyéniség (II. vsz.), most kezdődik a választás érvsora, a vita: élhet-e egymás mellett a kettő *épen*, s ha nem, melyik nagyobb fajsúlyú, melyik

megmentendő s hogyan. Ám mivel a kérdés nem felvetődésének pillanatában került szemünk elé, mert a költő már döntött, az Emberség mellett (épp e fogalom tartalmát keresi a konkrét lehetőségek között), a III. versszakban a *már* megfizetett árak és feltételek leltárát kapjuk. Fizikai valóját mutatja fel, mintegy különállása (gondoljunk Somogyi Tóth elhízott profétáira) jeléül, s azonnal feltűnik a jelenségek mögötti bizonyosságok keresése, s a kompromisszum nélküli út, az élet sok örömétől megfosztott ember útja. Már megtépett illúziókra utal a „léha, locska lelkek közt”, távolabb esnek tőle a szélesebb (társadalmi) keretek, mert nem szabványosítható, változékony (történelmi), hanem mély, kíméletlenül kemény igazságok után kutat.

IV. Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindegyik determinált.

Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

A törvény, a rendbe való beágyazottság általános képlete válaszol most a külső (III.) és belső (II.) önbemutatóra. A szakasz — amint jelöltem is — két önálló (de összefüggő) egységre bomlik.

Az első öt sor újra a „a vas világ a rend”, ám a fogalmi bemutatást átlépve itt az egyénnel viszonyban álló keret; *már* a személyiség szemszögéből fogalmazza meg a költő. Állásfogalását a szavak plaszticitása hordja: „szorítja, nyomja” stb.; irtózatot fejez ki, a Levegőt! hangulatát asszociálja, (s talán a lerakódó guánó fojtását is); szorongásának filozófiává növvő képe ez. A kegyetlen törvényszerűségek szerkezetét sugallják a megritkuló enjambementek, a sorok keményedő kattogása, s a végére (ellenségesen, ám kitűnő költői leleménnyel) elhelyezett „determinált” szó. A kivétel nélkül felszippanzó szabályok szférájában tehát létezésében veszélyeztetett a személyiség, a humánus.

A második egység lehetőségeket mér, a létezés (inkább a szellem) lehetőségeit. A „Reménytelenül” hangulatát, „hulló múltját” fogja össze a hatodik sor, s rímelve az utolsó a besorolhatatlanság, az „ami nincs” kategóriájába utasítja az egyén szabad létezését. (Lásd a VIII. vsz., „hát amint fölállok” elemzését.) Rés nyílik (hetedik sor), ám a jövő is jelenné válik egyszer — tehát ráfeszik a törvény. S mert József Attila minden ízével benne van e vers legelvontabb sorában is, gondoljunk most órá. Ami lett belőle, „az a virág” (J. A. a költő mai fogalma); „ami nincs” (életének kiteljesedése), annak lett bokra; s ami volt (J. A. az ember), széthullott darabokra — mert: szorította, nyomta, összefogta a „van”. Érdemes még felfigyelnünk a nyomósító hanghatásokra, a zöngétlen spiránsok és zárhangok, a cs, v és r-re, ahogy könyörtelenül „ada-

golják” a kattogó, dezantropomorf gép-törvényszerűséget, s végül az egyébként lágy „l” sejtelmes, úrszerűen halált suhogó szerepére.

V. A teherpályaudvaron

úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez,
s a hallgatag vagónokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon.

(Először az enjambement-ok előző versszakhoz viszonyítva merőben más — gyakori — szerepére hívom fel a figyelmet. Kétségkívül összefügg a képszerűség fokával.) Plaszticitás — ez lehetne a szakasz vezérszava. . . .,s én hallgatom a híreket, miket mélyemből enszavam hoz.” Itt: a hírek, melyekkel mélyéből enszava *válaszol* az eddigiekre — a vas világ rendjére, s benne saját helyzetére. Válaszadásában verejtékezte faggatja a valóságot, a személyiség legönkéntelenebb, leghitelesebb reakcióját az ismert keretek szorítására. A totális megsemmisülés (falhoz lapul, holtan les) állapotába kerül, mely a buddhista meditáció legelmélyültebb fázisát: a létezőkkel való azonosulás ízét („satori”) idézi bennünk. A mélyszférákból törvényszerűen a gyermekkor képein keresztül vetül elé — élénk — a görcsösség, szorongás, szorongatottság egyedülállóan szuggesztív képsora. Önmagában belemagyarázás lenne ennyi jelentést tulajdonítani a szakasznak. Csak a megelőző sor: „ami van, széthull darabokra” és a következő között teljesíti hiánytalanul feladatát — adja meg a filozófikus csengésű részek hangulati, képi kiegészítését.

VI. Im itt a szenvedés belül,

ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ — ég, hevül
s te lelkedet érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szived lázad —
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat,
melybe háziúr települ.

Bővül, árnyalódik az alapkonfliktus. Az első két sor lényegében a már elmondottak ismétlése, új kettősbe ágyazva, mely a további két sorban a személyiségbe vetül (mint pontosan *ott* megoldandó ellentét), hogy aztán a másik egység rést nyisson a megoldás felé. Két irányba futhat a magyarázat. Először az *Egyéniség és valóság* prózai fejtegetései ötlenek fel bennünk, a különös freudizmus-marxizmus elegy. Egészen röviden: a neurózis oka, hogy az egyén antagonisztikus, kapitalista társadalomban él, melynek ellentmondásai tudatába vetülnek, neurózt váltanak ki (a lét határozza meg a tudatot), ilyen módon a neurózis gyógyírja az okok társadalmi orvoslása: a forradalom.

Az áttételesebb, s az igazsághoz közelebb álló értelmezés azonban többet, tisztábban mond. Az első négy sor: aki menthetetlenül össze van kapcsolva a világgal, nem képes elszakadni, jóllehet „sebc” az. Amíg lázad a szív a vilá- gért, addig rab; a korábban megfogalmazott kettősség feloldhatatlan ellentété- nek rabja a költő. A szabadulás — egyelőre csak felvillantott — lehetősége a megfoghatatlan „beépíthetetlenség”-ben rejlik: tehát függetlenségét a sehová- oda-nem-sorolhatóság adhatja meg. (Érdekesen rimel majd erre a VIII. vsz. már jelölt „hát amint fölállok” részének mondanivalója, s végül a X. versszakban fejt meg a komplexumot.) Mindenre és mindenkire érvényes tehát a „deter- mináltság”, aki valami módon „bemérhető” a korlátok és rácsok rendszeré- ben.

VII. Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére —
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a múlt szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol.

A szorongatások sorában megjelenik a kozmosz, az ég, melynek pusztá létezése mellett a költő cleve elveszettnek. alul maradónak érzi magát („El vagyok veszve, azt hiszem.” — Óda.) „Milyen óriás éjszaka / szilánkja ez a súlyos éj, / mely úgy hull le reánk, / mint porra a vasszilánk?” (Tehervonatok tolatnak. . .) **Ám ez csak végső keretként jelenik meg, mely lényegében nem korlátozza az egyént, legfeljebb az asszociációk síkján szorítja. Az eredendő, örök vesztes szerepét húzza alá a költő, mikor két alkalommal is az est „alól” néz fel.**

Más jelentéssel bírnak azonban az egek. Az első égre az emberrel megtörtént dolgok (*átfogóbb kategória, mint a „történelem”*) törvényrendszere vetül föl. Ezt a fogaskerékrendszert nem csupán a gazdasági és termelési viszonyok szabályos egymásutánja alakította ki, hanem az emberi (individuális, tragikus) mozzanatokból nőtt sorsszerű törvény-szövedék. Ily módon e szférából inkább a kiszolgáltatottság ered, mint a determináció, mely a konkrét értelemben vett történelmi, társadalmi törvényektől származik. A második négy sor a II. vers- szak sajátosan szabálytalan egyénének helyzetére kérdez, s e formációt ugyan szorongató, de véglegesen meg nem határozó szövevények között újabb utat nyit (más oldalról) a X. versszak felé.

Egy hármas ránehezedést azonban már itt el tudunk különíteni. Legtágabb keret a *kozmosz*, az ég, (melynek tisztább formájával még találkozunk), majd az *emberiség előéletének* szövevényyé álló szabályait leljük (ezen belül jelenik meg a történelem), s végül az álmok, a benső (beleértve a tudattalan szférákat) „rend”-je kerül sorra. Súlyukat még nem vetjük össze, annyi azonban megállá- pítható, hogy a képek síkján mindhárom „alól” néz fel a költő.

VIII. Fülelt a csend — egyet ütött.
Fölkereshetnéd ifjúságod;
nyirkos cementfalak között
képzelhetsz egy kis szabadságot —
gondoltam. S hát amint fölállok,
a csillagok, a Göncölök
úgy fénylenek fönt, mint a rácsok
a hallgatag cella fölött.

Újabb területeket hoz elénk a szabadság lehetőségeinek verejtékes kutatása. A társadalmi jólét (mint meghatározó és meghatározható tényező) eleve kiesik a sorból. A III. vsz. önbemutatása bővül ki most a *képzelt* szabadsággal, mely már a bizonyítás előtt is csak „képzelt” lehet. Ám épp a képzelés (álom — „ami nincs”) nagyobb mozgásképessége miatt ütközőfelület nélküli minőség. S amint elveszti ezen tulajdonságát, „fölállok”, mozgásba, mérhető cselekvésbe megy át, a változás pillanatában szinte kihívja a rendszerek, — itt a kozmosszal asszociált társadalmi „szövevény” — egységesítő igényének tiltakozását. „Ki vagyunk osztva. Megvan helyzetünk. / Mit tehetnénk a szabály ellenében?! / *Mint* mozdulatlan csillagok az égen, / változhatatlan rajzunk, jellemünk.” (Osztás után) Az idézet egyébként — tartalmi összecsengésén kívül — azt is bizonyítja, hogy a kozmosz ez esetben nem adekvát módon, hanem csak a hasonlítás eszközeként jelenik meg.

Nyitva marad azonban a kérdés: miért riad meg, szakítja félbe mozgását (cselekvését) a költő a cella-asszociáció hatására? Igényei nem az ütközésmen-
tesség felé vezetnek, s a képzelet szabadsága nem lehet program József Attila számára, ő a totális egyéniség felé küzdi magát, járjon az bármilyen áldozatokkal. (A tér- és időviszonylatok részletes elemzését lásd a szakaszonkénti áttekintés után.)

IX. Hallottam sírni a vasat,
hallottam az esőt nevetni.
Láttam, hogy a múlt meghasadt
s csak képzetet lehet feledni;
s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt —
minek is kell fegyvert veretni
belőled, arany öntudat!

Ha elfogadjuk, hogy a versben egymás mellett fut két szál, az egyik József Attila útkeresése a gyakorlatban, kivitelezhetően; a másik pedig a szabadság legteljesebb formájának megtalálása, akkor ez a versszak az első szál kifejtése, a XII.-sel együtt alkot végső választ, (az utóbbi inkább képi síkon adja még egyszer az itt elhangzó igazságot).

Lírai leltár ez a szakasz, első négy sora mintegy felméri: miből épülhet az igazság. Synesthesiákkal utal a valóságra, s épp a synesthesiák által s a valóságon

túl látó költőre: majd a meghasadt (mert véletlenből szőtt, s mert részekre hasadt, még tovább: a részizagságokra szakadt) múlt, következésképpen a jelen kerül sorra, melyet szorítása miatt nem lehet feledni, míg a képzet átcúszik a rácson. Tehát sorsa, születése, osztálya magához láncolja a költőt, s kibuggyan a nagy, halálos törvény: „nem tudok mást, mint szeretni.” Nem optimista közösségvállalás ez, hanem kikerülhetetlen fátum, a bukást előrevetítő, hasonlóan megnyomorítottak pokol-törvényű együvé tartozása. („Innen-e, hol el soha nem hagy / a komor vágyakozás, / hogy olyan légy, mint a többi nyomorult, / kikbe e nagy kor beleszorult / s arcukon eltorzul minden vonás?” Elégia) Megfogalmazza itt végső kiszolgáltatottságát, mert az utolsó sor rá, az ő öntudatára is érvényes, s benne van e felsírásban a harmónia, a rend korábbi letéteményese, a bomló tudatot összefogni hivatott öntudat elvesztén érzett keserűség.

A negyedik sor „szeretete” sem boldog kiteljesedés többé, alapját vesztette a vers tükrében (gondoljunk csak a „léha, locska lelkek”-re); általános kategóriáknak szól: az emberiségnek, az *emberségnek*, melyet inkább magában próbál megmenteni — így, kiszolgáltatottan is. Motívum és ellenpont a tárgyalt és következő versszak. Motívum e szomorú filozófia alapjául, s ellenpont, mert még ezt a megmentést sem végezheti el magán, aki nem tud mást, csak szeretni, (mert annak szíve lázad — tehát rab).

X. Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor — ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek.

Elolvadtak a végső válaszban az eddig elkülöníthető rétegek (kozmosz, társadalom stb.). A költő annak a világos tudatában vallja a szakasz súlyos programját, hogy képtelen beteljesíteni (mert nem tud mást, mint szeretni stb., lásd előbb). Próbáljuk meg felfejteni a versszakban szereplő logikai és kontraszt-sort.

Legborúsabb korszakaiban sem szabadul József Attila humanizmusának bilincsétől. Tehát szívében van anyja és apja; e mély felelősség miatt igenis papja magának, s másoknak is. Papja magának, mert az egész vers saját megváltásáért folytatott küzdelem, s papja az emberiségnek, mert saját megváltásától ennek közkinccsé tételét reméli, akarja (hiszen az abszolút igazsághoz törekszik, mely egyben a társadalom legélesebb kritikáját is jelentené, amivel — ismervén a költőt — bizonyosan élt volna). Az meglett ember — aki nem ő — etc. Mit jelent tehát ez a fosztóképzős képlet?

Talán így fordíthatnánk prózára: felférte az ütközőpontok rendszerét, mely az individuumra érvényes. Az ütközőpontok viszont együttjárnak a létezéssel, melyet megszüntetni nem megoldás. Úgy kell tehát megszüntetni a világgal érzelmeiben (szívében), kapcsolataiban összefonódott individuumot, hogy továbbra is áramolják hozzá a létezés fájdalma, öröme, ám ítéleteiben tárgyilagoss, szabad maradjon. A *tiszta intellektus* válik hát szemünk előtt programmá. Feltételei azonban: teljes elidegenedettségg, elszakadtságg, a hitek és az akarás kitörlése a személyiségből. Csakhogy ez túl esik az emberi teljesítőképeség határain. Természetesen — úgy gondoljuk — átmeneti állapotot jelentene az elképzelés, hiszen József Attila, aki éppen a valóság nyomására menekült idáig, „értesüléseit”, objektív tudását ugyanoda hozná vissza, hogy hasznosíthassa, mivel magáértvaló tudás vágyának nyomát nem találjuk nála. Ám hogy később elmarad az újra megerősödött visszatalálás, hogy majd hangulatokban, életérzésben jelentkezik e tételsor, a program lehetetlenségében rejlik. A két síknak (személyre vonatkozó igazság és tiszta igazság) kell megteremtienie az egyéniségtől elszakíthatatlan intellektus kompromisszumát, tovább, vég nélkül, kíméletlen küzdelemben. Innen bomlik ki a XII. versszak mondandója.

Még egy kérdés: mennyi kapcsolata van — jelen pillanatban — *e* versnek az egzisztencializmussal? Annyi, hogy több annál. Mert kétségtelenül megtaláljuk a „kivetettség” (Geworfenheit) eszméjét, egyezéseket a lét (Sein — I. vsz.) és az „ittlét” (Dasein — XII. vsz.) s más vezérfogalmakkal, ám filozófiai kerete jóval átfogóbb, többrejtű (látható az elemzés során), s legkomorabb soraiban is energikusabb.

XI. Láttam a boldogságot én,
lány volt, szöke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpen
imbolygott göndör mosolygása.
Ledől a puha, langy tócsába,
hunyorgott, röffent még felém —
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.

Az egész vers ideavilágának, József Attila életének ellenpontja ez a versszak; jelentésében pedig: milyen az a boldogság, melynek a vas világ, a rend törvényeinek elfogadása, a társadalmi (véletlenből szőtt) törvényeknek való behódolás az ára. Egyébként kiűt a szakasz a költemény hangvételéből, nyersebb, szimplifikálób. Valószínűleg az alkotási folyamat során újra megélt áthághatatlan törvények fojtását, az izzadságyöngyös élet kínjai után tudat alatt felgyülemlett keserűséget vezet le — talán túlságosan engedve az indulatok áramának. Azt hiszem, egyedi a kép gyökere. Úgy érzem, hogy a fiatal József Attila valamikor, valamelyik módosabb villanegyedben járva a kertben láthatott egy mérhetetlenül elhízott, rózsaszínű bőrű férfit (vagy nőt), feltehetően

nyugágiban elheverve, ez asszociálta benne a disznót, s akkori dühe (gyűlölete?) most árnyalás nélkül bukkant fel az erős érzelmi feszítésre.

Az egész vers minden részében ugyanis rendkívül árnyalt, számtalan oldalról megvizsgált okkutatás és felfejtés között most nagy darab — csupán esztétikailag kimunkált — sziklatömbként hat e versszak. Idézzünk akár legkeserűbb verseiből: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vedd meg.” (Tudod, hogy nincs bocsánat) A versszerkezetben jól ül a szakasz, a jelentés is pontos, ám épp tárgyilagosságában kissé súlytalanabb, különösen az utolsó, záró *keret-versszak* előtt.

XII. Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Igy iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.

Ha az I. versszak az eszmélkedés, ez a feleszméltség állapota. Szinte példátlan tömörséggel gyűjti magába a közbeeső gondolati és hangulati töltéseket, személyes múlt (vasút), személyes jelen (egy-egy szám első személyű szólás), a jelenések faggatott világa, az általános filozófiai válasz (5, 6. sor), és a költő végső válasza (utolsó két sor).

Katasztrófális a versben megírt gondolat-sor következménye. Nem csodálkoznánk hát a lezárás bármiféle komorságán. Jelentkezik is: a feloldatlan, végzetes fordítottság *negatív világméretét* sugallja a természet rendjének (éjjel és nappal) megfordításával, s külön ballasztiként nehezedik erre, hogy az éj *örök* e kettő közül. Reménytelenül, a tények tudatában fogadja el mindezt: ő kutatta, boncolta, akarta a végső választ — íme. Lazítanak valamit a „fülke-fények”? Nem. Mert könyököl és hallgat. Nincs hát kompromisszum, száznolcva fokok a szembenállás — megütököztött egy igényrendszer, tizenkét variációban, tizenkét csatában küzdött egyetlen igazságért a világgal — hallgat.

Ám — bár a válasz a teljességre vonatkozik — „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol.”, épp az összefoghatatlan valóság rétegek törvénye nyújt menedéket. Maradt tehát valami szabadság — *a hallgatás szabadsága*. És megmaradt a képzelet, „ami nincs”. Kicsúszott a rácsok közül a gyönyörködés, az első négy sor rácsodálkozó képszerűsége, s nem utolsósóként ez a költemény. (Míg rácsok közé szorult egy ember.)

S mi esett, hullott le? Vonjuk ki a leltárból. Mit nyert József Attila ezen a csatán? Úgy érzem, az emberi lét keretein belül mindazt, amit a költeményben elsratott. Mert ahol lezárul a vers, ott nyílik a későbbi nagy versek sora: A Dunánál, Kész a leltár, Hazám, Tudod, hogy nincs bocsánat, Költőnk és kora stb.

És a hatalmas mérlegelés szomorú eredménye sem tántorítja két örökké megőrzött, végső kötelékétől; hogy humanista volt és itt, Magyarországon.

*
* *

Már a részletes elemzés során is sokszor említettük a *költőre nehezedeő rétegeket*, ezek szerepét. Nézzük most rendszerben, a mennyiségi, térbeli elhelyezkedést véve alapul.

1. Legtágabb keret mindenképpen a *makrokozmosz*, ennek rácsa, mely kicsinységére emlékezteti a halandót. Ez az *emlékeztetés* azonban több asszociációs szálon fut, s tér vissza József Attilához. A csillagos ég hatalmas vászon, melyre egyszer a törvény fogaskereke, vagy a tökéletesség kristályrácsa, másszor az egyéniség, vagy akár a történelem vetül föl — mint a hasonlítások alapjára.

2. A *rend* két fő ágra bomlik:

a) A csilló véletlen szálaiból font történelem szövevénye, s megmásíthatatlan, determináló (szorító, nyomó) jelene — a ma.

b) Az égi, csillaghaladású rendnek a ráció által földre álmódott mása („s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát.”), mely tovább bomlik a szubjektum igényeire saját maga és a társadalom számára. Az Eszméletben épp ennek összeütközését ábrázolja a valósággal — egyik vonalon.

3. A *társadalom* konkrétan, érzékelhetően adott ténye, az együttélés alanyai, az emberek.

a) A megvalósult, szigorúan gyakorlati példákából elvont *absztrakt állam*, mely az egyének megszervezett (s ezáltal kiszolgáltatott) sokasága ellen fordul, s lényegében a „rend” a) pontjában foglaltakkal egyezik.

b) A megnyomorítottak, az eltorzítottak közössége, akik létükkel akadályozzák a rendet, ellene vannak (potenciálisan, szándékaikban), ám a valóságban ennek megvalósítói — s áldozatai (Eszmélet, Levegőt!, Elégia, A szigeten stb.).

Végső soron más szempontból vizsgáltunk hasonló szférákat a 2. és 3. pontban, a következő egység azonban újra valóságosan elkülönül.

4. Az *egyén teljessége*. A II. versszakban kibomló benső világ virtuálisan egyfajta szorongattatás érzetét kelthetné bennünk, ám ellentmond ennek, hogy feszítése önmaga megvalósítására készíti (kényszeríti) az egyéniséget, tehát a szabadság felé mozgás indítóoka az értelem segítségével (mely ugyan elvétve rácsként is felbukkan — „Jaj, majdnem . . .”). Az értelem egyébként a kozmosz kristálytisztá rendjének földi tükre, s megvalósulásában épp a vele egy emberben összefonódott individuális és időbeni erők akadályozzák meg (ld. a IX., X. vsz. elemzését).

A rétegek hálójában vergődő költő leltára a vers, minden erejével a rendszeren belüli szabadság elérése felé törekszik. A szabadság célja pedig az önmegvalósítás — hogy kiteljesült egészként fordulhasson vissza a gomolygó háló-

göngyöleg felé. A felfejtés kísérletei során tulajdonképpen végig azt elemzi: milyen rétegek mennyiben és hogyan hiúsítják meg az intellektust létezésében, tehát minden összetevő a személyiségre vonatkozik. Ezt bizonyítja a hozzávetőleges statisztikus vizsgálat is. (Hozzávetőleges, mert a vonatkozások eldöntésében sok a határeset.)

A *kozmosz* fogalmai kb. 16-szor jelennek meg: ég, éj, nap, három-három alkalommal, csönd kétszer.

A *társadalom* és *rend* 20-szor (kb.): világ — három, rend, törvény — két-két esetben.

A *költőre* vonatkozó jelzések (személyrag, névmás, birt. jelző és más): 30—35 alkalommal.

Ugyancsak érdekes még megfigyelnünk e struktúrával kapcsolatban, *hogyan befolyásolják a képalkotást az ábrázolt területek.*

1. A *kozmosz* mindig kristályosan tiszta, áttetsző és megfoghatatlan, mintegy az objektivitás fenséges közönyét tükrözi, időtlen-örök létezése figyelmezteti és csúfolja a múlandó embert. Távolsága épp e tulajdonságokban rejlik: dezantropomorf, semmiféle kapcsolata nincs a lenti világgal, az ember számára nincsen eszköz a közösség megteremtésére.

Amit a kozmoszról írtunk, lényegében érvényes a *térre*. S ki kell itt térnünk a *tér és idő* viszonyára. Tamás Attila említi, hogy József Attila visszaállítja a tér és idő objektív rendjét. Úgy módosíthatnánk ezt, hogy föltétlenül objektívabbá teszi ugyan az én-lírikusoknál, ám ezen objektivitás keretében (vagy inkább túl rajta) világképébe építi, s elkülöníti őket. Az Eszméletben szerepük semmiképp sem egyenrangú. A tér mindenképp tárgyias, távoli, „befoghatatlanul adott”, míg az idő jóval több emberi vonást hordoz, közelebb esik.

Fülett a csend — egyet ütött.

Fölkereshetnéd ifjúságod.

A tér hatalmasságától megdermedt embert az idő, az *idő-katalizátor* eszméleti határait, véges lehetőségeinek sürgető kihasználására.

2. A *társadalom* (s a hasonló értelmű *rend*), s a ráció fogalmai mindig a költővel viszonylatban álló determináltsági vagy érzelmi kapcsolatokkal együtt jelentkeznek. Emberi, ember által alakított jegyeik közel hozzák az olvasóhoz, megjelenítésük a logika, az értelem direkt költői eszközeivel történik. (Ide sorolhatjuk még a másodlagos élmény alapján megírt mélyszférákat: — Amit szívedbe rejtessz, Világosítsd föl! stb.)

3. Egészen elütő csoportot alkotnak az ún. *par excellence képek*, a költőből születők, az általa megelékesítettek, a mondandó *pusztán* képi hordozói. A versben ezek adják — természetesen — a legplasztikusabb élményt: I., V., XII. versszakok. Kritériumként említettük még az enjambement-ok szerepét, melyek ugyane csoporthoz kapcsolódnak. (Különösen éles az elkülönülés a freu-

dista hatást mutató költemények valóban megélt csoportjánál — pl. Zöld nap-sütés hintált...)

* *

*

Végül a vers szerkezetéről. Gyakran hangzik el a vélemény, hogy szimmetrikus, kettőző felépítésű, tehát a páros és páratlan versszakok két sora cseng össze, cezúrával a VI. versszak után. Nem tudok egyetérteni e felfogással (s ez inkább vonakodásból, mint bizonyosságból ered). Miért?

1. Mert a vers egyetlen hatalmas problémakomplexum feloldásáért folytatott harc, mely már filozófiai igényével is rendkívül feszült, amihez a személyes sors, s ennek jövője duzzad hozzá — tehát érzésem szerint sokkal öntörvényűbb, minthogy ilyen kattogó szerkesztési elvek érvényesülhessenek benne. Úgy érzem, túl kézenfekvő, egyszerűsítő lenne e megoldás.

2. Mert a kérdéssor legalább hármas rétegződésben vajúdik, ismétlődik; idő és hely bővében ezt is elég meggyőzően kifejthetnénk.

3. A versszakok négy-négy soros felezését (szimmetriáját) is áttöri az anyag feszítése, lásd IV., VIII. vsz., s pár esetben egyáltalán nem egyértelmű a felezés.

A kettőzött különolvasás módszerét más szisztéma szerint végtelen számú variációban felállíthatnánk, mert az egységes problematika oly sűrűn fonja át meg át a verset, hogy a kapcsolódások és ismétlődések hálója szinte áttekinthetetlen.

4. Mert a két keretversszak mindenképp, mindkét (vagy mindahány) variációhoz szorosan fűződik, elhagyásuk a mű megcsonkítása.

5. A költemény tetőpontja szerintem kétségtelenül a két válaszban jelölhető meg, melyek távolról sem a cezura önkényes vonalánál helyezkednek el (IX., X.).

Mivel a költemény logikai sorban bontja ki a kérdéssort, legmegfoghatóbb magyarázatnak e sor követése és taglalása tűnik. Én a következő felbontást javaslom:

I., *Keretversszak*, nyitás, szabadon tárt lehetőség bármerre.

II.—III. *Enumeráció*, ismerteti, bemutatja a külső és belső környezetet.

IV. és VI. — a *törvények*, közéjük ékelve a kiegyensúlyozó, képszerű V. szakasz.

VII.—IX. — *aki küzd a törvényekkel*.

X. a *megoldás*, mint számára lehetetlen.

XI. *Ellenpont*, visszaválaszolás és a végső előkészítése.

XII. Összefoglalás és — szinte matematikaian pontos — *eredmény*. A tagolás távolról sem végleges — biztonságában sem.

Korszakot zár és nyit egyszerre az Eszmélet. utal a 37-es év csöndes, nagy verseire, s egyúttal a költő által meg nem haladott (talán mert meg nem haladható) végső igazságokat rögzít. Minden bizonnyal legnagyobb versei között tarthatjuk számon, s további kutatása rendkívül sok színnel árnyalhatja még József Attila képét.

Tanulmányom készítése közben tanácsaival támogatott Szabolcsi Miklós professzor és Szurómi Lajos tanársegéd. Ezúton mondok nekik hálás köszönetet.

Дьюла Куруц

**Я НЕ СПОСОБЕН НА ДРУГОЕ, ТОЛЬКО НА ЛЮБОВЬ . . .
(АНАЛИЗ СТИХОТВОРЕНИЯ АТИЛЫ ЙОЖЕФА: СОЗНАНИЕ)**

Стихотворение было написано зимой 1933—34 гг. (а, может быть, ранней весной 1934 г). Это было трагическим периодом для европейской передовой интеллигенции: власть уже в руках Гитлера, противоречия в рядах Коммунистических партий. В Венгрии режим Гёмбёша и необдуманно строгая программа Партии усложняют положение. В то же время Атила Йожеф страдает под гнетом личных проблем, плодом которых является самонаблюдающая, глубокая лира. Данное стихотворение, можно сказать, является самым красивым произведением данного творческого периода. Оно состоит из 12-и строф; они, на первый взгляд, воспринимаются самостоятельными произведениями, однако их общая идея связывает их в определенную логическую систему. Основная тема: борьба между детерминацией и личностью индивидуума, и одновременно: раскрытие личности поэта. Автор исследования старается анализировать и объяснить это композиционное и тематическое устройство.

Gyula Kurucz

**ATTILA JÓZSEF: BEWUSSTSEIN
(ANALYSE DES GEDICHTES)**

Das Gedicht ist im Winter 1933—34, oder vielleicht im Frühling 1934 entstanden. Die Atmosphäre dieser Jahre lastete schwer auf die fortschrittlich gesinnte Intelligenz Europas. Die allgemeine politische Lage (Hitler in Deutschland, Gömbös in Ungarn) wurde noch durch die inneren Gegensätze der kommunistischen Parteien kompliziert; Attila József bekommt die sektiererische Linie der ungarischen Partei zu spüren. Dazu kommen noch Störungen in seinem Privatleben. Der Dichter reagiert auf diese politische und persönliche Situation mit einer nach innen gewandten grossen Lyrik. Das Gedicht „Bewusstsein“ ist eine der bedeutendsten Früchte dieser Schaffensperiode. Es besteht aus zwölf grösseren Strophen; für die bisherige Interpretation bedeutete die sinngemässe Einheit oder Selbständigkeit dieser Teile das zentrale Problem. Der Verfasser versucht die Motive und Gedanken zu bestimmen, die eine Einheit in die kaum durchschaubaren dichterischen Äusserungen bringen. Das Hauptthema des Gedichtes bildet die Spannung zwischen persönlicher Freiheit und daseinsmässiger Determination in den verschiedenen Sphären der dichterischen Existenz. Der Verfasser legt die Verketzung der diesbezüglichen Motive bloss und analysiert auf dieser Grundlage den Gehalt und die Komposition des Gedichtes.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ARANY JÁNOS ÉS TOMPA MIHÁLY LEVELEI
GARAY JÁNOS KÖLTEMÉNYEINEK KIADÁSA
TÁRGYÁBAN

Ney Ferenc (1814—1889), költő, író és szerkesztő, az elméleti és gyakorló pedagógus érdeme, hogy még Garay János életében megindult és halála után meg is jelent verseinek egykötetes kiadása.¹ Az előszóban elmondja a könyv történetét: „Az előfizetési felhívást ez érdekében 1853-ki martius 14-én bocsátottam közre az aláírási ívekkel együtt. E felhívásban a pénzek² beküldésének határnapjául június 15-ke vala kitűzve.” A cél az volt, hogy „a befolyt jövedelemből a költő nyomorgó családját segíthessék.”²

I. Arany János levele

Arany János is szeretett volna segíteni. Hiszen ő maga 1850. január 31-én felhívást fogalmazott, hogy Szalonta segítse meg a megvakult, nagybeteg költőt. Ezt írta többek között:

„Ki nem ismerné a *Garay* nevet? Ki nem ismerné a *költőt*, kinek neve évtizedek óta fényes csillagként tündököl a magyar nemzeti irodalom egén? Ha találkozik valaki olyan, annak e sorok nem szólanak.

Ti hozzátok e felhívás, érzékeny keblek! kik gyönyörködtetek a virágokban, mellyeket a költő pályája tövisei közül szedett, s számotokra, az egész haza számára, koszorúba fűzött; kik méltánylani képesek vagytok a gyöngyöket, mellyek a költői szívnek megkövesült kínjaiból származtak.

Ti nem fogjátok engedni, hogy kétségbeesés martalékává legyen *jövője* a férfiúnak, ki *múltja* gazdag kincseit a *felejtetlen haza* oltárára vitte, ünnepi áldozatul!”³

Garayról Ney Ferenc írt nekrológot a Délibábsban. Az elhalt költőről és a búcsúztatóról véleményt nyilvánított egyik levelében Tisza Domokos s Arany megvédi a halott költő emlékét 1853. december 4-én írt válaszában:

„Garay felől írt sorai, megvallom, kellemtelenül érintettek. Ő nekem jó barátom volt, de ha nem lett volna is, tudom méltánylani érdemeit. Ő korának hű képviselője a magyar költészetben, lantja nem egy keblet gyújta honfiúi

érzésre, s ha talán az általános mértéket meg nem üti is (melyikünk dicsekkedik ezzel?) kora szempontjából fogva fel, becsületesen betöltte helyét, s pályája koránt sem dicstelen. Ezt nem lehet, nem szabad felednünk. édes Domokos, különben, mindent a mostani szempontból nézve, igaztalanok leszünk, s az elődök működésére kicsinyléssel fogunk tekinteni. . . .³⁴

Érthető a két költő baráti kapcsolatából, hogy Ney Ferenc Aranynak is beküldte az előfizetési felhívást. Erre a költő a következő egylapos levéllel válaszolt, még Garay életében:

Nagy Körös oct. 4. 1853.

Tisztelt honfi!

Garay barátom számára e Boeotiában⁵ csak egy előfizető akadván, azt küldöm olly kéréssel, hogy a szokott nyugtatványt kezemhez juttatni szíveskedjék.

Üdvözletem mellett

tisztelője
Arany János

II. Tompa Mihály levele

Tompa Mihály is nyilvánította részvétét a beteg Garay iránt. Még életében előfizetőket gyűjtött Szent Lászlója kiadásához,⁶ halála után pedig bekapcsolódott abba a mozgalomba, amely meg akarta segíteni a Garay-árvákat.⁷

Ney Ferenc előfizetési felhívására ezt a kitérő választ adta:

Ney Ferencznek tiszteletét Tompa Mihály.

1850-ben Garay „Szent László”-jára én is 12 előfizetőt gyűjtöttem s a pénzt az akkori Magyar Hírlap szerkesztőségéhez küldvén: a lap egyik számában illy értesítést kaptam: „*T. M. Úrnak Kelemérben. A pénzt vettük s átadtuk az illető helyre.*”

Azonban én előfizetőim számára Szent László sem egyik, sem másik kötetéből nem kaptam semmit. Egyszer írtam e tárgyban Garaynak, de nem válaszolt; tán nem válaszolhatott. Ismervén szegény barátom viszonyait, a dologról többé mit sem szóltam, s már visszafizetni készültem az előfizetési pénzetket, midőn azon ígéretet olvasom: hogy a kiknek az első kiadásból nem jutott Sz. László, most kapják meg.

Remélem, nem veszi tehát kegyed nehezen, ha e tárgyban magamat a mű megjelenésekor szíves figyelmébe ajánlom.

Egyébiránt fogadja legőszintébb tiszteletemet.

Hanva, october 22. 1853.

(Címzés:) Tekintetes Ney Ferencz úrnak,

Pesten.

Teréz-város, Valero-utca 1. szám.

Mindkét levél Neÿ Ferenc unokájának, Ákosnak, a gyémántdiplomás mérnöknek, „a Vár vénjének”⁸ tulajdonában van s engedélyével közöljük.

Függelék: Tompa Mihály levele Székács Józsefhez.

Fabó András, agárdi lutheránus lelkész, megbírálta Tompa *Két halotti beszéd* c. munkáját a Török János szerkesztette Pesti Napló 1855. február 27-i számában. A G-y (Garády) betűjeggyel ellátott kritika nagyon felizgatta Tompát s válaszolt rá ugyanennek a lapnak március 22-i számában.

Tompa beszámolt felháborodásáról március 25-én Fördös Lajosnak és Pompéry Jánosnak.⁹

Ugyanczen a napon írt Székács Józsefnek (1809—1876), a pesti evangélikus gyülekezet lelkészének, az „ország papjá”-nak is.¹⁰ Ez a levél, amely mind ez ideig ismeretlen volt, a három közül talán a legszenvedélyesebb. Szövege ez:

Tisztelt barátom!

El sem búcsúzhattam tőletek, sietnem kellett haza. Egész utamban kemény labdacsokat nyelettem velem a sors, szájamat megkeserítő ugyan, de egészségemnek nem ártott; boszúságból szenvedésbe jöttem; egyetlen fiamat halálos betegségben találtam, házamat felfordulva, szelid, gyöngé nőmet a virasztás-és fájdalomtól betegem, kétségbeesve; ma már van reményünk, legyen hála istennek érte! s ez az első pillanat, — midőn hozzád e sorokat írom, — melyben fájdalomkon túl másra is képes vagyok gondolni: Ha atya nem volnál, nem írnék mindezekről, így érteni fogsz.

Török János csakugyan nem adta ki válaszat G-y megtámadására; igen jól van! e szerint a megtámadás és védelem egyszerű útjáról a boszantás és szenvedély terére vagyok szorítva. Sajnálom, ha Török János azt hiszi, hogy ez által Fabónak jó szolgálatot tesz, sajnálom, mert nem úgy van. Én mindenestre szigorú elégtételt veszek magamnak, bár mibe kerüljön is. Mikor az embernek erkölcsisége és keresztyénisége támadtatik meg, eddig még nem ösmert módon: nem ember, a ki elnyeli. Az igen türelmes és mindent zsebrerakó embereket nem szerettem soha; én legkevésbé vagyok az. Sajnálom, de meg kell tennem. Nem kezdtem, azt isten ember tudja. Van sajtó másutt is, nem csak Budapesten; a papír másutt is fölveszi a betűket, nem csak a pesti napló hasábjain. Úgy is igen jól van dolgunk protestans papoknak, marjuk össze egymást csupa felebaráti szeretetből. Száljon annak fejére, a ki kezdte s erre gondom is lesz.

Látod, milyen gyarló az ember! mennyi mindenféle indulat, szeretet, boszúság, fájdalom elfér azon kis darab húsban, melyet szívnek neveznek!! Különös: de igaz.

Török Pált¹¹ szívesen üdvözlöm; a lelkési tár két füzetét forгатom, az az, igazabban, csak fogom forгатni, mert még most nincs egészen végök a keserű

napoknak; lelkem még olyan mint a tenger; a zivatar elvonulni kezd, de a mélység folyvást háborog.

Tisztelt nőddel, kedveseiddel, mindnyájotokkal legyen az úr!

Hanva, mart. 25. 1855.

igazán tisztelő barátod
Tompá Mihály

(Címzés:)

Tisztelendő Székács József pesti
evang. Lelkész úrnak.

bérmentve

Pesten

A levél lelőhelye: Evangélikus Orsz. Levéltár. Székács József irathagyaték.

Scheiber Sándor

JEGYZETEK

- 1 Garay János Összes költeményei. Egy kötetben. A költő arcképével. Baráti megbízásból kiadta Ney Ferencz. Pest, 1854.
- 2 Ney Klára-Mária: Ney Ferenc élete és munkássága. Bp., é. n. (1943). 113. Ney Ferencről származik egyébként a „Tengerre magyar!” szállóige végleges formája (Erdélyi Levelezés. II. 539.).
- 3 Arany János ŐM. XIII. Bp., 1966. 97—98, 465.
- 4 MTAK. K. 513/854. Dr. Sáfrán Györgyi irodalomtörténésznek köszönöm ez taz adatot.
- 5 B. a gúnyolódó atheniek előtt a nagyétkűek és korlátolt elméjük hazája. A költő Nagykörörsre utal. Lásd most legújabbán Ney Klára-Mária közleményét: ItK. LXXI. 1967. 651—652.
- 6 Tompa Mihály levelezése. I. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Bp., 1964. 146, 202.
- 7 Uo. 203, 257.
- 8 Kollár Mária: Az örökifjú várbarát. Budapest. V. 1967. 10. szám.
- 9 Tompa Mihály levelezése. I. 225—226, 435—436.
- 10 Életrajzát többek között megírta Törteli Lajos: Székács József élete és működése. Székács-Emlékkönyv. Pozsony—Bp., 1912. 1—117.
- 11 Török Pál (1808—1883) pesti református püspök, Arany barátja. Lásd róla utoljára Ladányi Sándor, Református Egyház. XIX. 1967. 58.

A Budapesti Hírlap 1857-es évfolyamának július 18-i számában egy nagykőrösi olvasó tudósítását találjuk. Az r.l. jezetű levelező a nagykőrösi nyár eseményeiről — bár inkább eseménytelenségéről — tudósít. „Néhány év előtt elhalt Németh István cs.k. tábornok a helybeli ref. főgimnasiumnak végrendeletileg ezer pfrtot hagyományozott . . . azon kamatok tán legezészerűbben ösztöndíjakra volnának fordíthatók . . . — Egyéb fontosabb közlésre méltót egyforma meddőségű életünk nem igen nyújt. A társaséletbeli unalmat egy színesztársulat ügyekszik oszlatni, mely melegebb pártfogásnak örvend, mi ez év-szakban nem kis dicséretet foglal magába. . . . Az aratás már megkezdett, s mindenütt legszebb kilátással biztat. De kevés a vevő s a gabna ára igen alant. . . .” — búsong a nagykőrösi levelező.¹ A lap egy augusztusi számában újra nagykőrösi hír bukkan fel: a lap rendes levelezője egy pajta leégéséről ad hírt, két gyermek égett benn.

De sejtette-e az egyforma meddőségű nagykőrösi életben résztvevő r.l. levelező azt a tüzet, mely „a helybeli ref. főgimnasiumnak” egyik tanárát, Arany Jánost égette? Aligha. Hiszen a „társaséletbeli unalmat” a költő nem vállalta, kimaradt a helyi kaszinóból is, ahová vagy 25 pengőforint tagdíjat fizetett, de 25 poltura értéket sem nyert. — mint egyik levelében ezt maga Arany is megírja. Bosszantó emlékként merülhetett fel a költő emlékeiben a május huszonegyedik-i uralkodói látogatás Nagykőrösön. Mert hiszen neki is ki kellett mennie az állomásra, ahol „négy obelisk és egy diadalkapu gallyakkal, zászlók és koszorúkkal gazdagon ékítve volt felállítva, hol a község küldöttsége az összes testületekkel, a tanodai ifjúság és a számosan képviselt mindkét nemű lakosság állt”. Még hallhatta szégyenkezve az énekkart, „mely a néphymnust éneklé” (ez persze csak a Gott erhalte lehetett, a ceglédi tudósítás po. kifejezetten „az austriai néphymnus”-ról beszél), még érezhette a szégyent, hogy kivezényelték a zsarnok Ferenc József „ünneplői” közé, láthatta az uralkodót közléről is, kíséretével, „midőn a vasúti kocsiból kiszállva a népünnepet meg szemlélni, s az egy nagy kereszt alakjában felállított néptömeg között elhaladni méltóztattak.” Jogos büszkeséget is érezhetett a költő, hiszen a hivatalos lap

május 5-i ünnepi számába Hauer István, Albrecht főherceg adlatusa felkérése ellenére is megtagadta a köszöntő verset. A szomorú — talán harminc perces — nagykörösi megállásnak, a hivatalos rendezéssel létrehozott ünneplésnek talán egyetlen humorosabb mozzanata Ferenc József magyar nyelvű válasza lehetett a polgármesteri köszöntésre. Nagykörös népét „a Felső Uralkodó szájából magyar nyelven adott legkegyesebb válasszal megörvendeztetni szerencsés volt”.² De a pillanatnyi derűtségre is ránehezedhetett a tudósító szerint „ösnemzeti szokás szerint” történő ökörsütés, mert ekkor a „bor szabadon folyt a hordókból s egy óriási nyárson lángoló tűz fölött egy ökör sült”. E nagykörösi ünnepeletetésben maga előtt láthatta Arany azokat az elemeket, melyeket a hivatalos rendezés a körút más állomáshelyein alkalmazott, de találkozhatott a walesi lakoma ösképével is.

A magyar tartomány hivatalos lapja, a Budapesti Hírlap segít rekonstruálni az uralkodópár látogatásának szervilis leírásával, az irányított előkészületek lelkesítő ismertetésével azt a légkört, melynek eredményeként az Edward-Ferenc József ellen lázadó ballada, „A walesi bárdok” megszületett. Hogy a látogatás előkészületeit irányították, az egy „percig sem lehet kétséges.” Ő Excelenciája, Albrecht Főherceg, főkormányzó hol itt, hol ott tűnik fel az országban. Többször látogat az útvonalba eső városokba, így Sopronba, Vácra, Temesvárra. Az ellenőrző látogatások eredményt is hoznak. A hatalomból részesülők, a magyar mágnások, a katolikus főpapság valóban lázas előkészületeket folytatnak. A nagyváradi püspök festményeket rendelt abba az épületszárnyba, ahová a császári pár szállását rendezik be,³ az esztergomi hercegprimás „a primatialis tér megnagyobbítására” elbontatja az ott álló katonai raktárpépületeket, hogy ne zavarják a felső szemeket,⁴ Veszprémben is „A Felső Császári pár boldogító látogatása lelkesítőleg hat minden kebelre”, különösen azonban a püspökére, mert „egy az útban álló ház ledöntetik” „A várba feljárás biztositására,” — ehhez a püspök 800 pengőforinttal járul.⁵ Szegedi tervek szerint „Egy nagy ezüst bográcsban a legügyesebb halász fogja főzni az országos hírű tiszai halpaprikást”.⁶ Egy későbbi szám a bográcsot — Szeged ajándékát az uralkodópárnak — is leírja: „külsője domború ékítvényekkel van halmozva, . . . egy tömör öntvényű ezüst alak látható” — ti. a fogantyúnál. Pesten „A dunai alsó kövezetpart kétszerezett erőfeszítéssel készül, néhány nap óta a munkások éjjente is csak pár órát nyugsznak” — írja a Budapesti Hírlap a látogatás előtt,⁷ Debrecenben pedig „A nagytemplomtól a kistemplomig terjedő tér öt nap alatt burkoltatott ki fahengerekkel”.⁸

Bosszanthatta költőnk a kormánylap törleszkedő stílusa is. Nádaskay Lajos lapja csak a „legmagasabb látogatás örömdús alkalmáról” vagy a „Felső Császári pár boldogító látogatásáról” hajlandó írni, és az újságíró szolgáltság egyik bravúráját is itt olvashatjuk: „1/2 12 órakor a cs.k.gőz-yacht l e g m a g a s b terhével behajtott a dunai csatornába”.

Akárcsak a ballada Edwardja, Ferenc József is l ó v a l járta be „A velszi

tartomány"-t. Így május 26-án Eperjesen „Császári Ő Felsége és Albert Főherceg Ő császári Fensége . . . lóháton a piacon megjelentek”. A zsarnokság Rózsnýon rózsát szórat, hogy a város német neve, Rosenau „rózsaliget név tökéletesen illeni fog”,⁹ Pesten „a szénatéren . . . egy 25 láb magas pálmafa fog fölállíttatni”, „Vadat és halat, s mi jó falat” elegendő mennyiségben hordtak a vendégeskedő császár elé. A kormánylap több leírást is közöl a „császári udvari ebéd”-ről. Május hetedikén például kilencvennégy aulikus érzelmű polgári és katonai tekintélyt tartottak alkalmasnak, hogy a lakomán részt vehessenek,¹⁰ de helyi pompákkal versengtek a császári kegyért gróf Batthyány és herceg Festetich is. A körmendi kastély előtt harminchat csillár világított, „melynek átellenében a városházon egy hydro elektrikus nap özőnlé vakító sugárait”. Keszthelyen pedig „az aranyszövetre készített óriási császárszázló” hirdette a herceg és a császár szövetségét. A herceg másként is hódolt urának. Ferenc József körül valóban „ég földszint az ég”, de a hódolók tűzijátékától. Keszthely körül a „magasb hegycsúcsok örömtüzekről ragyogtak, tűzjáték, után fényes fáklýásmenet . . . zárá be e . . . Keszthelyre nézve feledhetetlen nap ünnepét”. Budán és Pesten, május 8-án Albrecht főherceg világíttatott: „. . . mikor Ő cs.-k.Felségeik a körjáratot megkezdék, a két testvérváros már teljes tüztengerben úszott”. S hogy az „önkéntes” tűzijátékokra mindenütt sor kerüljön, azt a császári körút idejére behívott „Struwer cs.k.tűzművész” biztosította, mint pl. Sopronban.¹¹

A kormánylap kötelességtudóan bizonygatta, hogy „az istenadta nép Oly boldog”, mint azt ők írják, Pestet és Budát megjutalmazta már az a tény is, hogy ott megjelent a császári pár,¹² ilyen boldog volt Pozsony is, mert „Ő Felsége legmagasb kíséretével a fennen boldogított néptömeg ujjongó örömhangjai közt az újlag ünnepiesen világított séta- és főtéren keresztül legmagasb szállására kocsizott vissza.”¹³ Sokan érezték ugyanazt, amit a költő, „Hogy sirva tallóz aki él:” a császár ezért rokonszenvet is kívánt maga és kormánya iránt ébreszteni. Az egész látogatás folyamán jelentek meg hírek azzal kapcsolatosan, hogy kegyelemkérők térnek haza a birodalomba. Május tizedikén pedig császári nyilatkozat jelenik meg a hivatalos lapban. „Örökre a feledés fátylát borítom egy szomorú múltnak politikai tévedéseire — így szólt Felséges Urunk, a kegyelem és bocsánat szava ez, melyet a Császár népeihez intéz.” A nyilatkozatot szerkesztőségi kommentár követi: „a roppant birodalom egész területén nincs többé polgári rendű politikai fogoly!” A fontosnak tartott, és ezért ritkítva szedett szöveget a jóindulat elnyerésére szándékozó sorok követik: „És nem csak azok, kiknek bágyadt szeme előtt a börtön megnyílik, kik Isten szabad levegőjét újra beszívhatják nemcsak ők áldják e perczen a Kegyelmes Uralkodó nemes szívét, hanem nejeik is. . .”¹⁴ Bár a császár ígérete a feledést ígérte, a gyanús Pest irányába a Gellérthegyre ekkor építtette ágyúállásait, az újsághír szerint „Vilmos és Lipót Fenséges Főherceg urak délelőtt (május 8-án) a Gellérthegyen levő erődítési munkálatokat meg szemlélni méltóztattak.”¹⁵

1857. május 5-én névtelen szerző költői üdvözlete jelent meg „Császár és Császárné Ő. Cs.Kir.Felségeik legmagasabb boldogító ittlétének” első napján a Budapesti Hírlapban. Az irodalomtörténet ezt az egy verset tartotta és tartja számon általában *báránnyfelhő* megjelöléssel emlegetve, mert a költő szerint így repül a császári pár fölé a nép áldása. Arany Tompához intézett 1857. augusztus 4-i levelében a vers szerzőjének Lisznyai Kálmánt tartja, ezt az elgondolást veszi át az irodalomtörténeti közvélemény is. A Budapesti Hírlap arany keretes költői üdvözlete mellé azonban egy egész sor eddig számba nem vett alkalmi vers. császárköszöntés társul.

Jelentős költő a névsorban nem akad, így az irodalomtörténetnek sem kell különösen szégyenkeznie — Ady szavaival — e néhány béres igric miatt. A sort Ponori Thewrewk József nyitja meg, aki egy díszes nagy negyedrért ívű füzetben két „alkalmi magyar ódát” adott ki.¹⁶ Folytatta a sort „a pesti kegyes tanítórend”, „legmélyebb hódolata jeléül egy üdvözlő versfüzetet bocsátott közre Jallosics Endre, Ruth János és Kricska Józseftől. . . meleg kebellet írt ódákat”. A termékeny Jallosics Endre hetvenegy éves koráig éppen hetvenegy latin és magyar versezetet írt, most Ferenc József „üdvárasztó eljövételének örömnepélyén” magyarul verselt; Ruth János rendtársa német, Kricska József pedig latin költeményt írt.¹⁷ Vácon is megverselték a császári látogatást, a két versificátor Fellner Antal: Örömhangok a Császári Párnak Vác városábani időzésük emlékére. Verebély Soma pedig Örömiradóval lelkendezett.¹⁸ Az akadémia a megjelenő Nádor Codex egy példányával tisztelgett, de a császár „az ugyanekkor alázatosan felterjesztett három ünnepi versezetet német, magyar és deák nyelven látható tetszéssel kegyteljesen fogadni méltóztatott.”¹⁹ Ferenc József és Erzsébet Hódmezővásárhelyen is „méltóztatnak egy élő virágbokrétát arany virágtartóban s egy ezüstbe foglalt ünnepi költeményt legkegyelmesebben elfogadni.”²⁰ A kigyósi pusztán Wenkheim Krisztina grófkisasszony szaval magyarul, az Arader Zeitungtól veszi át a versezetet a Budapesti Hírlap. A minden virág leszedését rimbe szedő alkalmi költő még a jobb verselő fokára sem jutott el Felséges Császár és Császárné! című versével. Május 27-én tették le a budai főreal alapkövét, a résztvevő császári pár dizsalbumot kapott, ennek értékét „növelte”, hogy „Kriszt úr igen gyöngéd költeményben. . . tolmácsolta a növendékek. . . nemzeti hódolatát.”²¹ Bizonyos vasvári Kovács Ferenc „révkomáromi népnevelő” azt a bátorságot veszi, hogy „Magyarország összes népnevelői nevében” meri átadni ünnepi hízelgését, az újsághír szerint „egy hódolati jelvény nyújtatott át, mely 4 dalkölteményből áll: Hódolati dalok I. Ferencz József és Erzsébet ő cs.k.Felségeik 1857-ben tett Magyarországi körútjuk alkalmával”. Itt is alighanem a külső lehet az értékes, mert a versezet „mind belső mind külső kiállításra igen sikerült, s egy nehéz fehér habos selyembe kötött s Magyarország czimerével s nagy arany arabeszkekkel ékített díszművet képez.”²² Némelyik verselményről csak annyit tudunk, hogy Gutenberg korának nyomdászait személyesítették meg egy kassai nyomdász munkásai, s

az ott idéző császár arcképét, meg hozzá írt verseket nyomtak, s azt a tömegbe dobálták.²³ A felsorolt versjegyzék bizonyára megközelítőleg sem teljes, ezeket az alkalmi zöngeményeket említi a Budapesti Hírlap, de például a soproni látogatás leírásakor a tudósító nem közli lapjával a két alkalmi német verset, s bizonyára lehetne még üdvözlő verselményeket az akkor megjelenő vidéki lapokban is találni.²⁴ Azonban aligha érdemelnek meg alaposabb kutatást, mert szerzőik közt csak alkalmi hízelkedő, vagy némi versgyakorlathoz iskolai tanulmányai alapján értő tollforgató akad.

A császár magyarországi látogatására emlékeztet még a bécsi mechtarista szerzetesrend albuma 1858-ból: „Das Kaiser-album Viribus unitis, Wien, 1858”, ez is tartalmaz a császári körúthoz kapcsolható verseket. A díszalbum a monarchia soknyelvűségére utal, ezért a legnagyobb számban megtalálható német versek mellett latin, olasz, román, lengyel, rutén, cseh, szlovén, horvát, szerb, ó- és újarméniai, újjörög és zsidó nyelvű verseket olvashatunk az öt magyar nyelvű „költemény” szomszédságában. A versalbum már címlapján is hirdeti, hogy a tiszta bevételt az 1853-as merénylettől megmenekült császár felépülésének emlékére emelendő fogadalmi templom — Votiv-Kirche — javára fordítja az örmény eredetű mechtarista szerzetesrend. A kötetet verseikkel támogató öt magyar „költő” az alkalmi versek szerzőihez hasonlóan részben harmad-negyedrendű verselőnek, részben még annak sem nevezhető. A Petőfitől méltán megtépzott tekintélyű Császár Ferenc egy 1854-ben írt szonettjét közli „A felséges arához”, mely a Habsburg-ház által hivatalosan is sugallt Erzsébet-kultusz egyik korai jelentkezése, Sujánszky Antal Mária Teréziát dicsőíti. Neý Ferenc, Rab István és Vass József verselményei kifejezetten az 1857-es magyarországi császári látogatáshoz kapcsolódnak. A pesti német, majd a budai magyar főreál igazgatója Neý Ferenc, Ferenc Józsefből szeretne hadihőst formálni, mert a császár a versíró szerint annyira együtt érez katonáival, hogy amikor körutazása egyik szakaszán vihar tör ki, kiszáll hintójából, és együtt menettel „a záporverte hadfiak” csapatával. Neý költői képzelete nem szárnyalt e versében valami magasra, mert ha ez az eset valóban megtörtént volna, a Budapesti Hírlap aligha mulasztja el, hogy szét ne kürtölje.

Rab István és Vass József nevét pedig csak verses hízelkedésük „örizte meg”. Rab István a szabadságharcot a tatárjárás és a török világ csapásaival tartja azonosnak,

„Kedve jött a nagy világnak,
Önön boldogságát dulni.”
„Jaj nekünk, hogy a hűséget
Olyan könnyen szegni mertük.”

A „vers” további része csak az „Örökre a feledés fátylát borítom...” császári ígéretet szedi rímekbe. Vass József a „nincs többé polgári rendű politikai fogoly” ígéret alapján dicsőíti a császárt:

Kegyelmeidnek tényei nagyszerűk;
Örvend jog, oltár, ifju, öreg, szegény,
S a börtönöknek bus lakói,
Kik szabadulva köszöntnek, áldnak.

Bár Vasvári Kovács Ferenc, komáromi tanár „Magyarország összes népnevelői nevében” írt hódoló verset, a nemzet szavát és érzését is tanár, a nagykőrösi magányából városa és nemzete fölé magasodó költő, Arany János mondta ki „A walesi bárdok”-ban. Hatottak-e a fent ismertetett események, illetve verselmények „A walesi bárdok” megírására? Együttesen feltétlenül. Találkozott-e Arany ezekkel az „igen gyöngéd”-nek nevezett, de inkább igen gyöngének nevezhető rímbeigyűrt császárdicséretekkel? Mindegyikkel aligha, bár leánya is hozhatott haza ilyen alkalmi versezeteket Pestről, hiszen, mint sógorának Ercsey Sándornak írta Arany: „Julcsa a császárfáraskor lakott egy hónapig Csengeryéknél.”²⁵ Az igyekvő rímfaragók nevével pedig esetenként is találkozhatott a Budapesti Hírlap szorgalmas felsorolásaiban. De bizonyára joggal háborították fel költönket az újságokban „a császárfáraskor” olvasható leírások tűzijátékokról, szervezett lelkesedésről, véget nem érő lakomákról, és hazug ígéretekről, melyek hajlandók „egyszomorú múltnak politikai tévedéseire” fátylat borítani. Mindez kötelezte, sarkallta Petőfi emlékének és a szabadságharc eszméinek hűséges örét, hogy megírja a helytállás versét, „A walesi bárdok”-at.

A múltra fátylat borító császári ígéret pedig valóban nem volt több ígéretnél. Ferenc József 1857. augusztus 8-án folytatta és szeptember 5-én be is fejezte a Zsófia főhercegnő halála miatt május harmincadikán félbeszakított körutat. A hivatalos lap szeptember 8-án jelenti, hogy a császár 5-én 1 órakor Sina báró kastélyába, Gödöllőre érkezett, itt rövid ideig tartózkodott, „mire Ő Felsége Vác utazásával (!) magyarországi legkegyelmeseb körútját befejezte, és külön vonaton a székvárosba visszatért”, két nappal később megjelenik egy újabb hír, a császár „magyarországi legmagasb útjáról ismét Laxenburgba érkezett”. Egy nap múlva pedig megjelent a kormányzó főherceghez címzett „legmagasb kézirat” szövege is.

„Kedves rokonom Albert főherceg Úr! Magyar királyságom legnagyobb részén át legközelebb bevégzett körutam alkalmával, mindenütt és minden ott lakó néptörzsek részéről, a hú ragaszkodás legélénkebb nyilatkozatait s a loyális hódolat és őszinte engedelmesség számtalan, gyakran fényes, de mindig a legjobb indulatból eredt bizonyítványait vettem. El lévén határozva azon alapelveket, melyek Engem birodalmam kormányzásában ekkorig vezettek, s z e g h e t e t l e n ü l f ö n n t a r t a n i , a k a r o m , h o g y e z m i n d e n o l d a l r ó l e l i s m e r t e s s é k s k ü l ö n ö s e n k o r m á n y o m ö s z s e s k ö z e g e i á l t a l s z o r o s z s i n ő r m é r t é k ü l v é t e s s é k .”²⁶

A császár semmire sem borítja a feledés fátylát, hanem addigi kormányzati

elveit szeghetetlenül akarja fenntartani. A császár nem változtat, de nem hajlik a költő sem. Szelíd határozottsággal, de rendületlenül ragaszkodik a szabadságharc eszméihez, és Petőfihez, ezek „emléke sír a lanton még” és tovább, egy életen át.

Kovács József

JEGYZETEK

- 1 Budapesti Hírlap (a továbbiakban BH.) 1857. VII. 18.
- 2 BH. V. 27. A lap már május 5-én jelenti, hogy „a városi hatóság, miután örömmel értesült arról, hogy legalázatosabb kérése teljesült, s Ő cs. Felsőgeik ott is megállapodni s 30 perczet eltölteni méltóztatnak, buzgó polgármesterük vezetése alatt nagy előkészületeket tett, hogy Ő Felsőgeiknek e község hódolatát bemutatva, ott mulatásukat mennél kellemesebbé tegye.” (Erzsébet császárnő május 24-én azonban már Ceglédről visszatért Budára.)
- 3 BH. IV. 19.
- 4 BH. IV. 26.
- 5 BH. IV. 18.
- 6 BH. IV. 18.
- 7 BH. IV. 19.
- 8 BH. IV. 26.
- 9 A „legmagasabb teherről” a május 8-i szám, a lovagló császárról a május 26-i szám, a rózsaliget-ről pedig egy május 5-i előzetes híradás tudósít.
- 10 A szentéri pálmafáról április 28-án, a május hatodikai ebédről pedig a következő napi számban olvashatunk.
- 11 Štruer „tűzművész” mutatóványát még a nagy eső sem tudta elmosni. BH. VIII. 12. Keszthelyről és Körmendről a VIII. 15. sz.
- 12 BH. V. 10.
- 13 BH. VIII. 28.
- 14 A császári ígéret és annak kommentálása az V. 10-i számban olvasható.
- 15 BH. V. 8.
- 16 BH. V. 2.
- 17 BH. V. 7. A füzet címe: Fölséges Ferecz József császár. . . üdvözlő eljövételének örömnepélyén legmélyebb tisztelettel hódol a kegyes tanító-rend 1857. májusban.
- 18 BH. V. 12.
- 19 BH. V. 14.
- 20 BH. V. 30.
- 21 Wenkheim Krisztina versezte az V. 30-i számban jelenik meg, Kriszt József „Gyöngéd költeményé”-ről a 27-i szám tudósít.
- 22 BH. IX. 10. Kovács verszetét Szinyei nem ismeri, de említi egy korábbi 1853-ból, Kovács megverselte Ferenc József felépülését a merénylet után.
- 23 A Werfer-nyomda utcán nyomott termékeiről BH. IX. 5. sz.
- 24 Oedenburgs Jubelgruss névtelenül, Morgengruss an den Kaiser Kolbenheyer Mór aláírásával, kétlapos nyomtatványként jelent meg.
- 25 Ercsey Sándor: Arany János életéből, Bp. 1899. 125.
- 26 A császári kézirat szövegét a BH. IX. 11. száma közli.

Arany János 1877-es arany nyarához kívánok néhány adattal hozzájárulni. A költő már kapcsos könyvével kezében járja a szigetet,¹ „versbe kanyarítja” a kisembereket, a mesterségére büszke kertészt, az öreg német pincért, a hajdani szenzációk megöregedett rikkancsát. Az ő kapcsán szólhatunk az újság-olvasó Aranyról, a hírt hallgató és átélő költőről.

Újságmellékleten, haditérkép hátán maradt fenn az Öreg pincér utolsó két versszaka,² de maguk a nyár versei is őrzik a világ hallott vagy olvasott eseményeit. Ilyen adat a Hírlap-áruló tótágast álló Gorcsakoff-ja, aki nem artista, hanem a hetvenes évek legidősebb diplomatája, de aki újsághírek szerint még mindig kedvelte a bukaresti Café chantant-ok tótágast álló francia énekesnőit.³ Jókai lapja, az Igazmondó gúnyos éllel közli az agg kancellár nyilatkozatát, amely szerint a cári kormány második éve „erejének minden eszközét kimerítette, hogy a hatalmak közreműködésével tartós pacifikációt létesítsen Törökországban”. A szerb-török, majd török-orosz háború az 1876-os, 77-es évek nagy eseménye, a háborús évek hírélményei jelentik az Őszikék ciklus egyik forrásvidékét, magyarázzák újra feltámadt érdeklődését a szerb témák iránt, melyet Arany János a ciklus két versében is megörökített. Ráckeven játszódik a Népdal című ballada, a féltékeny férj itt öli meg szentendrei származású csapodár feleségét, majd a Dunán menekül Alekszinyác, Knyazevác felé.

A vers magva bizonyára újsághír, több korabeli féltékenységi dráma hasonlít a ballada eseményéhez. 1877 februárjában öli meg Flaschl Péter házasságtörő feleségét, Stumpf Emíliát Szabadkán, és végez az asszony szerb kedvesével, Csernákovits Kálmánnal is. A költő pihenőjének kezdetén néhány napon át ez a pesti lapok fő szenzációja, ekkor folyt le a főtárgyalás.⁴ De más, hasonló híreket is kiáltozhatott a szigeti hírlapáruló. A Képes Néplap egy pletykázók nyelvére került korcsmárosné öngyilkosságát írja meg. A D u n a is gyakran lesz féltékeny gyilkosok és boldogtalan öngyilkosok sírjává; a Dunába öli kedvesét egy csalódott pozsonyi pék, boldogtalan fiatalasszony holttestét fogják ki a Dunából, ha nem is Ráckeven, de Rácalmason.⁵ A ballada megírása előtt hét nappal újabb véres féltékenységi, családi drámákat hoz A Hon. Hírszegény

napok újságíróin is egész éven át segít egy francia bűnper, „Tourville. a felesége megölésével megvádolt hírhedt ember” pere.⁶ A ballada Jovanja sem menekül ok nélkül az akkori szerb—török határon fekvő Alekszinyác és Knyazevác irányába. E két helység birtokáért 1876-ban csaknem egy évig heves harcok folytak, a török augusztusban foglalta el Knyazevácot és októberben győzött Abdul Kerim Alekszinyácnál. A két falut csak együtt említik a hadi tudósítások, az összecsengő neveket minden korabeli újságolvasó és hírhallgató könnyen megjegyezhetette.⁷ Arany számára már a Keveháza megírása óta jelentett valamit a Ráckeve név, de két szerencsétlenség kapcsán kétszer is írnak a lapok a ráckevei Dunaágról; télen Makádnál, tavasszal Áporkánál fulladnak többen a Dunába.⁸ Ezek az adatok adják meg a Ráckevére helyezett ballada hátterét, a helyi szerb egyházközség halotti anyakönyve nem tud erről a gyilkosságról.

Verset ír a költő Plevna harcairól is; Európa egykori réme — a török — csak egy eszme, a népszabadság védelmében reménykedhet, s ez már Petőfi emlékét idézi benne. A plevnai küzdelmek rendszeresen foglalkoztatták a napilapokat is. A Lámpás szerint a Plevna-nótát országszerte énekelték a Kossuthnóta dallamára: „Szól az ágyú, szól a puska / Esze nélkül fut a muszka / Félhold ragyog Plevna ormán / Éljen a hős, dicső Ozman / Éljen a török”.⁹ Az első török diadal megünneplésére Budapestről a Balatonra győzelmi kirándulást szerveztek, és Nyáry Jenő geológus az aggteleki barlang újonnan felfedezett termében a legszebb cseppkőképződményt a „Plevnai diadal oszlopá”-nak nevezte el.¹⁰

Újsághír szolgáltatta a Híd-avatás számos alakját is. A hetvenhetes év tömeges öngyilkosságai miatt egy milánói lap felszólítja a világsajtót, hogy az öngyilkosságokat „ezentúl agyon kell hallgatni”,¹¹ a Magyar Állam szerint pedig egy parasztember Promontornál a Dunapartba vájt barlangban él, mert azzal foglalkozik, hogy „a halál hús karjaiba rohanók hulláit kifogdossa, — tíz forintot kap érte a hatóságtól.” Még épült a Margithíd, s az első öngyilkosságokat már elkövezték róla, 1876. október 11-én egy fiatalember vetette le magát, s „azonnal eltűnt a hullámok között”.¹² A Fővárosi Lapok szerint „A Margit hídról tegnapelőtt egy díszes fekete-öltönyű, divatos gömbölyű kalapú férfi ugrott a Dunába”; két nap múlva újabb öngyilkosról olvasunk: „pénteken délben is aláugrott egy 25 éves lány;” július 5-én egy munkás kereste a vízben halálát, röviddel ezután Bogdán Mária cselédlány.¹³

A P á r v i a d a l alapja Voinovich Géza szerint „valami pesti pletyka volt”. Wagner László műegyetemi tanár — „neje szellemdús, igen kedvelt, és a fővárosban kihíresztelt szép hölgy. . . háza keresett, a legjobb társaság gyűlhelye. . . fényes estélyeket adott”¹⁴ — szeptember 27-én párbajban megölte Perczel Aurél ügyvédet, az igazságügyi miniszter fiát. A párviadal oka „szerelemféltés, női hűtlenség, házasságtörés”.¹⁵ Arany János egy hétig figyelte az eset nyomán ki-

bontakozott hírlapi vihart, s amikor az újságok október 4-én az ügyet lezárták, megírta a Párviadalt.

Szívesen olvassuk az Almanach 1878-ra című versében az eredeti népi szó-
lásmondásokat, s a költő öniróniával ötvözött természeti megfigyeléseit. Annál
érdekesebb, ha hozzáfűzzük, hogy Arany ezzel az almanachhal bajlódott még
szabadsága első hónapjában. „A magyar tudományos Akadémia t.c. tagjait
tisztelettel fölkérem — olvassuk egy júniusi újsághirdetésben¹⁶ —, hogy az
Almanach számára való jegyzeteiket e hó végéig annál inkább beküldeni sies-
senek, mert a naptári rész már ki van szedve. Arany János főtítkár.”

Talán újsághír még a következő versek forrása is: Mária! bűneid meg van-
nak bocsátva. Haja, haja, hagyma-haja, és A szájasok. — Az ünneprontók
egyik szereplője a pirosítós képű Zsuzskával akar kufercest járni. Kuferces szö-
vegét őrzi a Sárospataki Kollégium Nagykönyvtára egyik kézirata:¹⁷

21^{dik} Kurfertzes
Gyerüek haza innen mert itt meg vernek
Nem megyek én innen míg hegedülnek
Hozz bort, a Magyarinak
Pályinkát, a Tótnak
Sert, a Németnek,

Ebben a táncnótában is felvillan az a szilaj mulatókedv, mely az Ünneprontók
tragédiájának egyik forrása.

Kovács József

JEGYZETEK

- 1 A Fővárosi Lapok július 19-i számában olvassuk: „Arany János a melegebb nyári napokat a Margitszigeten fogja tölteni. Már bérelt is lakást a sziget egyik kellemesebb pontján.” A Vasárnapi Újság három nap múlva tudósít, hogy a költő nem Karlsbadba, hanem a szigetre költözik.
- 2 „az 1877. évi orosz—török háború térképének hátán, mely A Hon mellékletül jelent meg.” Voinovich jegyzete a Kk I. 538 lapján
- 3 Fővárosi Lapok 1877. 186. sz., Magyarország és a Nagyvilág 1877. 33. sz., Politikai Újdonságok 1877. 29. sz., Pesti Napló 1877. júl. 13.
- 4 A Pesti Napló jún. 13-i száma részletesen ír a főtárgyalásról.
- 5 Képes Néplap 1877. 13. szám; a pozsonyi gyilkosságról A Hon 1877. jún. 18.; a Rácalmáson kifogott öngyilkos nőről a Fővárosi Lapok 1877. 193. száma ír.
- 6 A Hon augusztus 21-i száma szerint Nagy Ferenc feleségét Marosvásárhelyen baltával öli meg, Kecskeméten Gál János boros állapotban gyilkolja meg feleségét. A Tourville-perről ír a Fővárosi Lapok többször is, po. a 149. számban.
- 7 Alekszinyác, Knyazevác együtt szerepel a Háború Krónika máj. 1.; az Ellenőr 1876. VIII. 6-i, VIII. 7-i számában; az alekszinyáci vereségről külön ír az Ellenőr 1876. VIII. 7. X. 2-i, X. 9-i, X. 27-i, X. 30-i, XI. 1-i száma; a knyazeváci csatáról a VIII. 4-i és 6-i számban olvashatunk. Az Igazmondó május 20-i számában gúnyverset olvasunk Don Pedró aláírással Csernajeff orosz tábornokról: „Én tudom, mi a taktika, / Tanum rá Alexinác, / Hol oly gyorsan működtem hogy / Nem győzte a többi rácz, / S meg nem álltam, míg csak Taskend- / Nél azt nem mondtam: „Bibas kend / Abdul Kérim, a nyüstit”.
- 8 A ráckevei Dunaágba fultakról ír a Politikai Újdonságok 14. és a Képes Néplap 14. száma 1877-ben.
- 9 Az Ozmán nótát a Lámpás 1877. IX. 23. száma közli.
- 10 A „Győzelmi kirándulás”-ról a Fővárosi Lapok 1877. VIII. 18-i száma ír, a „Plevnai diadal oszlopá”-ról a Magyarország és a Nagyvilág IX. 2. száma.
- 11 A milánói felhívást a Pesti Napló július 11-i száma közli.
- 12 A promontori parasztemberről a Magyar Állam 1877. évi júl. 3. száma ír. Az 1876. október 11-i öngyilkosról az Ellenőr X. 12-i számában olvashatunk.
- 13 A díszes fekete öltönyű férfi halála: Fővárosi Lapok 1877. 741., a 25 éves lány halála: Fővárosi Lapok 1877. 750; a munkás haláláról A Hon júl. 5-i, Bogdán Mária cseléd haláláról a Pesti Napló júl. 26-i száma ír.
- 14 Wagner Lászlóról, feleségéről és estélyeiről a Magyar Államban olvashatunk (1877. IX. 28.).
- 15 A párviadal okáról a Lámpás 1877. IX. 30-i száma ír.
- 16 Arany János felhívása az akadémikusokhoz a Pesti Napló 1877. június 16. számában jelent meg.
- 17 Sárospataki Kollégium Nagykönyvtára, Kézirattár 130. sz., Felvidítő V. kötete.

Hét éven keresztül voltam kapcsolatban. majd egyre erősödő barátságban Gulyás Pállal. Nyíregyházán voltam a Kossuth Gimnázium tanára s a Besenyei Kör irodalmi szakosztályában ügyködtem, amikor a debreceni Ady Társaság képviselőjében a költő — Juhász Gézával együtt — előadást tartott Szabolcs székhelyén. Ismeretségünk akkor fejlődött meleg, bizalmas barátsággá, amikor — 1939 szeptember 1-től — a szlovák irodalom meghívott előadója, majd helyettes tanára lettem a debreceni egyetemen. 1944 júniusáig minden héten 2—2 napot töltöttem a Nagyerdőn, s ilyenkor — ha tehettem — meg-meglátogattam Gulyás Pált is. Ezek a látogatásaim akkor sem szüntek meg, amikor — 1941. január 1-én — Kassára kerültem s onnan utazgattam hetenként egyszer Debrecenbe. Az Alföld és a hegyvilág, magyarok és szlávok kapcsolata állt ekkor a költő figyelmének középpontjában; érzékeny figyelemmel reagált mindarra, amit ebben a kérdésben megvitattunk.

1937—1944: a magyar történelem igen súlyos évei. Akit akkor Nyíregyházán, majd Kassán az érdekelte, ami emberi a magyar kultúrában és irodalomban, s aki első tanulmányaival is a magyar nép s szomszédai, elsősorban a szlovákok fejlődéstörténeti rokonvonásait kereste, annak a debreceni Ady Társaságban kínálkozott a megszólalás természetes fóruma. Gulyás Pál, a költő és a gondolkodó az Ady Társaság egyik legkiválóbb s legvonzóbb egyénisége volt, akitől akkor is sokat lehetett tanulni, ha világszemléletének s költészetének nem egy elemében már akkor is fel lehetett fedezni a vitatni valót. Lelkes „debreceni” volt, de nem a cívisek bezárultságával, hanem úgy, hogy az ősit, az eredeti magyart kereste „Árkádiában”, azt az igaz magyarságot, amely az ő számára egy percig sem volt ellentétben „Athénnel”: Európával, — s nem volt ellentétben azzal a törekvéssel sem, amely — Ady, Bartók, József Attila s Németh László nyomán — szomszédainkkal kereste a megbékélést. Mindezt nem lehetett veszély nélkül vallani a kegyetlen háború tombolása közben; az vesse köztünk a költőre az első követ, akit ebben az időben ne lehetne mai szemmel „eszmei tévedésen” rajtakapni. Itt közzétett levelei azt bizonyítják, hogy azon, ami a kor salakja, erőteljesen tör át a költő embersége; az első levéltől az utol-

sóig egyre erősödő intenzitással kéri számon partnerétől Közép-Európa két fontos tájának: az Alföldnek s a hegyek világának összefogását, a magyarság s a többi európai nép (ezen belül a szlávok) testvériségét. Ugyanakkor erősen szorongatta nemcsak közvetlen környezetének, munkahelyének szűkkeblű kicsinyessége, hanem a fasizmus, a háború egyre rettenetesebb embertelensége, előre megsejtett tragikus kifejelete is, az, amit ő már nem tudott megélni. A leveleknek ez az állandóan vissza-visszatérő s egyre erősödő intenzitással exponált témája Gulyás Pálnak a kor irodalmi életéről, néhány fontos vagy kevésbé fontos szereplőjéről mondott véleményével egészül ki: — hasznos forrásanyagot jelenthet mindazok számára, akik ezzel az idősakkal, s főleg a népi írók csoportjával foglalkoznak. Értékes adatokat szolgáltathatnak ezek a levelek annak is, aki egyszer meg fogja írni Gulyás Pálnak, a magányosságában is egyetemességre törekvő, erős misztikus hajlamaival is a magyar valóságról éneklő, debreceni röghözkötöttségében is európai távlatú, ellentmondásaival, tévedéseivel is tiszta költőnek a portréját. De jól kidomborodik belőlük a tudósnak, az irodalomszervezőnek az arcéle is, azé az emberé, aki kora minden jelenségére az élet teljességének igényével tudott reagálni.

A tizennyolc levelet betűhíven, teljes szövegükben közöljük; mindössze egy-két helyen hagytunk ki belőlük (szögletes zárójelbe tett pontokkal jelezve)¹ néhány olyan — alapjában véve jelentéktelen — mondatot, amelyek a költő közvetlen környezetének személyes, intim dolgait érintik (alapjában véve nem irodalmi s nem irodalompolitikai vonatkozásúak); ezeknek a közlésére nem érett meg az idő. Jegyzettel csak ott kísérem a levelek szövegét, ahol az a mondanivaló jobb megértését segíti elő.

I.

1937. XII/9.

Debrecen.

Kedves Barátom,

itt küldöm a Géza verseivel az én verseimet is. Január 22-én a d.u.-i vonattal (2 ó. 20 p) indulunk Nyházára, — ha közbe nem lép a Fátum.

Géza talán már megírta a felolvasásom címét:

Vers és élmény.

A viszontlátásig is szeretettel köszönt —

Gulyás Pál²

(4° alakú vékony papírlap).

II.

Kedves Laci, — köszönettel nyugtázom a kéziratot. Éppen belevág a folyóirat tervébe és a fordításokba (román népballadák). Az ünnep szombat du. 5 órakor lesz.³ Lakásról, ellátásról gondoskodunk. Gyere tehát nyugodtan, erős torokkal!

Műsort holnap küldünk.

Írd meg a pontos érkezéscdet, hogy várjunk.

Szeretettel köszönt:

1938.V.I.

Gulyás Pál

Ha érdemleges beszámoló van a Nyírvidékben (Szabolcsi Szemle), légy sz. elhozni.⁴

(10 filléres postai levelezőlap. Címzése: Ngs. Sziklay László dr. tanár úr Nyíregyháza Ev. gimnázium. Feladó: Dr. Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

III.

938 május 3.
Debrecen

Kedves Laci,

okvetlenül gyere, mert a műsor szét van küldve. 5-kor kezdjük, de persze $\frac{1}{2}$ 6 is lesz az indulásból, — $\frac{1}{4}$ 6 legalább is.

A meghívót egyidejűleg küldöm.

A viszontlátásig is szeretettel köszönt:

Gulyás P

Németh L.-val, három évi szünet után, ismét felvettem a levelezést. Egész energiáját a „Jelleg” javára bocsátja. Debrecen irodalmi centrum lesz, ha ki-tartunk!

(„Debreceni Ady-Társaság 1927.” felírással és Ady-emblémával ellátott levelezőlap, 10 filléres bélyeggel bérmentesítve. Címzése: Ngs. dr. Sziklay László tanár, író úr Nyíregyháza Jósa András-u. 27. Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

IV.

Kedves Laci, ne vedd rossz néven, hogy lapon válaszolok leveledre, — ne csináljunk presztizs-kérdést a formából. Nem akartam halogatni a választ, viszont minden pillanatom rohanás most. Jún. 12-én Kalevala-ünnep lesz itt Debrecenben, s erre az alkalomra a magyar ifjúság előtt vázolni fogom a Kalevala jelentőségét. Újra át kell nézmem a kérdést, új áttétel. . . Ehhez idő kel-

lene, de a vizsgák is most jönnek s egy csomó restancia! — Nagyon köszönöm az írásodat! Most Tóth B.-nál van, valamelyik este összejövünk s akkor részletesen megvitatjuk. Tetszik.⁵

Harsányi Zsolték itt voltak tegnap Debr.-ben, portékáikkal. *Írásod szellemében* nem mentem el a város fogatján az állomáshoz. Németh L.-nak a részére, szinte magánhasználatra, Berzsényi-tanulmányt készítettem, versben, oldott metrikával, az ő ösztönzésének baráti melegében. (Hasonlítsd össze a Válaszban megjelent Berzsényi-versemmel⁶ s egyszer írd meg, melyik szerinted a legsikerültebb.)

Kozmikus középszer⁷
(*Berzsényi olvasása közben*)

Németh Lászlónak

Fent van az ég, az állatok lent a homokba hevernek,
az éther és a vak homok
közt te vagy a mérleg, te egyenlíted ki középen
a fűvet és a holdakat.
Lábad agyag, lefelé ránt a Nadír⁸, de szabadság
meteorja büszke szellemed,
mely a Zenitbe⁹ hajt. . . Így őrzöd a földön a fákat
s a dithyrámbok lángkörét!

*

Mint a bányák a szenet a földben összeszorítják
a tűz és a tenger között,
úgy szorítottak téged ég s föld közt Niklába bezárva
a magánosság prései!
Egy nagy diófa alatt heverészel, látom, aléltan,
dolmányodat kigombolod,
de zömök tested fölött szabadon, hajadonfőtt
táncolnak a böles Gráciák. . .
Van költő, aki megszületik s formája kilobban
egy pillanat tűzvészében.
Téged a sír köde sem bont el, még ott is örökké
őrzöd a formák zárait.

Majd levélben bővebbet és okosabbat. Írd meg, meddig vagy Nyházán található!

Igaz szeretettel köszönt:

1938. VI. 3.

Gulyás Pál

Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.

(10 filléres postai levelezőlap. Címzése: Ngs. dr. *Sziklay László* tanár, író úr Nyiregyháza Dózsa A.¹⁰ u. 27.)

Kedves Laci,

a nyáron Debrecentől távol laktam. A postát bedobták az ajtómon elhelyezett „levélcspdán” át. Így találtam egy halom levelet két-három hetenként. A Te esküvői jelentésed is köztük volt. Nem voltam biztos, Nyiregyházán megtalál-e a nyáron a posta, — ezért most gratulálok házasságodhoz. Fogadd legjobb kívánataimat családom nevében. S azt hiszem, nem követek el jogköri túllépést, ha az Ady Társaság nevében is a legjobb kívánságokat tolmácsolom társaságunk egyik legszeretetre méltóbb tagjának (az „egyik”-et bátran el is hagyhatnám!).

Fájdalom, hogy harci dobpergés közt kell ezt a levelet megírnom.

Az eseményeknek a súlya szinte bénító már . . .

Ez a fő oka, hogy tervezett Jellegünk egyelőre pihen. Ma képtelenség lapot alapítani, — holnap talán fehér álmom . . . A kész keretek (Kelet Népe, Napkelet, Nyugat etc.) valahogy befogadják a mondanivalót. . . Arra gondoltam, körlevelet kellene intézni hazánk egymásra haragvó szellemeihez, hogy béküljenek ki a Cháosz bömbölése előtt. Németh L., Babits, Illyés, Féja, Szabó Dezső. . . Egy szép baráti együttesben. . . Ha az Ady Társaság ilyen összebékítést meg tudna rendezni s ezt emlékfüzettel dokumentálná: emberi és irodalmi cselekedet volna!

A Kelet Népe a nyáron nagyon barátságosan kért, hogy ne tagadjam meg tőle munkatársi együttműködésemet, — hiszen a Válasz lelke lehell (ki?) belőle. Sokáig gondolkoztam a dolgon. Megbeszéltük a kérdést Tóth B.-ékkal is. Az döntött a Jelleg elhalasztása tekintetében, hogy se Vajda E.,¹¹ se Németh L. nem küldték el az ígért tanulmányokat. Majd ha Debrecenbe jössz, az idevonatkozó dokumentumokat megmutatom.

Ha a Végzet megengedi, november vége felé a Déri Múzeumban egészen diszkrét Ady-ünnepet rendezünk. Kölcsey emlékének is hódolva. Majd később részletesen.

Te a nyár előtt nagyon szép kultur-programmot adtál. Ha a világválságot megússzuk, számítunk Rád. Légy Te egyik főoszlopunk. Te még fiatal vagy . . .

Igen, az én házasságom már tizennégy éves. . . A . . . nem jelent csalódást a kiválasztás személyében, — a világért sem! Most is Őt venném el. . . Ő tett költővé. . . De az anyagi zivatarak. . . A sok apró botorkálás a prakti- és impraktikumok útvesztőjében. . . Ez fárasztó volt! Neked az ellenkezőjét kívánom: céltudatos lakást, a kiegyenlítődések villámmentességét. . . Bízom a jövődben, — bárcsak én is olyan lennék, mint Te!

Ezért tekintelek egyik főoszlopnak, egyik kultur-reménynek. Tanárságunkat át kell hatni egy *szívbeli* humánummal, — nem az u. n. biflázó latinizálással. Te ilyen valódi humánium-kisugárzásra igen alkalmas vagy.

Kéziratod itt van még a nyomdában. Elküldhetem a Kelet Népének?¹² (Féja kért, hogy legyek a tiszántúli írógárdának a biztatója és felfedezője a K.N. számára.)

Most írtam Féjának. Egy román fordítás-ügyben pótlást kellett beküldennem. (Olvastad a Kelet Népet?) A levelet egy kis verssel végeztem. Ide is leírom. Reggel jutott eszembe, — az ágyban.

Utolsó pillanatok . . .

Mikor a világ eresztékei
recsegnék s a bordák között
betődül a tenger, — üdvözöllek,
keserű testvér, halál. . .¹³

De illik ilyen vers fiatal házások számára? *Inter arma silent Musae, sed non — Amor. . .* (Úgy legyen! Ámen. . .)

Most veszem észre, mennyi mindent elhallgattam! Juhász G. ügye: vallás-és hazaellenes magatartás miatt végelbánás alá vonó parancsot adtak ki ellene. Az első fórum, a hármas bizottság, éppen az ellenkezőjét tapasztalta. Szóval Géza győzött az első fórumon. Remélem a Miniszter is jóváhagyja.

Tartson meg k. feleségeddel sokáig-sokáig az Universum Minisztere és Ura!

Igaz szeretettel köszönt, k. feleségednek is ismeretlenül is kezét csókolom, — híved:

Gulyás Pál

U.i.

Tehát mit csinál a jövő „szezomban” az Ady T.?

Kevés ünnepély, — legmeghittebb tagjaival megbeszélések.

Csendben *probléma-fejlesztés*.

S csak *érett eredménnyel* állunk ki.

— — — — —
(Egy légvédelmi őrmester minden áron engem akar megtenni a Dobozi-bérház légvédelmi parancsnokává. . .)

Edda-tanulmányaim, hová tűntök?

1. Gyermek-nevelés
2. Tanítás a tanoncok közt
3. Irodalmi fakírság
4. Védekezés a hazaárulás és bolsevizmus vádjá ellen
5. Légvédelem. . .)

*

Köszönöm a dedikált füzetet!

(Teljes ív vonalozott írópapír.)

Kedves Barátom,

nagyon köszönöm tanulmányod megküldését.¹⁴ Már átolvastam, de többször át fogom még: oly gondosan motivált, hogy sugallja a megisméltést. Sajnálom, hogy illusztráció nincs hozzá: lefordított versek. Alkalomadtán így kellene megjelentetni: ugyanannyi szemelvény. Persze, a nyomda... A kassaiak ittlétének egyik eredményeként bekapcsolódtam az *Uj Élet*¹⁵ c. folyóiratba, amely katolikus ugyan, de, úgy látom, túlteszi magát kicsinyes kereteken s az egyetemes magyarság gondolatát követi. Itt levő — a Jellebbe tervezett — tanulmányodat elküldhetem nekik? A Kelet Népébe Németh L. durva megsértése miatt nincs kedvem dolgozni.¹⁶ Kassa—Debrecen kapcsolata vonz. Add hozzá *Nyíregyházát* is: szép láncolat. Holnap este 1/26-kor a Déri M.-ban közgyűlés. Eredményéről majd értesítünk. Ketten Belohorszkyval¹⁷ definiáljátok a „nyíregyházi gondolatot”, úgy, hogy az a „debreceni gondolattal” harmonizáljon: *Bessenyei—Csokonai*: reális közösség. A „kassai gondolat” Kazinczyból kiindulva szintén meghatározást nyerne. Szabatos városdefiníciók (kultur-meghatározások) egybefoglalva: többet jelentenének nolmi bürokratikus Városi Szövetség-lomtárnál...

Kár, hogy olyan ritkán találkozunk! Pedig Nyháza alig egy óraütés... Egy hónapban egyszer össze kellene jönnünk: egyik hónap *Nyháza*, a másik *Debrecen*, a harmadik *Kassa*. ...Gondolkozz rajta. Sajnos, az én energiám efféle praktikus szervezésekre nem alkalmas. De pld. *Dobossy László*, a kassai kollega, — ismered? Modern, friss embernek látszik. Te, Belohorszky, Tóth B., Dobossy... * csináljatok valami *keretet*, — ami erő van még ősz felé roskadozó csontjaimban, felajánlom!

Igaz szeretettel és köszönettel:

Gulyás Pál

Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.

* *Bessenyei Kör* — *Ady T.* — *Kazinczy T.* Ha e három tudna *lényeges* barátsággra lépni, a „vidéki gondolatot” nagy erővel lökhetné előre...

(10 filléres postai levelezőlap. Címzése: Ngs. *Sziklay László dr.* tanár, író úr Nyíregyháza Jósa András-u. 27.)

VII.

939. V. 2.

Kedves Laci, nagyon köszönöm múltkori terjedelmes leveledet s a beszámolót a kassai szellemi viszonyokról. Ne csüggedj! — Most már, egy-két napon belül, befejezem a *Költők sorsa Debrecenben* c. „beszámolómat”: próza + vers... Majd aztán egy kicsit fellélekzem, — bár *Tíz év Ady nevében* egy másik is in statu nascendi van.

Kérlek, írd meg, a jövő héten, ill. az azutánin, — milyen napon lehetséges a lejöveteled. A Déri M.-ban 5—7 közt, tehát lehetőleg 5-kor megtartanánk az írói összejövetelelünk s Te felolvasnád itt őrzött írásodat, — esetleg még hozzá vmit, amit azóta elgondoltál.

Májusban, a végén, állítólag Kassán ünnepet rendeznek az ottaniak. Majd erről is hallasz. Belohorszky mit csinál? Hozz magaddal egy reprezentáns Hviezdoszláv-verset is, — statarialiter bilingvisre kényszerítelek, — s lefordítom magyarra, — de azt már csak az Idő rendes törvényszéki huzavonája szerint.

Kedves feleséged kezeit csókolva, szeretettel köszönt barátod:

Gulyás Pál

N. László ma írt. A VII. Gergelyt máj. 13-án adja a Nemzeti. Mily jó lenne elrobogni oda! Nem jönnél? — Az új Tanú is készül, — már a nyomdában van.

(10 filléres levelezőlap. Címzése: Ngs. dr. Sziklay László író, tanár úr Nyír-egyháza Jósa A.-u. 27.)

VIII.

1941. Karácsony.

Kedves barátom, Laci,

örülök, hogy életjelt adtál magadról. Azonnal válaszolni akartam, de N. Lászlóról* az a hír érkezett, hogy elutazott Pestről. Jelenleg a Dunántúlon van. Jan.-ra visszamegy. Szegény nagyon agyon van gyötörve, — nem tud pihenni. Félek, rossz munkabeosztása lesz a — végzete. . .

A mi életünk megy a régi sineken. A „Tiszántúl” c. napi lap Debrecenen át most országos távlatokra tör: Kodolányi, N. László, Juhász G. etc. a gárdája. A karácsonyi számot s az előtte levő vasárnapit figyelmedbe ajánlom. Talán Kassára is eljut. Elküldessem?

Ó Istenem, Kassa. . . Mennyi reménnyel mentem oda egykor! „Kassa kapui előtt” — szlovákul nem jelenhetne meg?¹⁸ A magyarság centrumát tárná fel a szlovákságnak. . .

Boldog ünnepeket, újévet, — írd máskor is! „Kassai üzenet”: esetleg írd egy ilyen elvi cikket a Tiszántúlba. S én válaszolok rá: „Árkádia-Debrecen üzenetei”.

Isten Veled! Szeretettel:

GPál

* Címe: Bp., III., Törökvész-u. 41.

(12 filléres postai levelezőlap. Címzése: Ngs. dr. Sziklay László író, tanár úr Kassa Mátyás kir. krt. 3. Feladó: dr. Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

Kedves Laci,

nagyon köszönöm *különlenyomatod* megküldését. Néhány hetem extra-expressz-strapa-kaloda, — de aztán talán ritkul a munka köde... A Tiszántúlban szeretnék szemelvényt hozni írásodból. *Közérdekű* írás.

A múltkor a kassai rádió verseim felolvasásáért 10 P-t küldött. Fogalmam sincs róla, mit olvashattak fel.

Most csak rövid életjelt adok magamról. Folytatom a Shelley-fordítást, aztán Keats-nek ugrok neki. Ma írt expressz Cs. Szabó, — az ő könyvébe kellene. Még nem döntöttem véglegesen. Hiszen az angol (— ma pláne —) csak úgy messziről — ködlik. (Nálam így áll az eset — *grammaticice is!*)

Isten Veled az Erika¹⁹ árnyékában!

Szeretettel köszönt:

GPali

(12 filléres postai levelezőlap. Címzése: dr. Sziklay László író, tanár úr Kassa Mátyás kir. krt. 3. Feladó: dr. Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

X.

Kedves Laci.

Kedden du. 4—7. az ipariskolában (I. em. 6. — bármikor!) vagyok. 7 után már itthon. Akár ott, akár itt — nagy örömmel vár, a viszontlátásig —

Pali

942. III. 6.

Debrecen

*

A cikkedet bevittem rögtön²⁰ a Tiszántúlba. Nem is figyeltem a sorsát. Most megkérdem a szerkesztőtől.

(12 filléres postai levelezőlap. Címzése: Ngs. dr. Sziklay László tanár, író úr Kassa Mátyás király-út 3. Feladó: dr. Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

942. V. 19.
Debrecen.

Kedves Laci, —

gratulálok a főszerkesztőséghez!²¹ Ma kaptam a leveledet és még ma küldöm a kért verset: *Kassa kapui előtt*, — a füzetemben olvasható. Szép korszaka fűződik életemnek Kassához. A magyar tájak közti *idea-szerinti* keringést — a magyarság vérkeringését — e városon át próbáltuk először. Mentsd meg és mozdítsd meg az elakadt vért! Tanulmányom²² szempontja *összetett*, s ez lett a „veszte”. Külön a népit megértették volna, — külön a katolikust, — külön a debrecenit, — külön a protestánst... De így egy *Egységben* (nem: kompromisszumban!): „némán fordulnak el s álom öldösi szíveiket...”

Ami egyéni, fizikai, testi adottságomat illeti, klinikai vizsgálat előtt állok. Állandóan vérzik az ínyem. C-vit. hiánya? Skorbut? S az évek óta húzódó aranyér is lopja a véretem... *El kell véreznem?* — talán nem is nagyon bánám. Szörnyű világ.

De a Te ideaszerinti, *eudaimoni* arcodat leviszem, emlékül, a zord Styx-tájjra. Köszönöm nemes. európain-magyar magatartásodat. Kellemes nyarat! Jó munkát! Éljen sokáig családod és hazánk javára!

A Bólyai-társaságnak írok. Püskinek²³ is. De Te is lépj akcióba. Neked jó neved van a szakkörökben.

Igaz szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

Ha *Püskinek* írsz, címe: *dr. Püski Sándor, a Magyar Élet* kiadója, — Budapest. (Utca most hirtelen — itt az iskolában vagyok — nincs nálam. Kassán bizonyára megkapod, — a könyvei alapján.)

(Fél ív kockás papiros.)

XII.

1942. X. 5.

Kedves Laci,

nemrég jöttem haza Erdélyből. Csodálatos napokat éltem át. Jövőre, ha tehetem, nem két hetet, de 2—3 hónapot töltök ott. Magas levegő! magas levegő! Ez kell nekem. Majd megírom ily címmel az emlékeket: *A Balatontól a Gyilkostóig*. Előbb ugyanis a Balatonnál voltam, Balatonszárszón. Erről Te is tudsz, hiszen az öcséd²¹ referált be róla. Nagyon szép, imponáló a folyóiratom. Még tüzetesen nem ismerem: belekaptam elől-hátul... Az év eleji teenőök lefoglalnak, le-lenyesegetik magasba ívelő szárnyaimat. („Árva gólya áll magában...”) [Jól idézem? Bocsánat!] — Ha úgy érzed, hogy akármiféle irodalompolitikai ok folytán nyáron elküldött cikkem Nálatok nem jöhet,²⁵

vagy nehezen jöhet: csak küldd vissza bizalommal. Szeretném, ha nem éreznél semmiféle szorongást velem szemben e miatt. Ne félj, megértéssel fogadom. De a gépiratra szükségem van, nincs más példányom. Most rendeztetem „postafordultával” nyomda alá tanulmányaimat. A Magyar Élet adja ki. Voltaképp dec. 31-re kell átadni Püskiéknak, de más kötelezettségek is nyomnak: Németországba kellene kimennem. Belefekszem most a németbe, — a nyelvem szerelem fel gördülőkkel. Szlovákul is szeretnék tanulni. Arra gondoltam, hogy az én versem lesz az alap.²⁶ Szeretném, ha egy jó preparációt csinálnál alkalomadtán a versemhez. Majd, ha ráérsz. De ráérsz-e egyáltalán? Szerkesztő letél, — nehéz sors. . .

Szeretettel üdvözöl s Debrecenben vár igaz híved —

GulyásP

Egy jó, modern szlovák nyelvtant majd alkalomadtán keríthetnél. Belenézek legalább abba a nyelvbe. Dunavölgyi komplexum. . .

(8 filléres levelezőlap – 4 fillér bélyeg. A címzés: Ngs. dr. Sziklay László főszerkesztő, író úr Kassa Mátyás király krt. 3. Feladó: Gulyás Pál, Debrecen, Dobozi-bérh. C/9.)

XIII.

942. X. 13.

Kedves Laci, egész délután szlovák irodalomtörténetedet olvastam.²⁷ Tele van jegyzettel, aláhúzással a könyved. A hajtóka „úttörőnek” mondja. Reklám nélkül az. Kissé fáztam a „protestáns kor”, — „kat. irodalom” címektől. Sok iskolai unalom. . . De Te *életet* vittél a sémákba, — s valósággal mint regényt falom az anyagot. Nagyon köszönöm a dedikációt, — okvetlenül írok a könyvről a Pr. Szemlébe.²⁸ A folyóiratodat is ugyanígy végigjegyzetelem valamelyik nap. Sajnos, régóta halasztott, napról-napra eltolt klinikai vizsgálatomra mégis csak rá kell fordítanom a sort: Röntgen-vizsgálat (gyomor), — . . .²⁹-diéta megállapítása, — B ÷ C-vit. inj.-ók + májinj. . . . Ilyenféle módon kell már tákolnom rozoga alkotmányomat: 43 éves vagyok immár s ilyenkor Thanatos Úr nem sokat teketóriázik. Pedig mennyi minden feladat várna: az „Ungarn” számára cikkek, versek. Ki akarnak küldeni Berlinbe. . . Németet kellene tanulni *in praxi*. . . Holnapra Móricz Zs.-ról egy cikk a Debr. K. Kal.-ba. Még egy levél dr. Fr. Lámhoz³⁰, aki a Mozart-vers után most fordítja „Schiller-köszöntő”-met. A tanulmányaim összeállítása is esedékes immár. Kerényi román fordításokat sürget, Szabó Árpád Homeros-részletet. Az Edda is vár. A Kalevala is. Folytassam? Illyés Gy. elé szégyellek már menni: a M. Cs.-nak még a nyáron nagyobb cikket ígértem a népi írókról.³¹ De talán ma volt régóta már az igazi zavartalan du.-om. Folyton vendég, felesé-

gem és gyermekeim köre, rokonság. . . Egy enyhe délsziget kellene, Elysium, — légi könyvtárral, égi könyvtárossal.

Álmok? A világ reális? Hátha egy szörnyű zűrzavar álmoképei kergetik egymást a térben? Irodalomtörténetednek épp *erre* a pontjára jutottam el. „Hungarus” vezérmotívumod: becsületes, korrekt, megértő, ideális „duna-völgyi” lélek álma. Fogadd érte baráti jobbomat.

Azt a Nálad lévő írást kioperálnám az idejemúlt M. Cs.-indítéktól³², — s úgy adnám vissza. Szükséges azért is, mert nincs másolatom. Idejében visszakapod az „Üzenetekkel”.

Szeretettel köszönt hervadó* barátod

Gulyás P.

* de barátságom azért virul!

(12 filléres levelezőlap. A címzés: Ngs. dr. Sziklay László író, főszerkesztő úr Kassa Mátyás-krt. 3.)

XIV.

1943. jan. 28.

Debrecen.

Kedves Laci,

még nem fagytam meg. A szobám *még* meleg. Ereimben *még* kering a vér. De meddig? A ?-t az egész papírra rá kellene nagyítani. . . De mit ér mindez? Meneküljünk! Én a szénvakációt végigolvastam. A teljes Don Quijote, Oblov, Korunk hőse, Erdély. . . Most Harsányi ponyvapere pörkölte meg tudatküszöbömet. Elolvastam a 4 kötetet, — utána ifj. Somssich Andor Napkelet-kvtárbéli terjedelmes művét. Persze közben már iskola, egy-két vers. . .

Ily merengések közt ért két leveled. Nem lustaság és fagy okozta hát, hogy csak most válaszolok. Meg akartam várni előbb olvasmányaim végét. Mi a ponyva? Hol kezdődik? A határvonal! „Hun ponyva a Liszt Franci? Avagy: Liszt Ferenc, a zenélő kakas” — már efféle címek gyötörnek. Harsányi műve tényleg sok ponyva-részt tartalmaz. S az egésznek van valami giccses szétmázolt jellege. Meg kell bélyegezni. De mily nehéz a ponyva ellen védekezni! [. . .]³³

*

A Te Múzeumod már idáig is messze túlszárnyal a Debreceni Sz.-ken. Annyira komoly, hogy alaposan neki kell gyürkőzni. A bevezetőleg említett munkáimat előbb félre akartam tenni, elolvasva, — s úgy ültem neki a folyóiratodnak.

A cikkem különlenyomatát azért nem vállaltam, mikor a „Wiko”³⁴ ideküldte a kefét, mert nem akartam vesződni 8 old.-as kiadvány szétküldésével. Tanulmánykötetemben úgysis benne lesz, — ráérek addig. Karácsonyra meglepetéssel kaptam 25 db-ot. S most meglepetéssel egy számlát — 22,— P-ről. Ha tudom, hogy mégis kinyomják, akkor legalább 200 drb-ot rendelek. Így bizony borsos

ára van. S akkor a címlapra odanyomattam volna az Ady T. nevét, — hadd legyen szegénynek „reklámja”, egy csekély... Légy sz. utánanézni, miért nyomták, ha én lemondtam róla? De természetesen kifizetem, hiszen egy-két barátom talán elteszi emlékül. Fogadd elsősorban Te szívesen, — Benned nem fogok csalatkozni.

*

De bárcsak Te sem csalatkoznál bennem... Annyi tervem volna. De a fizikumom mindig „rozogán recseg”, sokat kell pihengetni közbe-közbe, — így is visszaéltem szememmel-idegемmel mostanában. Az iskola is sokszor már kibírhatatlan. Mindig ugyanaz a verkli s mindig új-új kombinációja az „inaskodásoknak”. [...]³⁵

*

Visszatérek az U. M. M.-hoz a B. Berzeviczy-cikk nagyon tanulságos.³⁶ Persze az átlagolvasó visszariad tőle. Én okultam. Kassa összetételét ezzel világosabban látom. [...]³⁷

A versek jók, bár egyik-másik súrolja az — albumlírát. *Lírai hitel* — ez vagy van, vagy nincs. Ez a legnehezebb. Azt hiszem, nem is kötelező minden sz.-ban a vers, ha nincs megfelelő — „életes”. Ezt értsd akár az enyémmre is. A márciusi sz.-ig ha jobbat, élettől duzzadóbbat írok, — inkább azt hozd. Ezt pedig hagyj el.

*

Este 10.

A „*Magyar Balzsam*”³⁸-ot az imént fejeztem be. Aktuális téma. világos vonalvezetés, — kissé — séma. De jó serkentő hatású. Holnap odaadom a két gyermekemnek. Ebbe aztán nem lehet belekötni, hogy — erkölcstelen. Talán egy kissé lehetett volna — rövidebb. De tudom, nagy dolog az epikum, a novella... Szerkesztői gondok...

*

Egyszer már nekem is illenék novellát írni. De csak úgy milliméterről-milliméterre nyújtogatom csápomat az evolúcióban. Istenem, ha független lehetnék... Nem, a bürokrácia, a *Szabály*, — megöli a Művészetet. Talán szerencsém, hogy inasok közé dobott a sors. Ott legalább tombol a szabálytalanság. Ergo: van élet.

*

Jó lenne a lapodba egy állandó rovatszerű friss kritikai napló. Én már gondoltam rég ilyenre: „*Egy alföldi olvasó naplójából.*” A M. CS.-nak régóta adós vagyok több kritikával, népi írókról. Sajnos, nem voltam képes megírni. Nem bírom a szabványt. Ihletszerű mozdításra várok. Addig pedig — tengek-lengek, sétálok, olvasok, élek. Az *ihlet tüze* sisteregjen a művökön. Hőt! hőt! Hiszen ránkdől Észak fagya...

*

Most lefekszem. Holnap a hátralévő cikkekről még néhány szót.

*

1943. jan. 29. Péntek reggel.

Este. De. iskola. Du. pihenés. Most élnék, este 11—12-ig. Elolvastam a hátralévő részeket. A *Zemplényi* cikke jó.³⁹ Világos, *realis*. Látszik, hogy — *élménye*. A *Bodáét*⁴⁰ még többször végig kellene böngészniem. Túlságosan — szeminárium. „Az Ideákat fel kell oldani. . .” Az oldás a „tudományra” is kötelező. Epiktétes „Kézikönyvecskéjét” olvastad? Pompás. S hogy oldja az ideát! Boda tanulja meg könyv nélkül! S úgy írjon! A „*Színészet és válsága*”⁴¹ jól megszerkesztett, világos írás. Kissé nagyon bőbeszédű. De őszinte helyzet-jelentése erkölcsi nyomatékot ad az ügynek. Különösen a politika-színházi művészet-közönség — háromszög formulája volt számomra tanulság.

*

No lám, botcsinálta cenzor lettem! Ritkán olvasok így végig folyóiratot. Ezt személyes ügynek tekintem. A M. Cs., Sorsunk itt hevernek csüstül, — egy-két cikkbe belenézek, a többit ad acta. Rengeteg a meddő cikk. Cikk, cikk. Hömpölyögnek a betűk. . .

Még „Erdélyt” simítgatom itt-ott szememmel, — aztán sokat szeretnék sétálni. Elszoktam már szinte a szabad levegőtől. A betű: öl. „A könyv azért könyv, hogy végre ne legyen könyv.” — Ezt írtam a „Néppel és a nép felett” c. cikkemben tavaly télen. Ilyen a jó folyóirat is. Behúz, beránt. . . Élet.

*

Az a baj, hogy mindenki tehetségkutatót kiabál, de ha van végre tehetség, mehet a — fenébe. N. L. azt írja rólam, rendkívül lassan fejlődöm, de biztos az evolúcióban. Család — hivatal és Múzsza közt egyensúlyozom. Mindháromnak eleget szeretnék tenni. De rettentően nehéz. Liszt Ferenc kápráztatóan szabad mozgása — hol vagyunk mi ettől? De persze azért így is lehet alkotni — keveset. Nem az a baj, hogy Debrecenben kell élnem. Az a baj, hogy a tömeg mindig beletapos a — magányomba. Nehezen tudok magammal — társalogni. Széttépi Énemet a — világ.

*

1943. jan. 31.

Vasárnap este 10.

Egész nap olvastam. S alkony lett.

A népek egymást ki akarják irtani. Ez már téboly. Lehetetlen, hogy a népek érdekei vagy-vagyra lennének téve egymás ellen. Az őket vezető agyak béna-sága ez. A milliók érdeke egymásra utalt. S ha 80—100 millió német ilyen számig tudott akkumulálódni, — ez a nagy szám összefüggést, a *szeretet* összefüggését

kéri-követeli-környörgi a másik 100—100 millió orrosszal, angollal... De egy béna agy az összefüggések közé toppant s a gépezet, az emberiség isteni masinája — felborult.

Felborult végleg?

Nem, dehogy!

A „gép” majd működik tovább nemsoká. Csak ki fogják cserélni az akadályozó, hibás — alkatrészeket. Ennyire szabad optimistának lennem!

*

Megyek a postára. Különben azt hiszed, duzzogok valamiért. Holott köszönöm a pontosan megkapott tiszt. díjat. A Szabolcsi Sz. tegnap került a kezembe. Milyen „vidéki” az egész! Reménytelenül vidéki. Az *összetétele*. Az Új M. M.-mal össze se lehet hasonlítani. Pedig a Juhász G. verse⁴² mégis csak egy nagy rutinú versíró sokáig művelődött vers-alkotmánya. Sajnálom ott...

*

Az érsekújvári dalgyűjtés⁴³ sok friss elemet tartalmaz. A végén azonban nagyon *alibiszerűen* hat a pedagógiai magyarság-koturnus. Főigazgatósági alibi?

*

Alig használjuk a „magyar” szót. Cum grano salis. *Csendes magyarság* — ez legyen az Új M. M. jelszava. S akkor lesz igazán — magyar.

*

A Pr. Sz.-hez is elküldöm már az ismertetést.

(Sietek az írással, — zárják a kaput. S a főposta — 25 perc.)

Szeretettel ölel: G. Pali.

(8 lap féliv alakú írópapír.)

XV.

Sziklay László

Mátyáskörút 3 Kassa

Kiadást örömmel vállaljuk Gulyás⁴⁴

(Távirat. Debrecen, 1943. II. 19-én, 18.50-kor adták fel.)

XVI.

K. Laci,

Kondor Imre⁴⁵ útján meleg üdvözet. „Az Alföld csendjében” még Bpest zűrzavarában bújdokol. Majd ha megjelenik, rögtön küldöm.

Kondort figyelmedbe ajánlom. Csináljunk egy nagy synthesisist!

Mindig barátod —

G Pál

1943. febr. 8.

(Ceruzával írt gyűrött füzetlap.)

1943. febr. 10.
szerda de.

Kedves Laci,

azóta bizonyára átadta már Kondor Imre rögtönzött üzenetemet. Figyelmedbe ajánlom a fiút. Vigyázni kell rá, ne cikornyázza túlságosan szemináriummá a mondókáját, — de tud eleven, friss lenni. Egy kissé túl-flott, de — a szellem embere. Különben ezt neki szemébe is megmondom, mert jó barátom, s kívánok neki — *evolúciót*.

Igen, ez legyen a barátságok próbaköve. Tudunk-é egymásba *evolúciót* préselni?

Anyi minden összetorlódott az életemben, hogy azt sem tudom, melyik sarkomra álljak. Febr. 20-ig a Nemz. Kvtárba ígértem egy nemzeti olvasmányt, — át kellene írni a meglevőt. Febr. 28-án Vikárék meghívtak a LaF. Társ.-ba, előadni: *A tiszta dallam népe*. (Kalevala etc. ünnepség.) S most Kovács Máté hív a főigazg.-hoz: lenne gimn.-i állás. Végre, 43 éves fővel, mehetek — gimnázistákat tanítani. De jobb lesz-é? Itt — pedagógiai svábbogár vagyok, de — a homály véd is a Burgundia pincéjében. Ott: formálizmus labirintusa, mindenki belereflektoroz a szemembe, — örökké egymás szimatolása, kalkulációs keringés: 1—2—3—4 körül. *Mennél több szabad idő — erre vágyom*. A magyar kultúra javára, — nem pedig — vadászni.

Itt küldök egy Mozart-verset.⁴⁶ Az Új M. M. Magyar M.-i tradíciójához éppen jól illik ez a vers. Európa + magyarság. Már megjelent egyszer — németül: *Ungarn*. A helybeli zeneiskola értesítője is hozta, de ez nem publikáció. Fogadd szívesen, — de persze, ha kell. A Sorsunk v. még néhány lehetőség nyitva áll. Úgy gondolom, a Máramaroszigeti üzenet és ez együtt — jól jellemezné és aláhúzná az Új M. M. irányát.⁴⁷ De hozhatod a jövő számban is. Addigra azonban már megjelenik a kötetem. Odaírhatod a két vers elé* alatt:

„Az Alföld csendjében” c. megjelenés előtt álló kötetből.

Jobb lesz, ha a kettő *együtt* jön. Magyarság + Európa. Kassán igazán stílszerű lesz.

Szeretettel köszönt —

G. Pali

A Wikónak légy sz. megmondani, hogy a 22 P-t megkapja az esedékes tiszt. díjból. Utald át neki — számlám terhére.

Majd csinálunk a lapodba egy nagy kritikai disputa-rovatot is. Nem akarom teleírni, — de ha kell, szólj. Beszélgetés N. L.-val, Illyéssel, Földessyvel. Eleven irodalom!

U. I. A dedikációt és a *-os jegyzetet a vers-cím alatt Rád bízom. Baranyi⁴⁸ volt az, aki valósággal odahúzott a Mozart-próbákra, — számtalan alakban

szemlélttem a próbát, fokozatos felépülésben. Az értesítőben viszont megkapta a dedikációt. Itt — úgy érzem — egyetemesebb hatást kelt minden debreceni vonatkozás mellőzése.

A *Diószegi Sára*-név említésénél odateheted *-osan: Csokonai V. Mihály édesanyja. Az Ungarn úgy tett, az én kérésemre. De ez mégis *magyar* lap... T. i. az Új M. M. De Kassától hol van — Diószegi Sárika?

✱

Van egy *Dante*-tanulmányom. S egy másik: *A líra műhely-titka*. (Még N. L. és Földessy koszorújában olvastam fel az Eszt. Társ.-ban.) Majd rákerülhet a sor, ha nem lesz — anyagod.

A korrektúrát szívesen elvégzem, ha a Mozart-versnél megakadna a nyomdász.

(2 lap félv alakú írópapír.)

XVIII.

943. VI. 27.

K. Laci, sietek a klinikára. Már tavaly óta vérzik-vérzik-vérzik az inyem, csupa vér-vér körülöttem a világ. Kálc.-hiány + C.-vit.-hiány... Persze gyomorsavhiány is... Szóval a diagnózis lassanként kialakult — mostmár rajta gyógyulni. Aug.-ban: Ditró, Gyilkostó. Addig: injekciók, harc az — *elemekért!*

Köszönöm rólam írt k. tanulmányodat.⁴⁹ Az előző levelet — mit említesz — *nem* kaptam meg. A szlovák novelláskötetet, a dedikációkkal, aláírásokkal, hálásan köszönöm.⁵⁰ Bocskay-kertben együtt vagyok állandóan N. L.-val. Őt is terheli regénye gondja („Iszony”). S — a világ... (Mussolini lemondását ma reggel olvastam... Olvasd csak Az A. csendjében, 293. old.: „A ... és gyengébbek ők, mint a madarak...” S az Új Van. Vanit + etc. etc.)

Majd, testben talán magamhoz térve, méltóbban lépek Elibéd.

Őrző, vigyázz a strázsán!

Zúg a szél...

Zúg a szél...

Igaz szeretettel barátod —

Gulyás Pál

Az *új nagy kohó* előtt — vizsgál-d-vizsgál-d — mi hová olvadunk... Megőrizzük-é *szent alakunkat*... *Szent legyen a magyarság* — mert csak úgy marad meg... *Divina Hungaria*.

(Egy lap félv alakú írópapír.)

Sziklay László

- 1 A kihagyást jelentő pontokat azért tettem szögletes zárójelbe, hogy ne lehessen összetéveszteni a költő levélstílusára igen jellemző ...-kkal.
- 2 A nyiregyházi Bessenyei Kör az Ady Társaság két vezető tagjának: Gulyás Pálnak és Juhász Gézának a részvételével 1938. I. 22-én irodalmi estet rendezett.
- 3 Az Ady Társaságnak a Déri Múzeum nagytermében rendezett ünnepén e közlemény összeállítója a magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokról s a délkelet-európai irodalmak kutatásának lehetőségeiről tartott előadást.
- 4 Az I. számú levélben szereplő irodalmi estről szóló beszámoló kéri számon.
- 5 *Magyar nemzetfogalom és dunaiság* c. tanulmányomról van szó. Új Élet, VIII. évf. 1939. május—június. 5—6. (75—76.) sz. 314—320.
- 6 *A niklai Berzsenyire*. Válasz, 1937. 72.
- 7 Vö.: *Gulyás Pál válogatott versei*. Bp., 1957. Szépirodalmi Kiadó. 282. — A vers keltezése a kötetben: 1938. május 29.
- 8 A nyomtatott szövegben: a halál.
- 9 A nyomtatott szövegben: a magasba.
- 10 Tévesen, Józsa A. u. helyett.
- 11 Vajda Endre.
- 12 A 4. sz. levélben említett, *Magyar nemzetfogalom és dunaiság* c. tanulmány, amelyet Gulyás Pál a tervezett és soha meg nem valósult debreceni folyóirat, a *Jelleg* számára kért el. Nem a *Kelet Népe*ben. hanem az *Új Élet*ben jelent meg. (Vö.: 5. sz. jegyzet).
- 13 *Üdvözet a halálnak* címmel jelent meg. *Az Alföld csendjében*. Bp., 1942. Magyar Élet. 257. (Ott a keltezés: 1938. szept. 13. Tehát egy nap eltérés van).
- 14 *Hviezdoslav*. Egyetemes Philologiai Közöny, 1938. 254—272.
- 15 A csehszlovákiai katolikus fiatalok folyóirata volt, amely egy ideig Kassának Magyarországhoz való csatolása után is megjelent.
- 16 Ismét csak a 4. sz. levélben (5. jegyzet) említett tanulmányról van szó.
- 17 Belohorszky Ferenc ekkor kollégám, a nyiregyházi Kossuth-gimnázium tanára s a Bessenyei Kör titkára volt.
- 18 Gulyás Pál költeménye, amely arra használta fel Kassának Magyarországhoz való csatolását, hogy a magyar—szlovák, általában a magyar—szláv sorsközösség gondolatát vesse fel. Soviniszta körkben nagy megbotránkozást keltett. Szlovákul *Pred bránami Košic* c. jelent meg az Új Magyar Museum I. 1. számának (1942) szlovák nyelvű mellékletében, 16—17. Ford.: Ján Holub.
- 19 Turista menedékház Kassa közelében 1000 m magasságban. A költőre kassai és kassa-környéki kirándulása alkalmával a csodaszép vidék nagy hatást gyakorolt; az Erikát több költeményében is a szlovák—magyar, szláv—magyar együttélés jelképévé tette.
- 20 Nem emlékszem, milyen cikkről van szó. Emlékezetem szerint nem jelent meg cikkem a Tiszántúlbán.
- 21 Új Magyar Museum, a kassai Kazinczy Társaság irodalmi, tudományos és művészeti szemléje (1942—1944).
- 22 *Isten békéje a magyar irodalom felett (Árkádia-Debrecen üzenetei)*. Új Magyar Museum, I. 2. 215—223. (Illyés Gyulának küldött „üzenet” a Magyar Csillag megjelenése alkalmából.)
- 23 Püski Sándor, a Magyar Élet könyvkiadóvállalat igazgatója. Nem emlékszem, mivel kapcsolatban említi.
- 24 Sziklay Sándor vegyész-mérnök, — akkor műegyetemi hallgató, 1942-ben részt vett a balatonszárszói konferencián.
- 25 A 22. sz. jegyzetben idézett cikkről van szó.
- 26 *A Kassa kapui előtt* c. versről van szó.
- 27 *A szlovák irodalom*. Bp., é. n. (1942). Franklin.
- 28 Nem Gulyás Pál, hanem baráti körének egyik tagja, Tóth Béla írta meg a bírálatot. Protestáns Szemle, 1943. 55.
- 29 Egy szó elmázolva, olvashatatlan.
- 30 Lám Frigyes (1881—1955), a magyar irodalom szépeességi származású német fordítója.
- 31 Ez a cikk valószínűleg nem készült el, mert Gulyás Pálnak ilyen tárgyú közleménye nem jelent meg a Magyar Csillagban.
- 32 Ismét csak a 22. sz. jegyzetben említett tanulmányról van szó. Ebben az időpontban már nyomás alatt volt, a változtatásra még korrektúra formájában sem kerülhetett sor.
- 33 Itt néhány sort kihagytam. Vö. az I. sz. jegyzet. — Az említett pört Harsányi Zsolt indította Juhász Géza ellen, mert Lisztről szóló regényes életrajza kapcsán műveit ponyvajellegűnek bélyegezte. Tiszántúl 1942. május 31. Magyar könyvnap 1942. — Somssich A. egy Liszt monográfia szerzője.
- 34 Kassai nyomdávállalat. Ott készült az Új Magyar Museum.

- 35 Ismét kihagytam néhány sort. Vö.: 1. sz. jegyzet.
- 36 ***: *Báró Berzeviczy Vince és a magyar színjátszás*. Uj Magyar Museum, I. 2. 1942. 179—213.
- 37 Egy mondatot kihagytam. Vö.: 1. sz. jegyzet.
- 38 Darkó István novellája. Uj Magyar Museum, I. 2. 1942. 267—295.
- 39 Zemplényi Imre: *A népi jelleg pusztulása*. Uj Magyar Museum, I. 2. 1942. 248—256.
- 40 F. Boda István: *A „magyar” jelleg forrásai*. Uj Magyar Museum, V. 2. 1942. 258—266.
- 41 Kassai Zoltán: *A színészet válsága*. Uj Magyar Museum, I. 2. 233—246.
- 42 Juhász Géza: *A garaboncús avagy egy Istentől elrugaskodott lélek vallomása*. *Érzékeny történet hat könyvben*. Szabolcsi Szemle, IX. évf., 3—4. sz. 1942. 71—102.
- 43 Bakos József: *Az érsekújvári magyar diákok népdalgyűjtéséből*. Uj Magyar Museum, I. 2. 1942. 298—310.
- 44 *A Mai szlovák novellák* (fordították: Sziklay Ferenc, Oláh József, Sziklay László) című antológiáról van szó. A három szerző a fordítást, e sorok írója a szerkesztést budapesti felkérésre végezte el, a kész kéziratot állítólag „anyagilag híján”, tulajdonképpen a kiélezett háborús-politikai helyzet miatt nem akarták (nem merték) kiadni. Ekkor fordultam Gulyás Pálhoz azzal a kéréssel, nem adná-e rá impresszumát az Ady Társaság. Más lett a megoldás: a kötet az Uj Magyar Museum Könyvei c. sorozat 2. köteteként jelent meg Kassán 1942-ben.
- 45 Debreceni egyetemi magtanár, egy ideig a kassai Városi Könyvtár igazgatója.
- 46 *Mozart idézése (A G-moll szimfónia elé)*. „Előadtam Debrecen sz. kir. város Zeneiskolájának 1942. február 19-i Mozart-ünnepélyén. Baranyi János igazgató vezényelte a zenekart. Fogadják hálám jeléül ezt a halvány emléket.” *Az Alföld csendjében*, I. m. 140—145., *Gulyás Pál válogatott versei*, I. m. 403—408.
- 47 *Üzenet Máramaroszigetre*. Uj Magyar Museum, II. 1. 1943. 79—80.
- 48 Baranyi János, a debreceni Városi Zeneiskola igazgatója.
- 49 *Gulyás Pál: Az Alföld csendjében*. (Ism.) Uj Magyar Museum, III. 1. 1943. 139—141.
- 50 A 44. sz. jegyzetben említett kötetéről van szó.

KÖTETÜNK MUNKATÁRSAI

Szuromi Lajos adjunktus a KLTE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén. — *Némedi Lajos* tanszékvezető egyetemi docens a KLTE Német Filológiai Tanszékén. — *Tóth Endre* az Alföld folyóirat olvasószerkesztője. — *Kurucz Gyula* ötödéves hallgatónk az 1967—68. tanévben. — *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, Budapest. — *Kovács József* aspiráns a KLTE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén. — *Sziklay László* tudományos főmunkatárs az MTA Magyar Irodalomtörténeti Intézetében.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szuromi Lajos</i> : Balassi: Borivóknak való	3
<i>Némedi Lajos</i> : Az 1780-as évek vége irodalmunkban	15
<i>Tóth Endre</i> : Oláh Gábor a pesti egyetemen 1900—1904	45
<i>Kurucz Gyula</i> : Nem tudok mást, mint szeretni (József Attila: Eszmélet)	79

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Arany János és Tompa Mihály levelei Garay János költeményeinek kiadása tárgyában (<i>Scheiber Sándor</i>)	93
Adatok A walesi bárdok keletkezéséhez (<i>Kovács József</i>)	97
Adatok Arany János Őszikéihez (<i>Kovács József</i>)	105
Gulyás Pál levelezéséből (<i>Sziklay László</i>)	109

INHALTSVERZEICHNIS

<i>Lajos Szuromi</i> : Balassi: Aufforderung zum Weintrinken	13
<i>Lajos Némedi</i> : Das Ende der achtziger Jahre in der ungarischen Literatur des 18. Jahrhunderts	44
<i>Endre Tóth</i> : Der Dichter Gábor Oláh als Budapester Student 1900—1904	105
<i>Gyula Kurucz</i> : Attila József: Bewusstsein	109

KLEINERE MITTEILUNGEN

Briefe von János Arany und Mihály Tompa bezüglich der Ausgabe der Werke von János Garay (<i>Sándor Scheiber</i>)	93
Zur Entstehungsgeschichte der Ballade Arany's Die Barden von Wales (<i>József Kovács</i>)	97
Einige Angaben zum Zyklus „Őszikék“ (Herbstblumen) von János Arany (<i>József Kovács</i>)	105
Aus der Korrespondenz des Dichters Pál Gulyás (<i>László Sziklay</i>)	109

СПИСОК ПРОИЗВЕДЕНИЙ

<i>Лайош Суроми</i> : Балаши: Любителям вина	13
<i>Лайош Немеди</i> : Конец 80-х годов 18. века в нашей литературе	44
<i>Эндре Тот</i> : Габор Олах в будапештском университете от 1900 по 1904 г.	76
<i>Дьюла Курucz</i> : Я не способен на другое, только на любовь (Йозеф Аттила: Сознание)	91

НЕБОЛЬШИЕ ПУБЛИКАЦИИ

Письма Яноша Араня и Михая Томпа насчёт издания стихотворений Яноша Гараи (<i>Шандор Шеибер</i>)	93
Данные о создании «Уэльских скальдов» (<i>Йозеф Ковач</i>)	97
Данные о стихотворениях Яноша Араня «Ёсикек» (Осенние цветы) (<i>Йозеф Ковач</i>)	105
Из переписки Пала Гуляша (<i>Ласло Сиклай</i>)	109